

BŪDAS IŠBŪTI

Viktorija DAUJOTYTĖ

Lygiadienio alsavimas, parskridę gandrai, Juozinės, Juozapinės – ir puiki Juozo Budraičio nuotrauka *fb* – „Auštant“, atkakli šviesa pro langą. Vasarį ir kovą spurdėjom, žodžiovomės, kirtomės, o Juozas Budraitis skelbė ramias, melancholiškas, filosofiškas nuotraukas – Čiurlionio, Basanavičiaus gatvės Vilnius. Senas miestas. Akmuo. Kai mas, medžiai, keliai. Žemė, dar gyva, vanduo, paukščiai.

Matykime, matydami mąstykite.

Ar gali taip būti, kad nelaimė, ištikusi didelę dalį pasaulio, sugrąžins į namus, tiesiogine ir perkeltine prasme, privers permąstyti tai, nuo ko vis labiau tolime?

Ar gali taip būti, kad koronaviruso pandemija, *karantinas*, tuštėjančiomis gatvėmis primenantis ir prieš tris dešimtmečius išgyventą ekonominę blokadą, padarys tai, ko jau nepajėgė nei pompastiški valstybės švenčių minėjimai, nei daugiaaukščiai patriotiniai lozungai, nei viena už kitą įmantresnės partinės programos, – dar sykių sutelks mus, dar sykių sužadins mumyse gyvybinius instinktus, žmogišką solidarumą, empatiją, pasiryžimą išbūti. Ir išbūti neprarandant žmogiško veido. Kad rankos paspaudimas, apsikabinimas, prisiglaudimas pasirodys kaip didelė, bet ir perspėjanti malonė – branginkite, saugokite. Arkivyskupas Gintaras Grušas laiške tikintiesiems priminė Dvasinę Komuniją: ir savyje turime dvasios galią, leidžiančią susitelkti, susitikti su tikėjimo simboliu kaip su tikrove, pajusti atramą ir paramą, jei tik jos esame reikalingi. Bažnyčia jautriai reaguoja į sunkią situaciją, plečia tikėjimo, o kartu ir pasitikėjimo ribas.

Esame dar sykių išbandomi. Nors kiekvienas sykis atrodo sunkiausias, turime atsiminti, kad tų išbandymų buvo, buvo ir bus, kad dar ir man lemta atsiminti *maro kapelius*, senųjų tariaimus šiurpo, bet ir tarsi buvimo, dalyvavimo *ten, tada*, atsiminimo intonacija. Ir perspėjimas, kurį girdėjau kaip ramų pasakojimą: matai, kaip tatai būna – šiltinė po karo pjaute pjovė, buvo trys broliai, du išbėgo iš namų, palikę sergančius tėvus, o trečias liko, kas bus, tas bus, taręs, nepaliksiu. Tie du kažkur pražuvę, gal ir nuo šiltinės, o trečiasis likęs gyvas, sveikas, ir seni tėvai anūką sulaukę, matai... Kai girdėjau, klausiausi dar negirdėdama,

kas sakoma. Negirdime. Bet ateina laikas ir išgirstame. Svarbu sakyti, kartoti ir dar negirdintiems. Kantriai laukti, tikėtis, kad išgirs. Kantrybė yra ir vienas iš būdų išbūti.

Kiekvienos tautos pamatas – *būdas būti*, apimantis būdą gyventi ir būdą mirti. Ir būdą išbūti – pakelti skausmus, netektis, neteisybes, neišgydomas ligas, karus, marus. Epidemijas ir pandemijas. Lietuvių tautosaka, prigimtinės kultūros patirtys liudija dvasinę ištvermę, ypač motinų. Birutės Baltrušaitytės, profesorės ir rašytojos, lietuviškojo etniškumo reiškėjos, apysaka „Nešančioji“ (1985) apie nuo maro bėgančią Mažosios Lietuvos moterį su dviem leisgyviais mažyčiais, susuktai į languotą skepetą. Išbūti, išgelbėti ir išsigelbėti. Nėra tokio skausmo, kurio mano širdis nebūtų pakėlus, – Žemaitė galėjo taip ištarti. Ir kas girdėjo ją, neabejojo, kad taip – nėra tokio skausmo. Kas yra daug pakėlęs, gali pakelti ir dar daugiau. Bet juk nebūtinai susitinkame su pačiais sunkiausiais išbandymais, kartais užtenka ir menkesnių, kad kristume į neviltį, kad sustiprėtų noras viską mesti, bėgti, neprisiimti atsakomybės už silpnesnius, senesnius. Kad imtume ne tik vengti vienas kito, netgi kaimynų, bet ir bijoti. Bijoti šios baimės, ji silpnina labiau už visus virusus. Perspėjimas – televizijos vaizdai, kaip vienoj ir mums artimoj šaly akmenimis ir bjauriais šūkniais pasitinkami autobusai su iš svetur grįžusiais tautiečiais, galbūt sergančiais, izoliuojamais.

Taip, mūsų situacija nelengva. Europa yra koronaviruso pandemijos centras. Nebėra kur bėgti. Bėda ištiko ir turtingas, prabangias šalis. Gali būti, kad bent iš dalies ir dėl gero gyvenimo, iš jo kylančio ir vis didėjančio noro gyventi dar geriau, dar prabangiau. Prabanga tapo gyvenimo varikliu. Neišvengiamai ir užkrečiamu virusu. Kuo labiau trokštame prabangos, tuo mažiau norime dirbti. Juolab – sunkiai dirbti. Darbas žmonių nebegydo. Nebegydo nei sielos, nei kūno. Prabangą sunku užsidirbti, prabangą dažniausiai suteikia tušti, darbu nepadengti pinigai. Prabangaus gyvenimo kultas, prasidedantis ir nekalta gerove, kuria ir jai pritaikytą ideologiją: gyventi globaliai, gyventi mobilieji, gyventi judant, taip, *globalumas* ir *judumas* – vieni svarbesnių mūsų vartojamų *tuščiažodžių*, taip pat niekuo

nepadengtų, jokia konkrečia žmogaus patirtimi. Esame mobili tauta, – su vos juntama ironija sako mūsų ambasadorė Kinijoje, ieškanti galimybių padėti pasaulio *salose* turistaujantiems, atostogaujantiems tautiečiams. Mobilumo ideologija bent iš dalies skatina ir emigraciją, didžiausią Lietuvos nukraujavimą. Visi mūsų bandymai iš emigracijos išsunkti kokią nors naudą yra niekiniai. Savųjų žmonių trūkumo niekas negali nei padengti, nei atstoti. Trūksta ir vis labiau trūks – jau dabar ne tik emigrantų, bet ir jų vaikų, vaikaičių. Kiekvieno savo vietoje buvusio žmogaus vietoje – atvira žaizda. Atvira visoms infekcijoms ir virusams. Ne tik Lietuvos problema, bet jos gal ir labiausiai. Neramybė, apėmusi žmones, – bėgti, ieškoti kažko geriau ar bent jau kažko kito. Kažko mums pritrūko, kažkokio paaiškinimo. Ar tylaus pasiaiškinimo su savimi. Kad nomado genas glūdi kiekvieno prigimtyje, kad reikia tik sąlygų, jį išjudinančių, atgaivinančių. Kaip virusui, kuris ilgai gali tyliai glūdėti ir staiga pasirodyti. Bet spūstys prie sienų, prie vidinių Europos sienų, automobilių eilės iš Vokietijos į Lenkiją – grįžtančių. Iš visokių kelionių, klajonių, turizmų, kurortų. Bet neabejotinai ir genamų instinkto. Instinkto grįžti pajutus pavojų. Grįžti į namus. Grįžti namo. Pas savus. Ar galima galvoti, kad visuotinis pavojus sustiprina namų jutimą? Tikriausiai. Namai yra pamatinė žmogaus pasaulio sąvoka. Gyventi – vadinasi, turėti namus. Grįžti gali tik tas, kuris bent sieloje yra išsaugojęs namus.

Pavojingi virusai, kurių kasdien vis daugiau (ir nežinia, kokia bus mūsų artimiausia padėtis), daugiausia dar *įvežtiniai*, atvažiuojančių, įvažiuojančių, grįžtančių. Turėtume vengti tokių apibūdinimų, neskaudinti ir taip įskaudintų. Juk ir iš reikalo, su reikalais. Bet juk ir iš besaikio pramogų ir prabangų troškimo, iš dažnai ir beprasmių kelionių ar klajonių. Iš noro užpildyti tuščią laiką, sugauti bent kokios prasmės lašą. Tuštėjančio ar ir jau ištuštėjusio gyvenimo grimasos. Prestižo klausimas – kur buvai, kur atostogavai, kokiuose *emiratuose*, *kokiose tenerifėse*.

O jei ši pandemija – ženklas? Gal žmonija turi sustoti, pasvarstyti – ar tikrai tuo keliu? Ar nepriėjome kelio galo? Ir kai iš to juodo tinklo, užmesto ant mūsų galvų, išsipainiosime, apie ką turėtume pagalvoti, kas turėtų keistis ir europinio masto ideologijose, sklindančiose iš visų medių, kol kas, deja, niekaip nevaržomų, nors *karantino* režimas turėtų būti taikomas ir joms. Neskleisti gandų, neniekinti gydytojų, medicinos darbuotojų

pastangų, nestiprinti tarpusavio įtarumo, uždarmo. Medikai dabar fronte, priešakinėse linijose. Saugokime juos bent nuo blogų žodžių.

Neturime prarasti Europos jausmo – ir labiau abejodami, kritiškiau vertindami bendrąsias nuostatas. Ar tikrai sustoti nebeleidžiantis mobilumas, *judumas* yra mūsų siekiamybė? Ar tikrai globalizacija arba vien globalizacija yra mūsų idealas? Ar tikrai tai, kas iš tiesų yra palanku pelno (ir besaikio pelno) siekiančiam kapitalui, turi būti suvokiama kaip visuotinė norma? Ar savosios vietos meilė (šliogeriškoji *filotopija*) jau nieko nebereiškia? Ar šeima bet kuriuo atveju, o ypač kritiniu, nėra pagrindinė mūsų tvirtovė?

Bent jau pastarąjį dešimtmetį bendriausia prasme gyvenome atsipalaidavę, galvodami, kad gyvenimas tik gerės. Palikdami namus, neįjutėme baimės, kad galime būti nuo jų atkirsti, atplėšti, kad negalėsime grįžti. Teoriškai gal ir suvokėme, kad grėsmių yra visada, kad jos tyko žmogaus ir žmonių. Bet į tai nereagavome. Vienas pirmųjų perspėjimo signalų buvo dar 2012 metais šviesaus atminimo akademiko (matematiko ekonomisto) Aleksandro Vasiliausko iniciatyva sudarytas pirmasis „Nerimo“ tomas, išleistas „Tyto albos“ leidyklos. (Kitas du „Nerimo“ tomas išleido Lietuvos mokslų akademija 2014, 2015 metais.) Iš pirmojo „Nerimo“ (pavadinimas itin atitinka pamatinę pandemiją būseną) tomo šiandien iš naujo skaitytinas Arvydo Šliogerio straipsnis „Apie vieną kitą grėsmę Lietuvai“. Filosofas kalba apie Lietuvą, bet kalba visuotiniau – tuo lygmeniu, kuriuo XX a. pradžioje kalbėjo Osvaldas Špengleris, įvedęs į humanistiką „Vakarų saulėlydžio“ (ir kaip Vakarų civilizacijos žlugimo) metaforą. Šliogeris tvirtino: „Špengleris, deja, pasirodė esąs visiškai teisingas ir tikslus, sakydamas: „Vakarai akivaizdžiai žlunga, nes į aukštos civilizacijos gyvenimo centrą jau įsiskverbė barbaras.“¹ Modernios technologijos barbarų rankose reiškia didžiulę grėsmę. Prie Špenglerio, Šliogerio mąstymo prisijungia ir Arūnas Sverdiolas, prabilęs apie dabarties barbarybę ir barbarizaciją. Konstatuoti, kad „Vilniaus urbanistika degradoja“, reikia ir ištarti, kad visuomenei vis labiau trūksta skonio, takto, saiko². Tai subtiliausia rišamoji visuomenės medžiaga. Kai trūksta jos, didėja

1 *Nerimas. Svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių Lietuvai įžvalgos*. Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 75.

2 Arūnas Sverdiolas. Barbarybė ir barbarizacija. Iš: *Literatūra ir menas*, 2020, kovo 6.

visų įmanomų grėsmių plyšiai. Juk pritrūksta *takto* ir tada, kai neatsakingai elgiamės su kitais, kai nesisaugodami nesaugome ir kitų. Visuomeninių padarinių priežastys nėra tik tiesioginės. Arvydas Šliogeris minėtame straipsnyje į galimų grėsmių Lietuvai rangą netikėtai iškėlė ir *tuščių pinigų* sukimąsi rinkoje. „Seniai ir gerai žinoma, kad tuščių pinigų masės didėjimui tiesiai proporcingas demoralizuotų žmonių masės didėjimas.“³ Neuždirbti, darbu ir prakaitu nepadengti pinigai demoralizuoja, veikia žmones kaip pavojingas užkratas, atskiria dirbančius ir tik „uždirbančius“. Daugina „tuščių laiką“, lengviausiai užpildomą pramogų, prabangos. Kaip stipriai perskyra tarp tikrų (gerų) ir negerų (tuščių) pinigų jausta ir lietuvių prigimtinėje kultūroje, kaip tiksliai šią jauseną senos žemaičių bobutės žodžiais perteikė Šatrijos Ragana: „Su aitvaru, pupeli, nenuoriek niekumet susidieti. Tij pininga tiera geri, kur žmuogus savo rūpesčiu ir darbu įsigije.“⁴ Darbu įgytus pinigus žmogus labiau taupo, nori išleisti prasmingai.

Labiau nei kada nors tikim aitvarais, kečiau jam į pasaulio galą jų ieškoti, norim susitikti, nebijom „susidėti“. Pespėjiančių pasakų turime, bet jų nebeskaitome. Net vaikams. Pasakomis nebetikime, o aitvarais tikime, nes tikime lengvo, prabangaus gyvenimo galimybe. Tai tikrai pavojingas sąmonės virusas. Kas mus turi įspėti, kas mus gali perspėti, kokio *karantino* turėtume sulaukti? Ir kaip iš dabartinio *karantino* situacijos galime permąstyti gyvenimą – kiekvienas už save, bet ir už kitus, aiškindami ir aiškindamiesi. Už rėkiančius ir keliančius isteriją (net jau patekus į ligoninę) dabar daug svarbesni ramūs ir raminantys balsai, kviečiantys susitelkti, padėti, paremti, neprarasti šalto proto, bet ir širdies šilumos neatsisakyti.

Mane labiausiai guodžia ir stiprina tai, kad šis virusas mielaširdingesnis vaikams; jų serga mažiau. Jauni perseraga lengvai ar bent lengviau. Seni, ligoti – padidintos rizikos zonoje. Jau priklausydamai jai, drąsinuosi: juk jau ir anapus rizikos. Bet ir dėkinga, kad viešai skelbiama ne tik apie pavojų rizikingiesiems, bet ir apie pagalbą. Ribos juk nėra.

Raudonas, grėsmingai apokaliptinis buvo dangus prieš *karantino* paskelbimą. Mes gavome ženklą. Ženklaui suprantantiems, įskaitantiems.

3 Nerimas, p. 76.

4 Šatrijos Ragana. *Sename dvare*. Vilnius: Vaga, 1969, p. 246.

Nenusigręžkime nuo grėsmės, nebandykime jos sumenkinti. Bet ir matykime, kas kyla iš tamsos, o kas ir šviesėja. Kaip Juozo Budraičio langas Juozapinių rytą.

Ar pastebėjome, kaip nepastebimai vėl radosi valstybė (ir kitos Europos valstybės), jų sienos ir pasienio tarnybos? Tai neturėtų kaip nors grėsti Europos Sąjungai, nors ir tokį pavojų reikia matyti ir mąstyti. Tai tik perspėjimas – ir žmogus, ir valstybė visada atsako už save, atsakomybė niekam nėra perleidžiama. Lietuvos valstybė prisiėmė atsakomybę už savo piliečius (ir už likusius už sienų, jei ir ne visai atsakingus, vis dar atsipalaidavusius). Prisiėmė ir didelę skolos našta, siekdama padėti ir žmonėms, ir verslui. Sustiprėjo Vyriausybė, pasirodė, kad turime asmenų, galinčių veikti ir sudėtingomis, įtemptomis sąlygomis. Ir aukšto rango gydytojų, kurie imasi iniciatyvų, spaudžia valstybės struktūras. Mechanizmas yra valstybė, jei ir organizmas, – ratukai suka ratus. Ekstremalios sąlygos brandina lyderius. Kuo labiau lyderis, tuo didesnę atsakomybę gali pakelti. Pasitikėti keliančiais ir pakeliančiais. Pasitikėti gydytojais, dabar jie kelia daugiau, nei gali. Sveiksime, jei tie, kurie dar neserga, nesusirgs.

Išsikvėpė marai, išsikvėpė ir virusai. Išbūsime. Turime būdų. O išbuvę gal iš naujo pajusime ryšius ne tik vieni su kitais, su namais, bet ir su savo valstybe, visų mūsų namų stogu. O gal ir ne – būsime kaip buvę. Iki kito karto. Iki kito viruso.

Kelinta diena budi sąmonėje dar visai jauno Sigito Gedos eilutės, iš atminties jas ir užrašau: „Arkim, broliai, pūdytelį, / saugokim vieni kitus!“

Vilnius, 2020 03 19

MEANS OF SURVIVING

Viktorija DAUJOTYTĖ

This essay, written just as the quarantine was enforced in Lithuania as a result of COVID-19, asks: can a disaster, which has struck down much of the world, bring us back home, both literally and figuratively, make us rethink what we are increasingly moving away from? Can a pandemic mobilise us, awaken human solidarity, empathy, the determination to continue on without losing our humanity? Literary, cultural texts also support us in this situation and remind of the questions that have been raised before: is globalisation, or just globalisation alone, our ideal? In the face of misfortune, the ultimate responsibility lies with the individual and the state, but it is also important not to lose the sense of Europe as a whole.

Arnoto kolonos fragmentas. XIX a. vid. Arnoto kolonos audinys – medvilnės lama, įvairiaspalviai vilnoniai siūlai: siuvinėjimas atlasiniu, tiesiuoju, kontūriniu, eglutės, perskirtuoju dygsniu. Siuvinėta Lietuvoje. Saugoma Paberžės bažnyčioje (Kėdainių r.). 2015 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

„ATVAŽIUOJA VIDURNAKTĮ KARIETA, KETVERTU JUODŲ ARKLIŲ PAKINKYTA“: KELIAUJANČIOS EPIDEMINĖS LIGOS LIETUVIŲ TAUTOSAKOJE

Asta SKUJYTĖ-RAZMIENĖ

Lietuvių tautosakoje su limpamomis (užkrečiamomis) ligomis siejami įvairūs antropomorfiniai pavidalai, jiems priskiriama tam tikra lytis, socialinis sluoksnius, tautybė. Koks konkretus pavidalas epideminėi ligai bus suteiktas, galėjo nulemti tiek mitinė pasaulėžiūra, tiek psichologinės priežastys. Ieškant duomenų apie keliaujančias epidemines ligas istorinėje medžiagoje paaiškėjo, kad, nepaisant tradicinėje bendruomenėje vyravusių ligos atsiradimo priežasčių ir kilmės aiškinimų, buvo įtariama, jog ligų plitimą iš tiesų skaitina žmonių migracija ir artimas kontaktas.

Reikšminiai žodžiai: limpamos (užkrečiamos) ligos, maras, cholera, epidemija, mitologija.

■ Žmonių gyvenimus stabdančios ligos nebuvo retas reiškinys. Pavyzdžiui, nuo 1781 m. iki 2006-ųjų visame pasaulyje suskaičiuota apie 90 choleros pandemijų ir epidemijų (Kohn et al. 2007: 456); o Lietuvoje vien XVI a. maro epidemijos kildavo kas 7–8 metai (Baronas 2001: 298). O dar pridėjime kitų užkrečiamų ligų, liaudyje vadintų *limpamomis* arba *eilinėmis* (nes serga visi iš eilės), protrūkius, kurie ištikdavo pavienius kaimus arba visą šalį. To meto medicininės žinios gerokai skyrėsi nuo šiuolaikinių, tad žmonės kūrė savas teorijas apie tai, kokia ligos kilmė ir kaip ji plinta. Jos ilgainiui nusėdo mitologinėse saktmėse, tikėjimuose ir liaudies medicinos tekstuose. Šiame straipsnyje aptariami lietuvių tautosakoje sutinkami ryškiausi antropomorfiniai ligų pavidalai ir juos siejantis keliaujančios ligos vaizdinys, taip pat aptariamos galimos jų ištakos.

1. ANTROPOMORFINIAI LIGŲ PAVIDALAI LIETUVIŲ TAUTOSAKOJE

Lietuvių mitologinėse saktmėse ir tikėjimuose ligos neretai buvo personifikuojamos, suteikiant joms antropomorfinį pavidalą, arba įsivaizduota, kad jos gali atrodyti kaip koks nors gyvūnas (zoomorfinis pavidalas) arba daiktas. Nors saktmėse antropomorfinis ir (ar) zoomorfinis pavidalas buvo priskiriamas ir tokioms ligoms, kaip rožė (lot. *Erysipelas*), *macica* (lenk. „gimda“; šiuo terminu liaudyje buvo vadinamos įvairios moteriškos ligos), ar gumbas (anot dr. Jono Basanavičiaus, gastritas, BŠIT 2002: 441), dažniausiai su personifikacijomis susidursime tekstuose apie limpamas ligas¹.

1 Tokiomis galėjo būti laikoma mažiausiai 19 susirgimų: prie vaikų ligų skiriama difterija (*krupas*, *smaugai*, *kaklinė*), skarlatina (*škarlatina*), tymai (*jedra*, *adra*, *drognės*,

Svarbu paminėti, kad lietuvių mitologinėse saktmėse ir tikėjimuose daugiausiai kalbama apie marą ir cholera. Nepaisant to, kad šių ligų protrūkius skiria nemenkas laiko tarpas², dėl didelio mirtingumo, spartaus jų plitimo ir dažno pasikartojimo, net kai kurių simptomų panašumo (pvz., drebulio, pykinimo, viduriavimo, pilvo skausmų), šios ligos neretai žmonių buvo painiojamos, arba ir viena, ir kita pavadinama bendru *pavietrės* (iš lenk. *powietrze*) vardu. O kita ne mažiau pavojinga liga – raupai, kurios epidemijos taip pat ne sykį buvo ištikusios Lietuvą³ (šaltiniuose ją mini nuo XVI a. (ME2 1993: 214), ji aprašoma net 1589 m. išleistoje Jono Bretkūno „Postilėje“⁴), – tautosak-

blusinės), vėjaraupiai (*vėjarauplė*); kaip suaugusiųjų ligos įvardijami raupai (*raupsai*, *rauplės*), tuberkuliozė (*džiova*, *sukata*), niežai (*susas*), sifilis (*sipelis*, *prasta liga*, *prancūziška liga*, *brantai*, *francai*), sloga (*slunktas*, *plautis*), skorbutas (*škorbutas*), karpas, dizenterija (*kruvinoji*), maras, cholera (*kolera* bei abiem ligoms taikytas bendras *pavietrės* terminas), maliarija (*drugys*), gripas (*irmedė*), odos ligos (*piktašaišiai*), šiltinė (*karštinė*).

2 Paskutinė maro epidemija Baltijos jūros teritorijoje kilo 1709–1713 m. (Frandsen 2010: 20, 37), o pirmoji choleros epidemija Lietuvoje užfiksuota 1831 m. (Gatelytė 2011: 13).

3 1705–1713 m. Vilniaus gyventojai kentėjo nuo raupų epidemijos (Ragauskienė 2017: 216). Skiepyti nuo šios ligos buvo pradėta 1801 m. Šiaulių apskrityje, tačiau raupų epidemijos fiksuotos ir XIX a. bei XX a. pr. (ME2 1993: 214). Tik 1930 m. paskelbus, kad skiepai nuo raupų yra privalomi, 1936 m. Lietuvoje buvo užfiksuotas paskutinys raupų atvejis (Petrauskaitė et al. 2018: 37).

4 „Kita liga yra rauplės, kita raupsai, alba kaip kiti kalba, raupsas. <...> A Raupsai tokia liga būdava. Išsiverte ant veido ir ant viso kūno žmogaus kaip niežai balti, kaip šaišai kokie pikti. Tiegį šaišai išpustydava, kaip valgyti išvalgydava visą kūną žmogaus iki gyslų ir pačių kaulų. Bei buva liga limpanti, šiteipo jog ana netiktai žmogus nuog žmogaus jo dasilytėdams gaudava, bet ir suolas, ant kurio žmogus ta liga sergąs sedėja, pagesdava, ir iš tų šaišų išpūdava teipaeig ir sienos, ir visos trobos išgadinamas buva šita liga.“ (BP I 2005: 188, 1–16)

koje nepaliko beveik jokio pėdsako. Galbūt todėl, kad, anot dr. Jono Basanavičiaus, raupai „yra ne kožnus metus viešpataujanti“ (BsĮT 2002: 453) liga. Dar visai nemažas sakmių, tikėjimų ir liaudies medicinos tekstų pluoštas kalba apie maliariją, liaudiškai vadintą drugiu, tačiau šios ligos vaizdinys jau buvo pristatytas ir išsamiai aptartas ankstesniame straipsnyje⁵, tad šį kartą jis bus pasitelkiamas tik atskirais atvejais, kaip kontekstinė informacija.

Pradėję domėtis, kokie pavidalai tautosakoje suteikiami limpamoms ligoms, netrukus pastebėsime, kad maras ir cholera dažniausiai buvo įsivaizduoti kaip turintys moterišką išvaizdą, pavyzdžiui:

<...> Per pavietrę sako važinėdavę gražiose kalamaškose ketvertu arklių prateigių panos su furmonu. Kur jos atvažiuodavusius, ten žmonės ir mirdavę. Atvažiusius klausdavusios palangėj: ar miegat? Tai kur atsiliepdavęs kas, jog miegą, atsakydavusius – miegokit ir tuose namuose visi išmirdavę. Jeigu gi atsakydavo, nemiegam, dirbam ir Dievą garbinam, tai atsakydavo – garbinkit ir dirbkit, ir būkit sveiki <...>. (LTR 198/346)

Atsimindavo senelė ir bado metus. Tada ir maras buvo. Išmirė labai daug praščiokų ir net ponų. Tada vaikščiojo tokios gražios panelės tik su juodais veidais. Jos lankė kaimus ir beldėsi į duris. Į kurias duris jos beldėsi, tuose namuose turėjo visa šeimyna maru išmirti. Todėl visi tų panelių bijojo. Sakydavo, kad kas sutiks jas arba pamatys, tas turėjo mirti. Kas tos panelės buvo, niekas nežino. (LTR 2069/ 225)

Kadais an žmonių buva užajus tokia kvaraba, kad žmonės labai mirė. Būdava, kad vienoj pirkoj ponakt nebeatsikeldava visa gaspada. Saka, jog tai darydava maro deivė, o tai būva taip. Jinai važiuodava kap jauna moteris nekočioj, katrą tysė balta kumelaitė. Nakčiu atvažius kur nor po langu jinai klausdava: „Ar jau miegat?“ Žmonės dažniausiai atsakydava: „Jau miegam.“ Tai tadu tieji ir neatsikeldava. Katrie atsakydava „Da nemiegam“ tieji da nemirdava. Kadu žmonis dažinoj taip atsakinėt, jieji taip sakydava, o tadu jie nemirdava. (LTR 2560/353)

5 Plačiau žr. A. Skujytė-Razmienė, *Šis arklys būtų manas, bet laukas*: raitelio ir arklio įvaizdžių reikšmė drugio ligos kontekste. Iš: *Liaudies kultūra*, Nr. 3, 2016, p. 26–34.

Žinoma, yra užrašyta ir tokių sakmių, kuriose tiek maras, tiek cholera yra įgyję vyro pavidalą⁶, tačiau tai – veikiau išimtis, lyginant, tarkim, su latvių tautosaka, kur maras dažniausiai įsivaizduojamas būtent kaip vyras⁷.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, lietuvių mitologinėse sakmėse minėtosios epideminės ligos buvo pavadinamos *panomis*, *panelėmis*, *jauna moterimi*. Jos taip pat galėjo būti apibūdinamos kaip *merga* (*mergos*) („Jau važiavo tos mergos įsėdusio, karieto kokio puikio te“, LTR 4545/239), *ponia* („Pavietrius seniau pa svietų važinėdava kaip kokia ponia. Važiuodava karietai ir pakinkyta buva pora arklių. Pati apsidejus kepeliusu. Kepeliusas su raudonu kutosu.“, LTR 2430/38), *boba* („Koleros ženklas esanti boba, baisei didelė ir daugiausiai jojanti raita“, LTR 1208B/1190), netgi *deivė* („In Ožkabalius, sako, maro deivė atkeliavo karietoj su šešetu juodžių. Ji, sako, buvus puikiai juodai įsirėdžius ir važinėjus nuo namo iki namo“, BsĮT, p. 445–446). Tiesa, su *poniška išvaizda* siejama ir drugio liga, pavyzdžiui: „Vienas žmogus labai sirga drugiu. <...> Jau anas jaučia – numana, kad jį greit pradės krest drugis, tik mata atjoja un arklia raitas kokis ponaitis“ (LTR 2106/8).

Tautosakoje taip pat galima rasti sakmių, kuriose liga savo išvaizda yra artimesnė valstiečiui ar priskiriama dar žemesniam sluoksniui:

Jų pačių sklype, kai ji maža buvo, rodėsi Pavetrių boba. Išlenda juodais plaukais apsikudlojus. <...> Sako, kad Pavetrių boba tvarte gyveno <...>. (LTR 4551/218)

Toks išvaizdos ambivalentiškumas yra būdingas daugelio tautų folklorui: slavų tautosakoje ligos įsivaizduotos kaip „gražios, jaunos merginos, moteris ilgais plaukais arba baisios senės (išbalusios, sulysusios, kaulėtos, neįprastai aukštos, milžiniškos)“ (Агапкина, Усачева 1995: 226). Moterišką pavidalą turintis maras pasirodydavusi kaip senė palaidais plaukais, aukštaūgė moteris, kuprota moteris, susivėlusiais plaukais, apdriskusiais juodais drabužiais, ilgais nagais, kaulėtomis rankomis (Белова 2012b: 563). O cholera įsivaizduota kaip juoda, baisi senė, aukšta, baltai

6 Pavyzdžiui, vienoje sakmėje cholera vaizduojama kaip baltą arklių į baltą vežimą pasikinkęs, baltai apsirėdęs vyrškis (LTR 4311 (24)). O štai maras, kurį su jo seserimi Giltine pakelėje sutinka senukas, yra apsirėdęs juodai (AED 1986: 196, Nr. 106)

7 Plačiau žr. A. Skujytė-Razmienė, *Maro pavidalai lietuvių ir latvių tautosakoje*. Iš: *Šiaurietiški atsivėrimai*, Nr. 2, 2019, p. 44–50.

apsirengusi moteris arba netvarkinga, apsileidusi moteriškė etc. (Белова 2012a: 452). Marui senos moters pavidalą suteikdavo ir graikai, norvegai, albanai (Chrysanthis 1945: 260–261).

Beata Valenčiuk-Dejneka, tyrusi „kitoniškos“ moters įvaizdį lenkų tautosakoje, teigia, kad tradicinėje pasaulėžiūroje moteris visada buvo išskiriama: pradedant nuo biologinio-psichologinio lygmens, kuomet moteris suvokta kaip nuo vyro besiskiriantis, *kitoks* individas (ką, anot tyrėjos, lemia „patriarchalinė liaudies kultūros prigimtis“, moterį traktuojanti kaip nepilnavertę, lyginant su vyru), baigiant socialiniu lygmeniu ir atvejais, kuomet moteris neatitiko valstietiško moters stereotipo (t. y. buvo žiniuonė, pribuvėja etc.) (Walęciuk-Dejneka 2018: 11). Turint omenyje dichotomišką pasaulio sampratą, vyras buvo laikomas taisyklių ir deramo ryšio su šventybe palaikytoju, o moteris buvo siejama su liminalia erdve ir jai priskiriamomis būtybėmis, traktuota kaip tarpininkė tarp *čia* ir *ten*, gyvybės ir mirties; kaip balsas iš *anapus*, todėl, kaip teigia tyrėja, nenustabu, kad reitsykliais moterišku pavidalu pasirodydavusios demoniškos prigimties jėgos (Walęciuk-Dejneka 2018: 11). Ir lietuvių tautosakoje moters samprata panaši. Anot Virginijaus Savukyno, tradicinėje bendruomenėje moteris (*boba*) nebuvo laikyta žmogumi – šis terminas buvo išskirtinai rezervuotas vyriškajai lyčiai (Savukynas 2007). Tad moteriškas ligų pavidalas nebuvo atsitiktinis, jis atsirado ir dėl moters sampratos bei jai skiriamo vaidmens tradicinėje bendruomenėje. Panašiai galima svarstyti apie ligų siejimą su tam tikru socialiniu statusu, pavyzdžiui, jų vadinimą *poniomis*, *panelėmis*, *ponaičiais*. Valstietiškoje sąmonėje ponai, kaip ir moterys, nebuvo laikomi žmonėmis⁸, todėl būdavo priskiriami *ne žmogaus*, arba tiesiog *kito* kategorijai, kuriai priklauso visos mitologinės būtybės – velniai, laumės, nelaimės ir, žinoma, ligos. Ponai gretinami su ligomis ir dėl liaudyje joms priskirtų panašių būdo bruožų (žiaurumas, nepatikimumas, kenkimas) bei funkcijų (kankinimo, varginimo)⁹. Žodžiai *velnias*,

ponaitis, *ponia*, *liga* liaudyje neretai buvo vartoti kaip sinonimai.

Be limpamų ligų lyties ir socialinio statuso, mitologinėse sakmėse, tikėjimuose ir liaudies medicinoje galima rasti ir nuorodų į jų tautybę. Vienoje sakmėje apie marą paminimas ligą platinantis žydas:

Pirm šimto metų ar daugiau laiko prabėgus, buvo maras. Tai maro ženklas: žyds vaikščiodavęs su maišeliu ant kupros nešins. Tas žyds nešnekėjęs nieko, nevalgęs nieko, tik kur užėjęs – ten nieko neliko. Ne tik užėjimu naikinęs, ale kai į katrą pusę papūtęs dvasią, tai per devynias mylias nieko nelikę.

Maro šitą žydelį, sveikam laike, kada Dievs nori svietą užlaikyt, tai atitolinąs jį ant ledinių marių ir ten tarp ledų vaikščiojąs. O jei nor svietą nunaikinti, tai daleidžias išeit ant žemės tarp žmonių, tai tada ir naikinąs. (LMD I 1063 /744)

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, skirtingai nei kitose Europos šalyse, kur nuo pat viduramžių maro epidemijos labai dažnai buvo siejamos su žydais¹⁰, šioje lietuviškoje sakmėje maro žydelis yra veikiau Dievo valios tarpininkas. Tokie *Dievo valios vietininkai*, būdingi ne tik Vakarų, bet ir Rytų kultūroms, pavyzdžiui, vienoje turkų maro legendoje vaizduojami ligą platinantys, Dievo valią vykdančios juodi raiteliai (Varlik 2013: 742). Tiesa, lietuvių tautosakoje žydai buvo siejami ne vien su maru, bet ir su kitomis limpamomis ligomis, pavyzdžiui, drugiu:

(JŽ II 30), „Jievaravo dvare buvęs taip žiaurus ponas, kad jisai užmigti negalėdavęs, jeigu kurią dieną nenuplakdavęs vieno ar kelių žmonių“ (LKŽe, žr. ponas), „Ar ponas, ar klebonas – visi lupikai“ (LTR 3711/383), „Tas ponas didis lupikas savo žmonių“ (LKŽe, žr. lupikas), „Ponu nedenkis, vandeniū neremkis“, „Ponu malonė iki vartų“ (LKŽe, žr. ponas).

10 Viduramžiais buvo tikima, jog maras kylantis ir plintantis per užterštą orą, vandenį ir (arba) fizinį kontaktą, tad pirmiausia būdavo bandoma išsiaiškinti, ar liga nebuvo sukelta panaudojus tam tikrus preparatus (pvz., miltelius, nuovirus) (Ginzburg 1992: 64). Bendruomenė kaltųjų dažniausiai ieškodavo etninėse mažumose, ypač čigonų ir žydų: Europoje, kaip pažymi Samuelis K. Cohnas Jaunesnysis, antisemitinės nuotaikos minėtoje epochoje buvo gajos ir maro epidemijos jas tik sustiprindavo, pvz., XIV a. Europoje žydai buvo apkaltinti maro skleidimu, už tai persekiojami ir deginami daugelyje šalių (Cohn 2007: 3–4). Buvo tikima, jog marą jie platinantys per užnuodytą vandenį ir maistą (ten pat 2007: 4). Žydų persekiojimai ir žudynės baigėsi tik Popiežiaus Klemenso VI bule, kuomet jis atkreipė tikinčiųjų dėmesį į tai, jog žydai taip pat mirštantys maru ir ši liga plintanti net ir tuose regionuose, kur šios tautybės žmonių nėra (Ginzburg 1992: 67).

8 Anot V. Savukyno, „žmogaus sąvoka tradicinėje visuomenėje nebuvo universali. Ji apėmė katalikus valstiečius, kito luomo atstovai – kunigai ir bajorai – taip pat nebuvo laikomi žmonėmis“ (Savukynas 2007). Netruksta liaudiškų pasvarstymų, kokiai paradigmai būtų galima priskirti šią nežmogišką poziciją, pavyzdžiui, paremijose akcentuojama demoniška ponų kilmė: „Dvaro ponas – tai šėtonas, velnio padermė“ (LTR 3721/232); „Ponas ir velnias vienos mados“ (LKŽ VII 725); „Ponia ar ponas – tas pats šėtonas“ (LTR 3704/1808) ir t. t.

9 Plg. paremijos: „Nukanosi arklius kaip ponas žmones“

Pikčiausias drugys yra nuo žydo. Tą drugį sunku nukratyti vaistais, tankiai tik šventenybės mačija. <...> Jeigu drugys žydas, tai reikia tuomi gydytis, ko nemėgsta žydas: valgyti vis kiaulieną, lašinius, užkulą. Jeigu negali lignonis valgyti, tai sutirpinęs gerti. Užnikus drugiui krėsti, atsisėsti po kryžiaus, o dar geriau eiti keliais apie kryžių – tuomet žydas pames. (BsJK 2004: 131–132, Nr. 44)

Latvių tautosakoje galima rasti itin panašaus turinio tekstų, pavyzdžiui: „Drugys paliekantis lignonį, jei šis valgantis kiaulieną, nes kiaulienos tas bijosi kaip žydas“ (LTT 1940, 6056: 374).

Anot Laimutės Anglickienės, tyrusios kitataučių įvaizdį lietuvių folklore, XVI a. LDK buvo suformuotas ir įsivaintas iš Vakarų atėjęs „kolektyvinis žydų tautos stereotipas“, jog „žydai – gudri, klastinga, apgavikų ir menkystų turtuolių / krikščionių skurdintojų tauta, amžinas krikščionių priešas ir kenkėjas“ (Anglickienė 2006: 141). Tačiau ligų kontekste tokių stereotipų nėra daug, netgi atvirkiščiai – žydai minimi kaip ligos aukos, o ne sukėlėjai:

<...> O žydai važau ūlyčiu, da suspirkdė kiaušinius, itai seniau atvažiuoja po langu, „Kų tule parduot, vištų kiaušinių?“ Tai supirkdė kiaušinius tas žydas. Žydai dviese važau, su sūnum. Tai pajuodo kap anglis. Tik važau per Kuklių ūlyčių. Tai visi Kukliai išmirė, kap nepasinaravijo tai kolerijai <...>. (LTR 4311/24)

Sakmėse ir tikėjimuose limpamos ligos (tiksliau, drugys) taip pat galėjo būti pavadinamos vokiečiais, pavyzdžiui:

<...> Vensyk mamoks tēg, kad vēns žmogus ej į pamar vīts pjautis. Ten bebūdams er nūsiklaus, kad du vokytuk kalbējos. Vēns sak: „Aš ēs pry šio kaimyn“, o antars sak: „Aš ēs pry ano kaimyn“. (LTR 2284/118)

Mamel (motina) liobēj tekt, kad an vēnsyk su sav motyn gulējus ēr sapnavus, al nasapnavus, tars adaroms akims mačius, iējs į ved vyrs, al jau pōiks vokytoks, apvezējs vēn, antar, apsesoks ēr išējs. Ēr nuējs padaržes link kaimyn Pučkaušk. Antar ryt jau gaun gerdēt, kad Pučkauškēn drugs kret. (LTR 2284/115)

Drugys vokiečiu pavadinamas ir latvių tautosakoje, pavyzdžiui: „Jeigu kas serga drugiu ir sapne regi vokiečių (poną), tuomet drugys išvaromas tik bjauriais dūmais“ (LTT 1940, 6053: 374) etc.

Svarbu tai, kad žodis *vokietis* galėjo reikšti ne tik tautybę, bet ir religiją. Tradicinėje bendruomenėje, anot L. Anglickienės, požiūris į vokiečius

buvęs dvejopas: realybėje jie buvo priimami palankiai, tačiau tautosakoje jų įvaizdis kardinaliai skirtingas – čia vyrauja paniekiamas požiūris: „Daugelio tautų folklore vokiečio paveiklas susijęs su priešo įvaizdžiu, jam priskiriama ir jėga, žiaurumas, piktavališkumas, žvėriškumas, ir kvailumas bei nemokišškumas“ (Anglickienė 2006: 184–185).

Su kita tautybe sieta dar viena liga – sifilis. Tautosakinės medžiagos apie šią ligą beveik nėra, bet rūpimos informacijos pateikia „Lietuvių kalbos žodynas“ bei įvairūs medicininiai XX a. pradžios leidiniai. Šnekamojoje kalboje sifilis buvo vadintas *piktąja liga*, *prasta liga* (Zemlevičiūtė 2014: 182), *prancūziška liga* (*prancūzligė*), *brantais*, *francais*¹¹ (DK 1927: 23). L. Anglickienė tokią lietuvišką ligos pavadinimo versiją sieja su prancūzų, kaip gerų meilužių, stereotipu (Anglickienė 2006: 228), tačiau itinamiau skamba istorikės Raimondos Ragauskienės teiginys, kad istoriniuose šaltiniuose „visos lytiškai plintančios ligos buvo įvardijamos kartu ir vadintos labai įvairiai: pagal geografines (ligos kilmės ir platintojų) asociacijas (*franca*, *francoza*, *francuza*, *morbus Gallicus*, *morbus Neapolitanus*), pagal gyvenimo būdą (*dvaro*, *svetimatutojų*, *nepadori liga* <...>), pagal išorinius ligos požymius, odos pokyčius (*blogų šašų*, *rauplių liga* <...>), pagal ligos plitimą ir jos agresyvumą <...>“ (Ragauskienė 2017: 224–225). Kaip minėta, sifilis lietuvių tautosakoje antropomorfizuojamas nebuvo (nepavyko aptikti tokių tekstų), todėl šiuo atveju ryšys tarp ligos ir tautybės galėjo atsirasti dėl įsivaizduojamų ligos ištakų (platintojų) arba gyvenimo būdo.

Tad tradicinėje bendruomenėje konkretus pavidalas ligoms galėjo būti suteiktas dėl dviejų priežasčių. Pirmoji susijusi su mitine pasaulėžiūra: ligos buvo suvokiamos kaip galingos, suverenios būtybės (netgi dievybės) (Vėlius 1977: 23). Tam, kad būtų galima jas suprasti, pažinti, gebėti adekvačiai reaguoti į jų pasirodymus, ligos būdavo susiejamos su lytimi, socialiniu statusu ar tautybe. Anot estų folkloristės Ret Hieme's (Reet Hiimäe), tradicinėje bendruomenėje apibrėžto pavidalo suteikimas padėjo geriau pažinti

11 *Prancūziška liga* sifilis taip pat vadintas ir Italijoje, Anglijoje, o štai prancūzai šią ligą vadino *Neapolio liga*; Lenkijoje sifilis buvo įvardintas kaip *vokiška liga*, Rusijoje – *lenkiška*. (Crosby 1977: 108). Latviai, kaip ir lietuviai, šią ligą siejo su prancūzais (plg. lat. *Spranču slimība*) (Miltiņš 1990: 73). Kaip pastebi L. J. McGough (L. J. McGough), šią „svetimtaučių kaltinimo dėl ligos tendenciją“ Europos kontekste galima laikyti universalia (McGough 2010: 6).

Okropny widok strogiego powietrza Roku 1710 w Wilnie grafsuiącego.

Fran. Pelikan uczeń Akadm. Wilens. ryzował. X. Karega Grawirował. Jozef Pol. wybijal. w Wilnie. Ru. 1799.

Juozapas Perlis, Ignacas Karenga, Pranciškus Pelikanas. 1710-ųjų maras Vilniuje. 1799 m.
Saugoma Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje.

priešininką (Hiemäe 2004: 67). Ligą suvokiant kaip kažką *kitą, svetimą*, buvo imamasi visų atsargumo priemonių *saviesiems* apsaugoti. Tačiau ši tyrinėtoja kalba ir apie kitą, antrąją priežastį – tai kolektyvinis baimės valdymas (Hiemäe 2004: 66). Personifikavus ligą neapibrėžta grėsmė įgydavo pavidalą, kuris įgalindavo žmones veikti, jie nebesijausdavo bejėgiai, o galėdavo planuoti gynybos ir gydymo būdus.

Vis dėlto ligų personifikavimas mitologinėse sakmėse atskleidžia ir dar vieną svarbų aspektą – numanomą žmogaus vaidmenį ligą platinant.

2. KELIAUJANTI LIGA MITOLOGINĖSE SAKMĖSE: TARP FIKCIJOS IR REALYBĖS

Ligės nepriklausymą *saviesiems* rodo ne tik jau įvardinti jos vaizdinio dėmenys – mitologinėse sakmėse ji vaizduojama kaip atvykėlė iš kažkur kitur¹². Maras ir cholera neretai buvo vaizduojami važiuojantys karieta, vežimu, jojantys arkliais, pavyzdžiui:

<...> Atvažiuoja, būdavo, vidurnaktį karieta ketvertu juodų arklių pakinkyta, sustoja tarpe vartų, guzikuotas vežėjas (furmonas) juodžiams iš maišo papila degančių anglių, ir kai tas arkliai kramto, tai kibirkštys į šonus lekia. Paskui vežėjas priėjęs prie stubos lango, pašaukia: „Ar miegat?“ Kaip tik kas atsiliepėdavo, kad „miegam“, tuoj vežėjas ant lango su žeruojančia anglim užrašydavo kryžutį ir važiuodavo toliau. Kuris atsiliepėdavo, ryte jau negalėdavo atsikelti, sirgdavo kruvinąja tryda. Vėliau apsirgdavo ir kiti, ir visas namas išmirdavo. Jeigu atsiliepėdavo, kad „nemiegam“, arba visai neatsiliepėdavo, tai nieko ant lango neužrašydavo ir išvažiuodavo. Tuose namuose nieks nesirgdavo <...>. (LTR 2409/3)

Pavietrės metuose žmonės labai mirdavę. Visi išbėgioja, išsislapstė po miškus. Pavietrė ir tinai atrasdava. Ji važinėdava nematoma, žmonis tik girdėdava teškant jos vežimą ir pliauškęjimą iš botaga (papliauškos). Besislapstydami po krūmus žmonės susikurs, būdavo, ugnelę. Šit išgirsta: trrr... teršk... teršk... atvažiuoja pavietrė, iš papliauškos – pliaukš, pliaukš..., „Aikit iš či!“ – surikdava tokiu baisiu balsu, kad žmonės mirdava. O

12 Apie su ligomis siejamas erdves ir jų kilmės vietas plačiau žr. Asta Skujytė-Razmienė. *Maro ir choleros kilmė lietuvių tautosakoje*. Iš: *Tautosakos darbai*, t. 52, 2016, p. 145–166.

katrie išlikę toliau ir aidava, tai pavietrė ir tinai juos atrasdava <...>. (LTR 808/93)

Seniau Ūzkionyse ėmėm mirc, o Zalieckos jau žinoj, kad tai kolera. Kad šitaip jis, užvydo toliau atjojanc ligų: an balto arklio, moteriškė po baltais rūbais... Tai buvo joj. Tai jis nubėgo kanapėsna ir paskavoj, pritūpė, kad neregėt. O joj atjojus:

– Zalieckai, lusk iš kanapių! Tu nemirsi, ciktais duok tabokos! Tu nebijok, o kitus kavok!

Jis padavė, cik rankų negrynu – su ryzeliu. Joj, pažyžavoj ir nujoj, o jis ir liko gyvas – nemirė; o kici – kap lapai išmirė, visa ūlyčėlė. (LTR 954/ 41)

Antropomorfizuotos ligos į kaimus, miestelius taip pat buvo įsivaizduojamos ateinančios pėsčiomis arba atvežamos kitų žmonių:

<...> Maro laike, kaip apie Gižus (Vilkaviškio pav.) pasakoja, vaikščioję po kaimus trys jaunos dailios mergos, gražiai baltai apsirengusios ilgais drabužiais ir, saulei nusileidus, vaikščiodamos iš namų į namus, nežinia, ar vandeniui, ar kuom lašinusios viską. Jei tik ant ko užkrito lašelis, jau tas gyvas neišliko <...>. (BsIT 2002: 445–446)

Kai buvo užėję bado metai, žmonės pradėjo sirgti kolera. Bet Žemaičiuose, apie Kuršėnus, dar niekas nesirgo.

Vieną vakarą dvaro vaikėzas (= samdytas bernas) važiavo iš malūno namo. Temstant pasirodė ant kelio moteriškė ir prašė pavėžėti. Tas sustojęs, ir moteriškė įlipusi į ratus. Kiek pavažiavęs, vaikėzas pažvelgė į moterį ir nusigando: ji buvo baisiai bjauri, nuplyšusi, sustirusi ir labai smirdėjo. Prie dvaro kiemo vartų moteriškė išsoko iš ratų ir pasakė: „Gerai, kad mane čia atvežei. Dabar iš čia greitai neišeisiu.“ Po tų žodžių ji dingo. Kitą dieną dvaro gyventojai ėmė sirgti kolera. (LTR 990/5)

Kartais sakmėse pasakotojai dar akcentuodavo, kad sirgti bendruomenės nariai pradėdavo po *nepažįstamų* žmonių, kurie, kaip vėliau paaiškėdavo, ir buvę liga, apsilankymo:

Senuovie, kai būdava marai, žmuonis mirdava ištisuom kaimuom. Ir vaikščiuodava tuokes, nu, kas juos tuokes nega nežinau kaip juos pasivadina, tik muoteris pasivertuses. Ateidava prie langa vakare, prašydavuos i nakvyni. <...> Pas viena žmuogaus atieji juos prašusosi, gražei prašusosi. Žmuogus niekaip jau neatsikratuo, saka: „Nepriimsiu, neišileisiu, negaliu. Niekaip, nepriimu nepažįstamų.“ (LTR 5031/239)

Ligos keliauninkės motyvas aptinkamas ne tik lietuvių, bet ir kitų šalių folklore: pavyzdžiui, latvių tautosakoje maras neretai vaizduojamas raitas (Baltiņš 1992: 187), jis prašosi būti perplukdomas keltu į kitą upės pusę (ten pat 1992: 187) arba vaikšto, pasivertęs sena moteriške, ir prašo atsigeri (ten pat 1992: 187); estų sakmėse maras vaikšto pasivertęs mažu berniuku (Hiimäe 2004: 71) arba važinėja karieta (ten pat 2004: 75); slavų tautosakoje maras įgauna moterų išvaizdą ir važinėjasi girgždančiu vežimu, karieta su šešetu arklių (Белова 2012b: 563), o kai kuriuose pasakojimuose jis apibūdinamas kaip vyras, besiprašantis pavėžėti į kaimą (ten pat 2012: 563); Kipro tautosakoje maras, įgavęs senos moters išvaizdą, neretai vaikšto su kitų ligų palyda ir prašosi nakvynės (Chrysanthis 1945: 261) etc.

Epidemijos siejamos su judėjimu ne tik lietuvių mitologinėse sakmėse. Paremijose ligos taip pat neretai vaizduojamos kaip keliaujančios būtybės: „Liga pėsčia nevaikšto, raita jodinėja“ (LTR 3454/46), „Liga pėsčia nevaikšto, važiuota važiuoja“ (LTR 5536/121), „Liga raita atjoja, pėsčia išeina“ (LTR 3034/166, LTR 4375/122/7, LTR 4342/574), „Liga raita joja, sveikata pėsčia vaikščioja“ (LTR 465/36/1959) etc. Šie posakiai, nusakantys susirgimo ir sveikimo spartą, skatina kitaip pažvelgti ir į sakmes: kai mitologinėse sakmėse maras, cholera vaizduojami važiuoti, raiti arba einantys, taip nusakomas ligos plitimo greitis. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad *važiavimas* (*greitas* judėjimas) vs. *ėjimas* (*lėtas* judėjimas) sudaro priešpriešą, tačiau tekstuose apie vaikščiojantį marą jis dar ir multiplikuojamas – ligai atstovauja jau trys būtybės:

Gūvainių km. yra kapukai, apie kuriuos yra toks padavimas. Buvusios vestuvės. Į tas vestuves atvykusios iš prūsų trys panos. Naktį jas nuvedė ant šieno. Rytą moterų neberado, tik suknios buvo likusios <...>. (LTR 2077/440)

Kartais tikslus skaičius nenurodomas, bet galima suprasti, kad tai kelios būtybės:

Atvažiavę pas jį panos, liepė jam kavoti kūnus, ir jis pasveikęs. Tos panos buvusios pas jį dukart <...>. (LTR 198/346)

Apie multiplikacijos reiškinį rašė Algirdas Julius Greimas, pasak jo, „toks vienaskaitos ir daugiskaitos maišymas – jau vien dėl to, kad dievybei tenka rodytis keliose vietose iš karto, bet ypač dėl asmens sąvokos neatitikimo mūsų moderniam supratimui – yra mitologijoje žinomas, neretas reiškinys“ (Greimas 1990: 236).

Sakmėse apie cholera (kitaip nei apie marą) ji visada veikia viena, nesvarbu, ar būtų važiuota, ar pavėžinama, ar jotų raita. Galbūt toks epidemijos vaizdavimas nurodo jos lokalumą ir lėtesnį veikimą, – liga vienoje erdvėje būna tol, kol įvykdo tai, ką numachiusi (plg. anksčiau pateiktą sakmę apie į dvarą atvežtą ligą, LTR 990/5). Apie laikiną lokalumą galima kalbėti ir drugio ligos atveju: šaltkrėčio priepuoliai kartojasi kas dvi tris dienas: „[k]artais drugys turįs keletą žmonių apjodinėti, tada liga virsta nepastovi, nes drugiui tenka apjodinėti visus savo arklius“ (LEVII 1939: 8).

Tačiau ši daugialypė epidemiją sukeliančios ligos keliauninkės motyvą galima interpretuoti ir kitaip. Prasidėjus maro, choleros, raupų ar kitų limpamų ligų epidemijoms, jų epicentre atsidūrusi bendruomenė turėdavo du pasirinkimus: trauktis arba likti savo gyvenamojoje vietoje, tačiau dėti visas pastangas ją apsaugoti. Tai, kad pasitraukimas iš epidemijos paliestos teritorijos yra senas savisaugos manevras liudija ir archeologiniai duomenys: pagal naujausius tyrimus, maras galėjo būti viena iš didžiulės migracijos, vykusios akmens-bronzos amžiais¹³, priešasčių (Valtueña et al. 2017: 6). Viduramžiais ir vėlesniais laikais, pavyzdžiui, užėjus maro epidemijai, Europos keliais imdavo plūsti žmonės: nuo miestuose pagalbos besitikinčių ligonių ir į užmiestčius bėgančių miestiečių iki flagelantų¹⁴, vagių bei dezertyrų (Byrne 2006: 188). Tiesa, viduramžiais traukiamasis iš ligos paliestų zonų buvo vertinamas dviprasmiškai: tai buvo bėgimas nuo potencialios rizikos ir ligos sukeliama kančių (buvo net patariama „nedelsti, vyksti kuo toliau ir greit negrįžti“ (Benedictow 1987: 402)), kita vertus, toks traukiamasis galėjo būti smerkiamas ir laikomas išdavikišku, o kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Italijoje (Florencijoje, Venecijoje ir kituose

13 Tyrimą atlikusios jungtinės mokslininkų komandos teigimu, ištyrus kelis vėlyvojo neolito–bronzos amžiaus kapus iš Rusijos, Lietuvos, Estijos, Vokietijos, Kroatijos buvo nustatyta, jog *Yersinia pestis* genomo pėdsakai varijuoja. Iškelti du hipotetiniai modeliai, kaip maras galėjo atklysti į Europą: pirmuoju atveju Europos tautos su maru susidūrė kelis kartus (manoma, jog šaltinis galėjęs būti centrinėje Eurazijoje). Antruoju atveju maras iš centrinės Eurazijos pateko į Europą neolito laikotarpiu, ir bakterija cirkuliavo čia, prieš pasitraukdama atgal į centrinę Euraziją bronzos amžiuje (Valtueña et al. 2017: 1–5)

14 Sociume buvo tikima, jog dieviškąjį pyktį įmanoma numaldyti tik maldomis (Cohn 2007: 10), todėl buvo praktikuojamos įvairios atgailos formos – nuo giesmių giedojimo iki plakimosi, dar žinomo kaip flagelantų judėjimas, 1260 m. prasidėjęs Italijoje, Perudžoje (Griciūtė-Švėrebiėnė 2011: 18).

miestuose) drausta palikti savo gyvenamąją vietą, o už nepaklusimą bausta; Prancūzijoje bėgliai taip pat buvo baudžiami piniginėmis baudomis (Byrne 2006: 201–202).

Žinoma, trauktis iš užkrėstų teritorijų galėjo ne visi: dažniausiai miestuose likdavo žemiausio sluoksnio atstovai, neturėję pinigų arba giminių ligos nepaliestuose regionuose, o štai turtingesnieji galėdavo pasirūpinti savo šeimų saugumu, išsiųsdami jas į atokesnes vietas (Byrne 2006: 203). Lietuvoje, anot Dariaus Barono, „didieji kunigaikščiai maro epidemijų laikotarpį paprastai praleisdavo medžiodami atokiuose miškuose“ (Baronas 2001: 298). R. Ragauskienė teigia, kad „svarbiausia Biržų ir Dubingių kunigaikščių kovos su maru priemonė buvo bėgimas iš užkrėstų teritorijų į kitus savo dvarus. <...> Panašios taktikos laikėsi ne tik didikai, bet ir miestų elito nariai“ (Ragauskienė 2017: 203). Anot istorikės, priklausiusieji aukščiausiems sluoksniams buvo gerai susipažinę su maro plitimu – tiek iš gydytojų, aplankančių jų rūmus, tiek iš įvairios literatūros apie užkrečiamas ligas, jų plitimo būdus etc. (ten pat 2017: 202). Jie saugojosi ne tik pasitraukdami iš epidemijos apimtų vietų, bet ir vengdami kontaktų su sergančiais, aplenkdami teritorijas, kuriose jau siautėdavo liga, arba izoliuodamiesi dvaruose, o į dvarą pakviestus žmones „įleisdavo tik praėjus karantino laikui“ (ten pat 204–206). Dėl šių priežasčių, remiantis R. Ragauskiene, nėra duomenų, kad maras XVI–XVII a. būtų nusinešęs valdovų ar didikų gyvybių (ten pat 202).

Ilgainiui Europoje dėl kai kurių užkrečiamų ligų, pavyzdžiui, maro, miestuose mirdavo daugiau žmonių nei kaimuose (Byrne 2006: 233). Pavyzdžiui, Prancūzijoje XVIII a. maras retai kada išplisdavo už miestų ribų – tai galima sieti ir su prancūzų taikytomis prevencinėmis priemonėmis (Benedictow 1987: 413). Tuo tarpu Lietuvoje, anot R. Ragauskienės, iki XV a. „maras pasiglemždavo visų luomų atstovų gyvybes, nepaisant lyties, amžiaus ar socialinės padėties. Liga dar nebuvo tapusi daugiau varguolių bėda, 1358 m. Europoje nuo jo mirė netgi daugiau turtingųjų. <...> Nuo XVI a. pasikeitė nukentėjusiųjų nuo maro socialinė sudėtis. Epidemijos vis daugiau paliesdavo varguomenę. Sergamumas ėmė priklausyti nuo blogesnių socialinių ir buitinių sąlygų“ (Ragauskienė 2017: 200–201). Prastas sąlygas, kaip vieną iš ligos plitimo priežasčių, mini ir D. Baronas. Jo teigimu, tiek miestiečių, tiek kaimiečių gyvenimo sąlygos XVI–XVIII a. Lietuvoje buvo itin prastos: „kaimiečiai gyveno tamsiose, drėgnose dūminėse

pirkiose kartu su gyvuliais (ypač žiemą). Miestiečiai – ne mažiau troškiuose namuose ir susigrūdę. Nešvarumai arba pilami tiesiai į gatvę, arba atvirais kanalais nutekėdavo į vandens telkinius ar upes“ (Baronas 2001: 297). Epidemijas į šalis užnešdavo kariuomenės¹⁵, jos prasidėdavo dėl po karų ar nederliaus metais kilusio bado (Ragauskienė 2017: 201). Šios priežastys vertė žmones migruoti, ieškant saugumo ir duonos kąsnio: „1554 m. Lietuvoje kilus dideliui badiui būriai žmonių traukė į Lenkiją, Prūsiją, Livoniją ir net Maskvą. <...> Bado ir maro sukelta baimė dėl savo gyvybės suardydavo įprastus santykius tarp žmonių – tėvai pamedavo apsikrėtusius vaikus ir atvirksčiai“ (Baronas 2001: 298–300).

Migracija, vykusi epidemijų metu, atsispindi ir tautosakoje. Ne vienoje sakmėje minimas traukimas iš maro ar choleros epidemijos apimtų teritorijų:

Pasaka apie juodąjį Marą. Tame laike žmones gult eidami į pritaisytus grabus atsiguldava. Įkapėms apsirėdydava gatavai, jei numirdava, tai taip kaip atrasdava mirusius, teip ir palaidodava. <...> Žmones girdedava kaip pri-temus vakare piktosias dvases susikalbėdava katrus namus jos lankys, o ir matydava ligas bevaikščiojant ir besirodovojant ar tus, arba anus namus lankyti. Žmonės rytą visa gyvenimą apžiūrėdava, jei rasdava su balta kreida kokį ženklą padarytą, tai greit iš namo atstodava, tai buva ženklas jog tus namus smertis atlankys. Pasislėpdava girėse. Senieji, kurie iš Smerties ne ką įsidarę, likosi namie, pritaisydava valgi bei duoną – tą su liže pro langą, išduodava pro namų angą, negalėjo nei viens eiti – čionai Marą sutikdava. Žmonės girio ugnį sukūrę apie tą suguldava, aplinkui su didžiu vingiu pelenus barstydava, jei ryta rasdava paukštelia pėdas prisirtinusias, tai to vieto ir antrą naktį nakvodava, jėnbi ale rasdava žmogaus pėdas, tai greitai iš tos vietas atstodava nei jokio lašo vandens iš tos artybės negerdava, ir valgi, kuri nebūdava suvalgę, palikę atstodava, susirasdava vėl kitą slaptą vietą. Mano motyna [iš] savo tėvų tai girdėjo. (LTR 982/69)

<...> In Ožkabalius, sako, maro deivė atkeliavo karietoj su šešetu juodžiu. <...>. Žmonės išsigandę bėgo į galisodes, varyklus, kasė sau duobes ir įlindę rūkinosi visokioms žo-

15 Pavyzdžiui, 1652–1663 m. vykstant karui tarp Švedijos ir Rusijos, Lenkijoje nuolat kartojo maro, vidurių šiltinės, raupų epidemijos (Frandsen 2010: 20).

lėmis; kiti girioje slapstėsi. Bet kas davė! Visur ji užlenda, viską aplanko ir atranda – ir čion ji užsuko. <...> (BsJT 2002: 445–446)

Senovėj no pavietrės kūrydavo susikūrę galisodėje ugnį ir sėdėjo visi susisėdę apie ugnį. Tai ta pavietrė ne aidavo, ji važiuodavo karietoj su purmonu, ketvertu arklių ir vardu pravarde <...> katras mirs, o kiti liūsdavo po tiltais, tai kap tik ji pervaziavo, teip ir numirdavo. (BsJK 2004: 382, Nr. 1)

Iš savo gyvenamųjų vietų besitraukiantys žmonės tapdavo keliautojais, klajūnais, nepažįstamais svetimaisiais, kurie vietiniams (saviesiems) atrodė pavojingi (Белова 2009: 581). Siaučiant marui kiekvienas keliautojas buvo matomas kaip potencialus ligos platintojas (Byrne 2006: 199). Anglijoje, ūkyje apsilankius nepažįstamam žmogui, buvo išmetami visi prapjauti svogūnai: buvo tikima, kad jie sugeria infekcijas. Pavyzdžiui, XIX a. Češyro grafystėje kilus raupų epidemijai virš pašto durų buvo pakabintas nuluptas svogūnas, kuriam vėliau pajuodavus gyventojai tikėjo, kad jis sugėrė infekciją (Baker 1975: 171).

Nors daugelio ligų sukėlėjai ir priežastys buvo išaiškintos tik XIX a. pab. (Douglas 2001: 36), mitologinės sakinės, tikėjimai ir liaudies medicina rodo, kad nepaisant ligos kaip Dievo bausmės sampratos, neatmesdami piktųjų jėgų kenkimo bei miazmos teorijos¹⁶, žmonės įtarė, kad ligas žmonėms perduodantys kiti žmonės. Tokį požiūrį liudija sakmėse aprašomas karantinas – kai gyventojams neleidiama išvykti ir niekas neįsileidžiamas iš išorės:

Mamos tėvas pasakojo, kaip Gidanonių kaimė kilo kolera. Žmonės krito kur eidami ar kas raitas joja ant arklio – krinta vietoj. Labai užkrečiama buvo. Tada seni žmonės liepė nieko iš to kaimo neišleisti. (LTR 4562/ 81)

<...> Vyrai saugoja sodžiaus vartus, kad kas nors neįvažiuotų sodžiuon, ba audžiant vis tiek karieton atvažiuoja boba

16 Miazmos teorija teigė, jog ligos užkratas plintantis oru. Šios idėjos pradininku laikomas Hipokratas, vėliau ją papildė Galenas, Avicena bei kiti arabų gydytojai. Ligos priežastimi buvo laikomi kvapai, garai, kylantys iš nepalaidotų kūnų, atliekų, stovintio vandens, etc. ir taip užnuodijantys orą (Byrne 2012: 235–236). Miazmos teorija galėjo būti žinoma ir Lietuvoje, tai rodo užuominos apie degintus laužus (plg. „ponas to dvaro liepės apie dvarą kurti laužus ugnies, kad atsigintų nuo pavietrės“, LTR 198/346), kurie Europoje buvo laikyti viena iš pagrindinių priemonių išvalyti orą nuo miazmos (Byrne 2012: 277).

(kolera) ir spendžias įvažiuoti sodžiuon. Tai vyrai jos neįleidžia, kol nebaigtas austi audeklas ir ji boba (kolera) nuvažiuoja toliau. (LTR 1434/123)

Kartais mitologinėse sakmėse pasakojama, kad žmogus padeda ligai, taip pats išvengdamas mirties. K. Krysantis (K. Chrysanthis), analizavęs kipriečių sakmes apie maro būtybės priglaudusį valstietį, teigė, kad tokiuose tekstuose valstietis gali būti suprantamas kaip ligos užkrato platintojas (Chrysanthis 1945: 261–262). Brajano Pullano (Brian Pullan) teigimu, tiek kronikose, tiek kituose tekstuose kartais ligos užkrato platintojai įvardijami net vardais (Pullan 1992: 112). Tokių sakmių randama ir lietuvių tautosakoje, pavyzdžiui, jau cituoti sakmė apie cholera padėjusį Zaliecką (LTR 954/41), arba „Pasakoje apie pavietrę 1710 metų“ minimas Stepas Glaveckas iš Stolaukio kaimo, kuris maro panų nurodymu laidojė mirusiųosius ir parodė joms kelią į Karalkrėslą (LTR 198/346). Kitose sakmėse ligoms padedančio žmogaus vardas ir (ar) pavardė neišlikę, bet aprašomi jo veiksmai: priglaudžia nakvynėi nepažįstamuosius, o po to išmiršta visa šeima (LTR 5031/239) arba visi kaimo gyventojai (LTR 2077/440), parodo kelią į Merkinę, kur vėliau masiškai pradeda mirti žmonės (AED 1986: 196, Nr. 106) ir t. t.

Asmenvardžiai sakmėse atsiranda dėl noro sukonkretinti veiksmo aplinką, dalyvius, t. y. pasakoti istoriją kaip tikrą, kažkieno patirtą. Kita vertus, sakmės, kuriose kalbama apie keliautojo priglaudimą, kelio nurodymą, primena, kad kilus epidemijai bet koks kontaktas su nepažįstamuoju, iš svetur atkeliaujančiu asmeniu (ar asmenimis) bendruomenei galėjo būti pražūtingas.

Ne mažiau svarbu tai, kaip sakmėse aprašomas ligų judėjimas. Nepaisant to, ar ligos atvyksta karieta, joja ar eina pėsčiomis, jos juda keliais, t. y. žmogaus sukurtomis trajektorijomis. Kartais, kad liga galėtų pasiekti žmones, užtekdavę pramintų takelių ar brydžių:

Pavietrės metuose žmonės labai mirdavę. Visi išbėgioja, išsislapstė po miškus. Pavietrė ir tinai atrasdava. (LTR 808/93)

Vienoje sakmėje tiesiogiai pasakoma, kad liga keliaudavusi kartu su žmonėmis:

Maras <...> išsireiški aukšta merga su paleistomis kasomis ir apsisjaupus balta drobule, žmogus ją turi nešioti po miestus (pilis) kaimus ir t. t. (anam nieko nedaro). (LTR 2200/144).

Šioje sakmėje fiksuojami du svarbūs epidemijų suvokimo dėmenys: 1) ligą nešioja žmonės; 2) užkrato platintojas neserga (liga „anamiško nedaro“). Tad net jeigu į kaimą užklydę keliautojai neturėdavo jokių simptomų, jie vis tiek buvo laikomi potencialiai pavojingais, ir jų niekas nenorėdavęs priglauti:

<...> Pasivertus į muotriškas maras tas vaikščiuoji ir kas priims į nakvyni jas, tuo visa šeima išmirs, uo kas nepriemi, kas atsibaidi, neįsileida, tiek lika gyvi. <...> Pasku jau tuoliau žmuonis gal ir jau datyr, žinuoji, jau nebe priemi visi. (LTR 5031/239)

Prieglobsčio nerasdavę ne tik vargšai, bet ir turtingieji – XVII a. Anglijoje juos taip pat retai įsileisdavo į pakelės užkeigas arba jiems neleisdavo įvažiuoti į gyvenamąsias teritorijas, baimindamiesi kaip potencialių maro platintojų (Byrne 2006: 203). Epidemijų metu taip pat galėjo būti elgiamasi ir mūsų krašte: tautosakoje apie epidemines ligas demonizuojami tiek vargingiau atrodantys keliautojai, tiek turtingieji.

Apibendrinant galima teigti, jog limpamos ligos lietuvių tautosakoje dažniausiai vaizduotos kaip antropomorfinės būtybės – moteriškos lyties, priklausančios aukštesniam luomui (*ponios, panelės, ponaičiai*), o jei įvardijama jų tautybė, ji visada kita, nei pasakotojo. Kaip ir kodėl liga įgyja pavidalą? Galima svarstyti dvi priežastis: 1) įvardinę, atpažinęs priešininką mitinės pasaulėžiūros žmogus žinojo ir gynybos bei gydymosi būdus; 2) sukonkretinus grėsmę buvo lengviau suvaldyti kolektyvinę baimę, o tai žmonėms padėjo lengviau išgyventi epidemijos laikotarpį. Svarbu, kad sakmėse atsispindi ir mitologizuoti istoriniai įvykiai (pavyzdžiui, epidemijų metu vykusios migracijos) bei suvokimas, kad ligas vieni kitiems galintys perduoti ir patys žmonės.

ŠALTINIAI

- AED 1986 = *Atbėga elnis devyniaragis. Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius [melodijas spaudai parengė Bronius Ambraziejus]. Vilnius: Vaga, 1986.
- BP I 2005 = Jonas Bretkūnas. *Postilė*. Parengė Ona Aleknavičienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005 (cituoiant nurodoma originalaus leidimo puslapis ir eilutė).
- BSJT 2002 = *Įvairi tautosaka iš rinkinių* (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 11), surinko J. Basanavičius, parengė K. Aleksynas, L. Sauka, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- BSJK 2004 = *Juodoji knyga* (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12), surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- DK 1927 = *Daktariška knyga su daugybe receptų ir naudingų žmogaus sveikatai patarimų su paveikslais*. Parengė V. Dzinzelietas, Šiauliai: knygynas „Lietuva“, 1927.
- LEVII 1939 = *Lietuviškoji enciklopedija, t. 7*. Kaunas: Spaudos fondas, 1939.
- LMD = Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne
- LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LTT 1940 = *Latviešu tautas ticējumi 1–4*. Sakrājis un sakārtotais prof. P. Šmits, Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums ar kulturas fonda pabalstu, 1940–1941. Kai cituojama iš elektroninės versijos, (prieiga per internetą: <http://valoda.aialab.lv/folkloraticejumi/>), cituojant nurodomas antraštinis žodis.
- ME2 1993 = *Medicinos enciklopedija, t. 2 (M–Ž)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

LITERATŪRA

- Anglickienė 2006 = L. Anglickienė. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus Aureus, 2006.
- Baker 1975 = M. Baker. *Folklore and Customs of Rural England*. London: David & Charles, Newton Abbot, 1975.
- Baronas 2001 = D. Baronas. Ligos ir epidemijos. Iš: *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. Vilnius: Aidai, p. 293–302, 2001.
- Benedictow 1987 = O. J. Benedictow. Morbidity in Historical Plague Epidemics. Iš: *Population Studies*, Nr. 41, p. 401–431, 1987.
- Byrne 2006 = J. P. Byrne. *Daily Life During the Black Death*. Connecticut: Greenwood Press, Westport, 2006.
- Byrne 2012 = J.P. Byrne. *Encyclopedia of Black Death*. California, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2012.
- Cohn 2007 = S. K. Cohn Jr. The Black Death and the Burning of Jews. Iš: *Past & Present*, No. 196 (August, 2007), p. 3–36, 2007.
- Chrysanthis 1945 = K. Chrysanthis. The Personification of Plague and Cholera According to the Cypriots. Iš *Folklore*, Vol. 56, No. 2, p. 259–266, 1945.
- Crosby 1977 = A. W. Crosby. Jr. The Early History of Syphilis: A Reappraisal. Iš: *Culture, Disease, and Healing. Studies in Medical Anthropology*. Edited by David Landy. London: Macmillan Publishing Co, Inc., Collier Macmillan Publishers, p. 107–113, 1977.
- Douglas 2001 = M. Douglas. *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge: Taylor and Francis e-Library, 2001.
- Frandsen 2010 = K. E. Frandsen. *The Last Plague in the Baltic Region, 1709–1713*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2010

- Gatelytė 2011 = I. Gatelytė. *Ypač pavojingų užkrečiamųjų ligų istorinė raida Lietuvoje XIV–XVIII a.* (magistro baigiamasis darbas). Vilniaus universitetas, 2011.
- Ginzburg 1992 = C. Ginzburg, Carlo. *Ecstasies. Dechiperung the Witches' Sabbath*. Penguin Books, 1992.
- Greimas 1990 = A. J. Greimas. *Tautos atminties beieškant*. Chicago, 1990.
- Griciūtė-Švėrebiėnė 2011 = L. Griciūtė-Švėrebiėnė. *XVII–XVIII a. bažnytinės procesijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011
- Hiiemäe 2004 = R. Hiiemäe. Handling Collective Fear in Folklore. Iš: *Folklore*. Prieiga per internetą: <https://www.folklore.ee/folklore/vol26/hiiemae.pdf> (žiūrėta 2020-03-21).
- Kohn et al. 2007 = G. Ch. Kohn, Ch. C. Caplan, E. Cluggish, S. M. Danseyar, J. E. Estabrook, M. Foyt, M. H. Goselin, S. H. Nathanson, Ch. M. Palaia, R. C. Popick, A. Sadanand, S. Solensky. *Encyclopedia of Plague and Pestilence. From Ancient Times to the Present* (Third Edition). Edited by G. Ch. Kohn. New York: Facts On File, 2007.
- McGough 2010 = L.J. McGough. *Gender, Sexuality, and Syp-hilis in Early Modern Venice*. Palgrave Macmillan, 2010.
- Miltiņš 1990 = A. Miltiņš. Tautasdziesmas par seksuāli transmisīvām slimībām. Iš: *Latvijas Ārsts*, Nr. 4, 1990.
- Petrauskaitė et al. 2018 = I. Petrauskaitė, R. Skrobotovas, A. Želvienė. *Lietuvos visuomenės sveikatos būklės pokyčiai per šimtmetį*. Vilnius: Higienos institutas, 2018.
- Pullan 1992 = B. Pullan. Plague and Perceptions of the Poor in Early Modern Italy. Iš: *Epidemics and Ideas. Essays On The Historical Perception of Pestilence*. Edited by Terence Ranger and Paul Slack. Cambridge University Press, p. 101–123, 1992.
- Racėnaitė 2011 = R. Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties sam-prata lietuvių folklore*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Ragauskienė 2017 = R. Ragauskienė. „Mirties nugalėti nepavyko“: *Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga–XVII a.)*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017.
- Savukynas 2007 = V. Savukynas. *Tautosaka: bambizai, nekrikštai, pagonys ir „žydžiukai“*. <https://kultura.lrytas.lt/istorija/2007/01/30/news/tautosaka-bambizai-nekrikstai-pagonys-ir-zydziukai--5971261/> (žiūrėta 2020-03-23)
- Valtueña et al. 2017 = A. Valtueña Aida, Andrades et al. The Stone Age Plague and Its Persistence in Eurasia. Iš: *Current Biology*, No. 27, p. 1–9, 2017.
- Varlik 2013 = N. Varlik. From „Bête Noire“ to „le Mal de Constantinople“: Plagues, Medicine, and the Early Modern Ottoman State. Iš: *Journal of World History*, Vol. 24, No. 4 (December 2013), p. 741–770.
- Vėlius 1977 = N. Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Vaga, 1977.
- Walęciuk-Dejneka 2018 = B. Walęciuk-Dejneka. *Folk Image of Woman. The Perspective of Otherness. Folklore and Literature*. Kraków: Aureus, 2018.
- Zemlevičiūtė 2014 = P. Zemlevičiūtė. Gydytojas Mikalojus Kuprevičius lietuvių medicinos terminologijos baruose. Iš: *Lituanistica*, t. 60, Nr. 3 (97), p. 180–197, 2014.
- Агапкина, Усачева 1995 = Агапкина, Т. А., Усачева, В. В. Болезнь человека. Iš: *Славянские Древности Т. 1 (А–Г)*. Москва: Российская академия наук, институт славяноведения, 1995, p. 225–227.
- Белова 2009 = Белова, О. В. Свѡй-Чужой. Iš: *Славянские Древности Т. 4 (П–С)*. Москва: Российская академия наук, институт славяноведения, 2009, p. 581–582.
- Белова 2012а = Белова, О. В. Холера. Iš: *Славянские Древности Т. 5 (С–Я)*. Москва: Международные отношения, 2012а, p. 450–454.
- Белова 2012б = Белова, О. В. Чума. Iš: *Славянские Древности Т. 5 (С–Я)*. Москва: Международные отношения, 2012б, p. 562–566.

AT MIDNIGHT A CARRIAGE ARRIVES, DRAWN BY FOUR BLACK STEEDS: MOTIF OF TRAVELING EPIDEMIC IN LITHUANIAN FOLKLORE

Asta SKUJYTĖ-RAZMIENĖ

In Lithuanian folklore, dangerous infectious and contagious diseases (e.g. plague, cholera, malaria, etc.) were more often personified compared to the non-transmissible ones. By ascribing a defined anthropomorphic shape that could vary in the aspects of gender, social status and ethnicity, people created a broad spectrum of images that were often contradictory (e.g. plague was imagined both as a young, beautiful woman, as well as a hideous hag). Based on Lithuanian belief narratives, legends, folk medicine texts, and historical material, this article argues that the motif of a vagrant disease is the missing link between different and conflicting images. By discussing the two main possible reasons for the act of personification in the context of epidemics (1) mythical worldview and 2) psychological mechanisms of fear control), this article attempts to reveal the hidden folk perception of people being involved in spreading of infectious/contagious diseases that emerges through the image of a travelling disease.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: asta.skujyte@gmail.com

Gauta 2020 03 15, įteikta spaudai 2020 04 10.

SUGRĮŽTANTI VAIZDINIAIS TAUTOS ATMINTIS

APIE RAMUNĖS VĒLIUVIENĖS PARODĄ „REGIMOJI ATMINTIS“

Libertas KLIMKA

■ Šių metų vasario 4–29 dienomis sostinės Rotušėje veikė neįprasta grafikos Ramunės Vėliuvienės paroda, į atidarymą sutraukusi didelį būrį kolegų dailininkų bei giliau menu besidominčių miestiečių. Autorės darbai šįkart nustebino ne tik kūrybingumu, puikiai žinomu iš daugelio ankstesnių parodų, bet ir originalia ekspozicijos koncepcija. Suintrigavo jau parodos kvietimas ir plakatas su Ramunės vaikystės nuotrauka, įkomponuota į lėktuvėlio kabiną, – taip kitados būdavo fotografuojamasi parkuose, kitose viešose erdvėse. O toji vaikystė juk nesirenka ideologijos, supantį pasaulį priima betarpiškai, tad ir skrieja svajonių lėktuvėliu į ateitį... Nestokoja humoro jausmo dailininkė!

Parodos pavadinimas „Regimoji atmintis“ lyg ir išreiškė autorės norą, sulaukus jubiliejaus, apžvelgti prabėgusius gyvenimo ir kūrybos metus. Tai priminė ir chronologiškai sudėstytų dvidešimt penkių autorės veidukų – portretinių nuotraukų – juosta ekspozicijos pradžioje. Jos atlikusios nuo įvairių dokumentų, anketų, prašymų, leidimų... Autorės žodžiais, tai – bilietas į vieną pusę, linijinio laiko tėkmė! Tačiau juk ir joje sukuriuoja archetipinio laiko salos. Pasak Ramunės, „kartojasi likimai, charakteriai, protėvių bruožai jaunuose veiduose. Paveldėti daiktai, rankdarbiai, laiškai, atvirukai įvaizdina prisiminimus.“ Į tuos prabėgusius metus pažvelgta jausmingais skaitmeninės grafikos lakštais, kurių kompozicijos sudarytos iš atmintyje įstrigusių skirtingų laiko tarpsnių įspūdžių, prisiminimų, įvykių ir jų keliamų asociacijų. Tokiam sumanymui kūrybinį postūmį davė šeimyniniai nuotraukų albumai, kuriuos retai kas beatsiverčia chaotiškoje šiuolaikinio gyvenimo skuboje. Parodoje buvo eksponuojami devynių albumų atvartai, kuriuose užfiksuoti penkių kartų gyvenimo įvykiai ir akimirkos.

Beje, nuo Balio Buračo laikų etnologiniuose ir paveldosauginiuose tyrimuose fotografijos labai vertinamos. Tačiau iš kraštotyros ekspedicijų žinome, kad kaimuose reta šeima daugiau jų išsaugojo. Priežastys aiškios: nuotraukos galėjo tapti priešiško okupacinei valdžiai įrodymu, ryšių su rezistentais įkalčiu. O išsaugoti net kelių vienos šeimos kartų gyvenimą fiksuojantys

Onutės Kochanskaitės albumas.

albumai – ypač didelė retenybė. Toks rinkinys tampa puikiu šaltiniu Lietuvos inteligentijos istorijos tyrimams. Laiko gairėmis gali būti net albumų viršeliai: senelių ir tėvų – stilingi secesiniai, blankūs – ankstyvojo sovietmečio, vėl kiek gyvesni, su odiniais tautodailės apdarais – atlydžio laikų.

Atidus žiūrovas tuose nuotraukų atvartuose pamatė ne tik Dzūkijos krašto Kochanskų ir Pigagų šeimas – Ramunės giminę, iš Žemaičių žemės kilusio Norberto Vėliaus šeimų gyvenimo kronikas, bet ir mūsų krašto istorijos žingsnius. Kiek tose nuotraukose užuominų į epochinius tautos išgyvenimus! Beje, antikos graikams žodis „epocha“ reiškė ir laiko susklaudimą, tariamą stabilumą. Ar ne toks lietuvių tautai, o ir visai žmonijai, buvo XX amžius?

Pagrindinę parodos dalį sudarė 11-os kompiuterinės grafikos darbų ciklas, kuriame įtaigiai parodyta, kaip istorinė patirtis formavo sovietinės kartos savimonę ir kokia ji buvo: su po-trauminiiais kompleksais, neišsipildžiusių svajonių sindromais, o gal su praeities nostalgija ir nepajudinamais vertinimų stereotipais. Kiekvieno lakšto idėją gražiai paryškino ir papildė keletas autorės sakinių.

Iš pirmo žvilgsnio šiuose darbuose viskas labai asmeniška: iš atminties gelmių vaizdiniais išskylantys vaikiški išpūdžiai, mokyklinių metų prisiminimai. Tačiau jau pirmasis lakštas, paskirtas bobutei Antosei, atskleidžia apibendrintą tradicinės kultūros vertės pajautą. Kaimiško audinio fone – koplyčiukė su Švč. Mergelės Marijos širdies oleodruku, *sagoniukas* su dieduko išdrožta prieverpste, vaikiška ranka užrašytas bobutės padainuotos liaudies dainos „Trys brolai šienų pjove...“ fragmentas ir tos pačios rankos apmestas šienpjovių piešinys. Šaudyklėlė – tarsi laivelis laiko upėje... Komentare pažymėta, kad daina buvo užrašyta apie 1960-uosius. Tai tarsi koks

ateities nuspėjimas, nes likimas Ramunę suves ir suriš meilės bei šeimyniniais saitais su garsioju tautosakininku, mitologu prof. Norbertu Vėliumi. Dzūkiško jausmingumo ir žemaitiško gilumo sąjunga šeimoje pražydo įstabiais mokslinės ir meninės kūrybos žiedais. Kiekvieno žmogaus gyvenime pasitaiko keistų sutapimų, kuriems filosofai net terminą yra suteikę – akauzalinė synchronizacija. Tai stulbinamai susiję, bet tarsi priežastinio ryšio neturintys įvykiai.

Dar vienas tokios sąsajos pavyzdys iš Ramunės pasakojimų. Alytaus mokytojų seminarijoje tėvelio Antano klasės auklėtojas buvo puikus mokytojas Adofas Ramanauskas. Jo albume – trys nedidelės klasės nuotraukėlės kartu su auklėtoju. Nemažai prieškario Merkinės nuotraukų pažymėtos vietinio fotografo Luko Pigago vinjete – tai tolimas dailininkės giminaitis, kurio dukra Gražina 1947 m. padarė jau visiems žinomą garsiojo partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago nuotrauką su sakalais. O Ramunės sūnus archeologas dr. Gintautas Vėlius – legendinio partizanų vado palaikų atradėjas. Šis atradimas ir iškiliojo

Onos ir Aleksandro Kochanskų šeimyninis albumas.

Norberto Vėliaus albumas.

patrioto perlaidojimo iškilmės tapo vienu įsimintiniausių 2019 metų įvykiu.

Antruoju grafikos lakštu anūkė dėkoja diedukui Jonui – Lietuvos savanoriui, Perlojos respublikos gynėjui, Klaipėdos sukilimo dalyviui, už tvirtas pilietiškumo pamokas. Komentare – kario žodžiai po pergalės: „<...> Puolėm ant klupscių priešais marias ir dėkavojom dievuliui, kad nedaugel kraujo pralėjom ir kad Klaipėda jau mūs.“ Piešinys, sukomponuotas iš 1922 m. išleisto Jaroslavo Rimkaus-Šiliečio karikatūrų albumo „Vokiečių okupacija Lietuvoje 1915–1919 m.“, vaizduoja priešų draskomą kankinę Lietuvą, virš jos sklandančius baltus mirties angelus bei juodus erelius. Visa tai – Kryžių kalno fone...

Bobutei Onai, sumaniai virėjai, skirtasis lakštas – apie gimtųjų namų jaukumą. Jo simboliai – virdulys, lėkštė skaniesiems bobutės pyragėliams. Kokie mieli jos išsiuvinėti šuneliai, katinai, nykštukai.... Ir tik lakšto kampe pasirodęs transatlantinis laivas – užuomina, kaip skaudu su gimtine išsiskirti, savųjų namų netekti.

Autorės tėvų, mokytojavusių Dzūkijoje, šviesiai jaunystei skirtą lakštą užtamsina grėsmingi debesys su raidėmis „LTSR“ ir vilkišku „tautų vado“ žvilgsniu. O kaip gražiai mokykloje buvo puoselėjamos viltys atgauti istorinę Lietuvos sostinę Vilnių! Kiekviena pamoka ugdė jaunosios kartos pilietiškumą...

Mojavos pamaldomis ir jaunimo gegužinių vaizdiniais, pakalnučių kvapu lietuši pavasariška nuotaika penktajame lakšte, tačiau čia – ir viena eile išrikiuoti dzūkiški svirneliai, prievartinės

kolektyvizacijos simbolis. Naujoji baudžiava kaime ir negrįžtami pokyčiai mūsų sociume...

Iš kur randasi vaikiškos baimės ir kokią reikšmę jos turi mentaliniam mūsų tapsmui – didelė paslaptis, kurią slepia pelėdos akys šeštajame lakšte. Gal tos baimės nejučiomis perimtos iš prigesusio tėvų žvilgsnio? Kaip būtų gera grėsminiais laikais turėti savąjį angelą sargą! O prieraše – autorės pastaba, kad ramybę vaikui sugrąžindavusios lopšinės...

Dviejuose lakštuose, skirtuose mokykliniams metams, matyti, kaip plėtėsi pasaulio ribos. Čia ir atidūs gamtos stebėjimai, ir vakarietiškos popkultūros įspaudai – bitlomanija, jaunystės filmai. Ir talentingąją mūsų jaunuomenę rūpestingai puoselėjantys dvasios rūmai – Nacionalinė M. K. Čiurlionio menų mokykla.

„Dovanų“ lakštu teigiama, kad didžiausia gyvenimo dovana – mylinti šeima; tai saugiausia priebėga nuo visų negandų. Ir dar: laimė mokykloje sutikti mokytojų, kuriems visą gyvenimą jaustume pagarbą ir net sunkiausiais tautai metais galėtume padėkoti už šviesias svajones.

Ciklą autorė pabaigia dviem lakštais, kuriuose atsiskleidžia absurdiškos totalitarinio režimo propagandos pavidalai – pasaulinio karo grėsmė ir *graždanskaja oborona*. Didysis melas apie „Vakarų imperialistus“, kaip grėsmės šaltinį, ir „taikingą SSSR“ buvo diegiamas visais žiniasklaidos kanalais, įtvirtinamas plakatais, karikatūromis, dainomis. Deja, dažnu atveju tai stingdė kritinį mąstymą ir kūrybiškumą, formavo kompleksus, kurių reliktai probleminėse situacijose kartais

prasiveržia ir šiandien. Tarkim, kai politikoje ar versluose prarandama tautinio orumo pajauta...

Tad šis dailininkės ciklas įtaigiai iliustruoja sūkuringą XX amžiaus laiko tėkmę, daugiau ar mažiau, skaudžiai fiziškai ar žeidžiančiu sielą melu palietusių visas be išimties lietuvių šeimas. Todėl grafikos lakštuose kiekvienas žiūrovas kažką atpažins, susies su savąja patirtimi. Čia meniniais vaizdiniais atskleistos ir psichologinės sovietmečio traumos, kurių pasekme gali būti ir pasaulinio karo, ir uždaros erdvės baimės... „Regimosios atminties“ lakštai atsako ir į klausimą, kodėl lietuvių tauta per penkiasdešimt psichologinės prievartos metų netapo standartizuotais „sovietikais“. Atsakymas vienareikšmis: dvasinei atsparai jėgų teikė šeimos tradicijos, tautinės vertybės...

Dar prieškarinio švietimo sistemoje buvo įtvirtinta ugdymo nuostata, kad tik iš tautinio sąmoningumo išauga tikrasis pilietiškumas, jis suteikia valstybei stiprius pamatus. Dr. Jono Basanavičiaus ir jo bendražygių sukurta tautinės valstybės raidos strategija nuo pat pradžių buvo grindžiama universaliais žmogaus teisių, demokratijos, socialinės gerovės principais bei etnokultūrinės tapatybės puoselėjimu. Labai svarbu būtų išlaikyti šią pusiausvyrą ir šiais laikais.

Apibendrinant dailininkės Ramunės Vėliuvienės parodos įspūdžius, drąsiai galima tarti, kad

tai vizualinė kultūrinės antropologijos studija, išreiškianti lietuvių kartos, XX amžiuje išgyvenusios neįtikėtinas permainas, mentalines nuostatas. Autorė verta padėkos ir už priminimą, kad fotografijų rinkiniai – svarbus kultūrologinių tyrimų instrumentas.

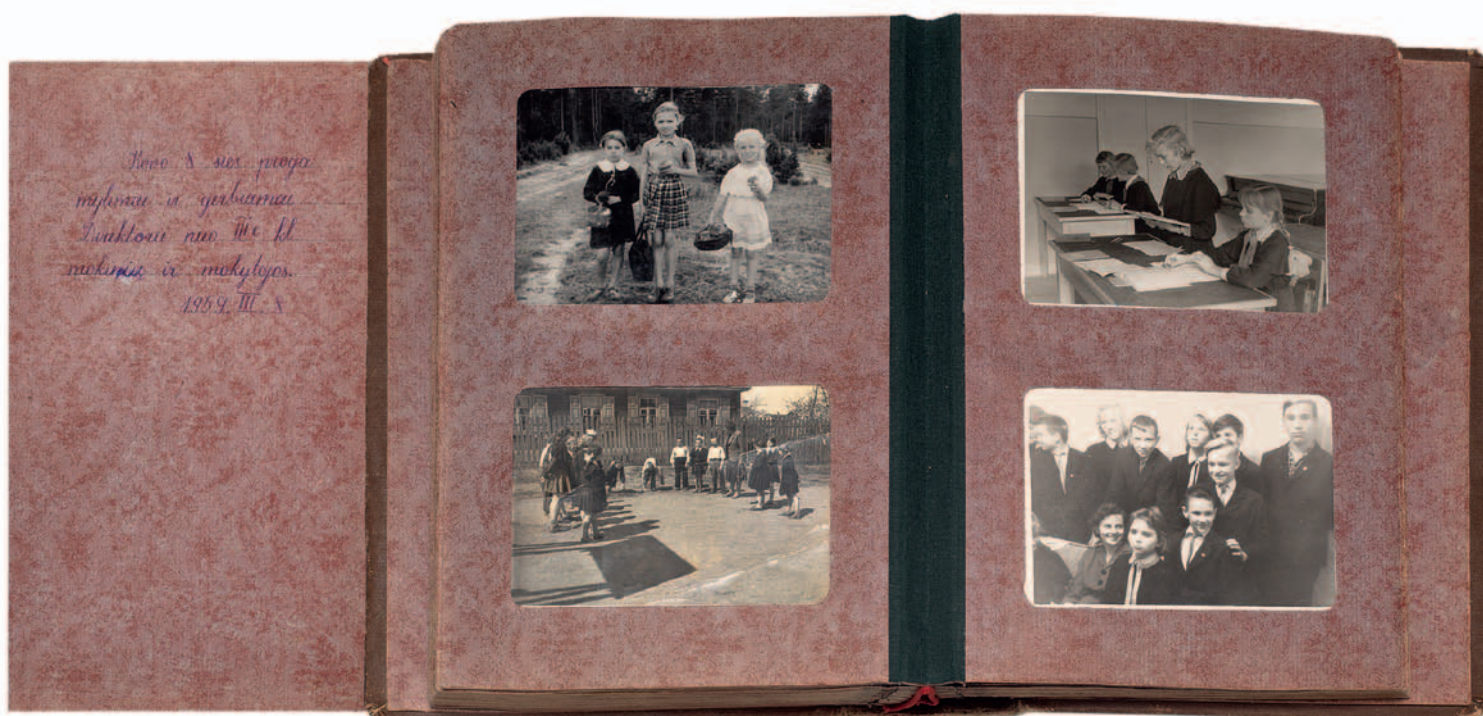
NATIONAL MEMORY RETURNING THROUGH IMAGERY

On Ramunė Vėliuvienė's exhibition
“Visual Memory”

Libertas KLIMKA

Discussed is the anniversary exhibition, “Visual Memory”, of the graphic artist R. Vėliuvienė. Among other works this exhibition presents photo albums from several generations of the same family – the photographs are a perfect source for researching the history of Lithuania's intelligentsia. Presented in more detail is a cycle of 11 works of computer graphics, the compositions of which are made up of impressions, memories, events and their resulting associations, from different periods of time, which have been stuck in the author's memory. It is like a visual study of cultural anthropology, showing that the spiritual resilience of Lithuanians in the 20th c. was supported by family traditions and national values.

On the other hand, these works are a powerful example of how historical experience has shaped the Soviet era generation's affinity for post-traumatic complexes, unfulfilled dreams and nostalgia for the past.

Ramunės Pigagaitės albumas.

Fotografijų albumai iš Ramunės Vėliuvienės šeimos archyvo.

ŠEIMOS ALBUMAI. XX AMŽIUS

Ramunė VĖLIUVIENĖ

Baltų kalendorinių švenčių ritualai liudija cikliško laiko sampratą. Viskas gimsta, žydi, miršta, vėl atgimsta – laikas sukasi ratu. Istorinis ir asmeninis laikas – linijinis: I, II pasaulinis karas; pirmoji, antroji nepriklausomybė; pirmasis, penktasis, dvidešimt penktasis gimtadienis. Įdomiausių šeimų nuotraukų istorijos rikiuojasi XX amžiaus linijinio laiko kalendoriuje. Vis giliau klimpdama į gausaus šeimos archyvo tvarkymą, aprašau įdomiausias nuotraukas ir personažų likimus.

Atmintis paradoksali – tuos pačius įvykius, istorijas kiekvienas amžininkas nupasakodavo savaip. Keičiantis laikams – vėl naujos interpretacijos. Įsukta darbų ir aktualijų verpeto, vis atsikalbinėdavau: gal vėliau, gal rytoj, gal kitą kartą. Nieko įdėmiau neišklausydavau ir neužrašiau. Prisiminimų tekstas – daugiabalsis pasakojimas, kurio jau nei patikrinsi, nei patiklinsi. Balsai iš praeities nutilę... Blika kliautis atmintim, kuri ne tik subjektyvi, bet ir nenuspėjama selektyvi. Vieni prisiminimai vis iškyla akinančio ryškumo vaizdiniais, kiti nugulę pasąmonėje tik šmėkščioja priešaušrio sapnuose.

■ PRISIMINIMŲ FRAGMENTAI

DIEDUKAS JONAS PIGAGA

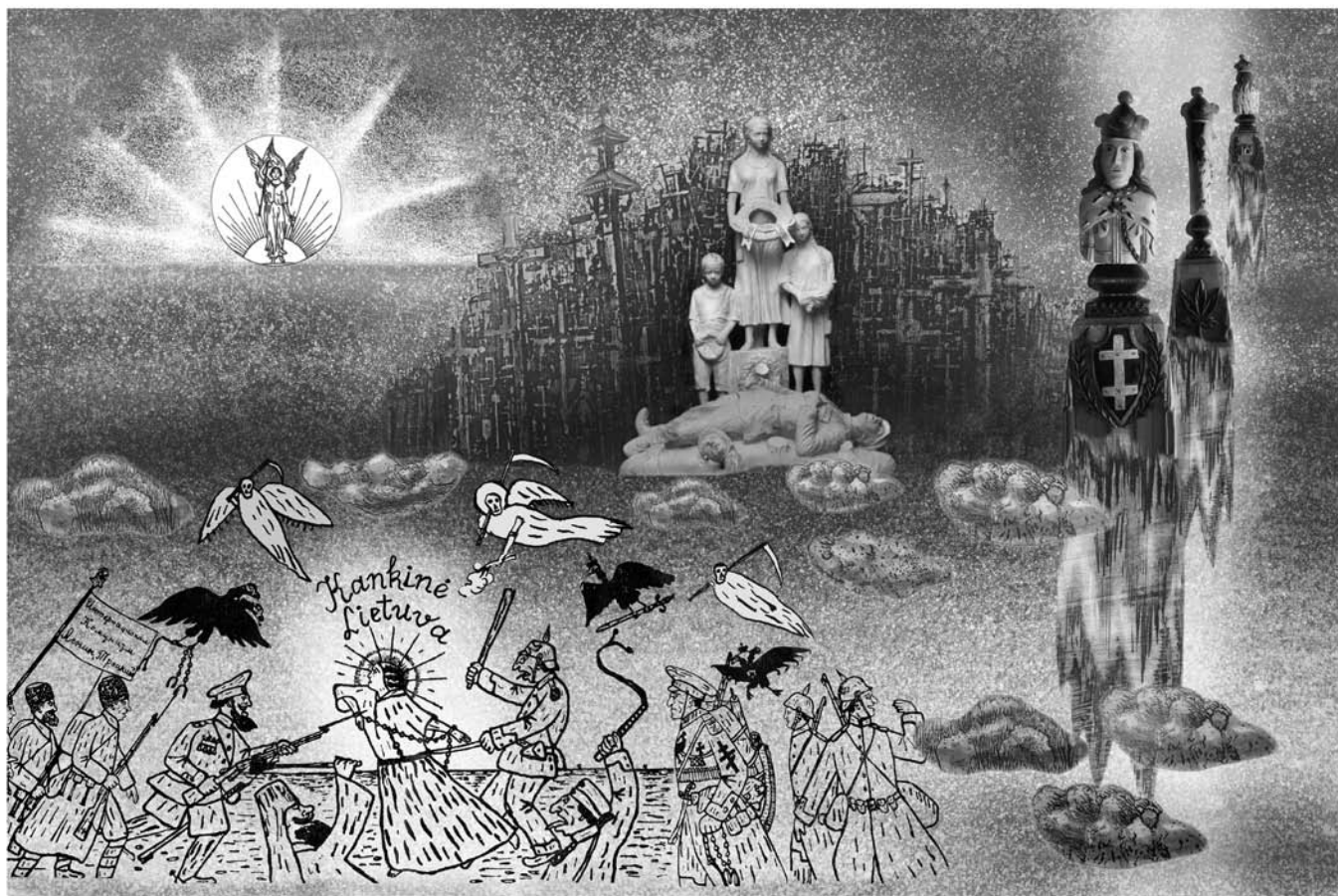
Perloja XV amžiuje buvo garsus karališkas dvaras. Jos herbe – tauras su kryžiumi tarpuragyje. Perloja vėl plačiai pagarsėjo pačiame atkurtos

nepriklausomos Lietuvos valstybės saulėtekyje. Vilčių ir visuotinės sumaišties metais buvo įkurta pirmoji savivalda – Perlojos respublika. Patyręs daugybę netekčių, gaisrų, pasibaigus I pasauliniam karui, kaimas ramybės neatgavo. Įsikūręs kaip žirnis prie kelio, šalia svarbaus plento, buvo

GEGUŽINĖ

Su vyresnėm mergaitėm patikdavo rinkti dieviško kvapo konvalijas (pakalnutės) Mojavos altorėlio puošimui. Žaisdamos „namus“ savo „miestelyje“ (nacionalizuoti menkučiai svirneliai buvo sutempti į vieną eilę) netoliese girdėdavom giesmes ir litanijas. Kai pagaliau užgrodavom harmonika, bėgdavom žiopsoti į šokančius. Po gegužinės puokštės rūpestingai sudžiovindavo vaistams.

DIEDUKUI JONUI

Meistras diedukas Jonas buvo nepriklausomybės kovų savanoris, Perlojos respublikos gynėjas, Klaipėdos sukilimo dalyvis. Tada pirmą ir paskutinį kartą gyvenime važiavo traukiniu ir matė jūrą: „Puolėm ant klupscių priešais marias ir dėkavojom Džievuliui, kad nedaugel kraujo pralėjom ir kad Klaipėda jau mūs.“

plėšiamas iš visų pusių. Vokiečių komendantūros rinkliavų savivalė, alkani, apdriskę *plienčikai* (karo belaisviai), bolševikai, žygiuojantys daryti pasaulinės revoliucijos, besitraukianti vokiečių kariuomenė, grobianti, kas vertingesnio. Kartais dar užlekia lenkų kavalerijos būrys „Jazda tatarska“ ir nesuskaičiuojami plėšikėliai, besislapstantys gretimuose miškuose.

Perlojos ir kitų valsčiaus kaimų vyrai skubiai ginklavosi, organizavo savigynos būrius: „Testa niekas nelanda Perlojon!“ Visuotinė parapijos sueiga 1918 m. lapkritį išrinko komitetą ir įkūrė Perlojos respubliką. Savivaldoje buvo organizuotos visos reikalingos įstaigos ir pareigūnai. Ginkluotai savigynai buvo nuolat pasirenkę arti šimto savanorių. Buvo išrinktas Perlojos teismas. Prosenelis Vincus Pigaga buvo šio teismo narys. Teisėjai priimdavo sprendimus, vadovaudamiesi senąja paprotine teise, dekalogu ir sveika kaimiška nuovoka. Didžiausios bausmės – už arklių ar miško vogimą. Respublika turėjo šešis milicinius. Vienas iš jų – mano diedukas Jonas.

Jonas prašo tėvo naujų čebatų: negalės su Perlojos būriu žygiuoti Klaipėdos pašaukime su lopytais, perlopytais, suplyšusiais čebatais. Prosenelis Vincus baras: „Nešiojau čebatus dešimts metų, kap ladas buvo. Padaviau sūnu, tai ansyk kap ugniu sudegino.“ Jonas bučiuoja tėvui rankas. Prosenelis atsileidžia, veža į Alytų šiaučiu žydeliui tris gerai išdirbtas veršio skūras. Jonas džiaugias gavęs drūtus, gražiai pasiūtus čebatus. Dvidešimt trečių metų pradžioj keturiasdešimties perlojiškių būrys žygiuoja iki gelžkelio. Diedukas Jonas tada pirmą ir paskutinį kartą važiavo traukiniu ir matė jūrą: „Puolėm ant klupscių priešais marias ir dėkavojom džievuliui, kad nedaugel kraujo pralėjom ir kad Klaipėda jau mūs.“

Diedukas Jonas viską pasidarė pats. Apsiženijęs žentuosna in Kazimieravą, an pasoginės bobutės Antosės žemės pats pasistatė namą. Pasidarė visus uslanus, stalus, šėpukus. Susimeistravęs tekinimo stakles, darė papuošimus kaimo bažnytėlėms. Gerajam seklyčios kampe kabojo

jo išdrožta koplytėlė. Po varstotu, daržinėje, šalia durų prisirenku šilkinčių, švytinčių, garbanotų drožlių. Šešių spalvų pieštukų dėžutė visada su manim. Atsinešu drožles ant stalo. Greitai jose raitosi virtinės gyvuliukų, namelių, medžių, žmogeliukų. Diedukas ištempia vieną, sako: „Turi mergutė nagus.“ Slapta žvilgtelėję į pirštukus: rodos, mama neseniai kirpo. Diedukas: „Nusdavus in Antanų, tas neatsigindavo mergų, kad nupaišytų kų in atminimų sąsiuvinius.“

Yra kiemo gale kalvė. Bobutė sako: „Ne kavolius dziedulis, cik sau ir kaimui kų reikia nukala, noragus aštrina. Seniau, kol kolhozas neacėmė arklių, visai apylinkei arklius kaustė. Neik, vaikeli, saulala, kalvėn, dar kokia kibirkščis akytėn inšoks.“ Įdomu. Vis tiek einu. Kaitriai žiūruoja žarijos, diedukas daužo kūju raudoną geležį: „Oi kaip sopėjo raganai, kai jai liežuvį plonino.“ Kampe priversta skeveldrų, pririnktų artilerijos poligone, sudužusio lėktuvo aliuminio gabalai. Į bačką su vandeniu panardinta geležis garsiai sušnypščia, išsigandus garo debesies pabėgu.

Senelių virtuvėje visos milžtuvės, kibirai senelio sumeistruoti iš sudužusio lėktuvo

aliuminio. Pieno šaldymo viedrelis net su kraneliu apačioje ir stiklo langeliu, kad matytųsi smetona. Avytė atsivedė ėriukus. Visą laiką klūpau arba tupiu šalia jos. Ėriukai tokie švelnūs, tokie meilūs. Įrišu jiems savo kaspinus. Bobutė juokias: „Gal ir nakvosi tvarte?“ Tėtis atveža diedukam duonos ir ima mane namo. Verkiu, prašau, kad leistų vežtis ėriuką į Varėną. Bobutė sako: „Jis dar žinduklis, negyvens be savo motkos.“ Šluosto su savo prijuoste man akis: „Dabok, kokį čyčių (žaislą) tau dziedulis padarė.“ Dailiai išdrožinėtos lazdelės gale – skersinukas su ratukais. Tarp jų tupi medinė peteliškė. Stumiant ratukus ji plasnėja sparnais. Grįžus namo tėtė labai gražiai sparnelius numargino, ir peteliškė ilgai plasnėja po kiemą.

BOBUTĖ ANTANINA MAKSELYTĖ-PIGAGIENĖ

Bobutė Antosė buvo pagarsėjus audėja, nėrėja, giesminykė. Visada laukiama ir prie tanciaus, ir prie rožančiaus. Pirmą dainą iš jos užrašiau ir nupaišiau apie 1960-tuosius: „Trys broliukai šieną pjovė, bepjudami sudūmojo.“

BOBUTEI ANTOSEI

Bobutė Antosė buvo gera audėja, nėrėja, giesminykė – visada laukiama „ir prie tanciaus, ir prie rožančiaus“. Pirmą dainą iš jos užrašiau ir nupaišiau apie 1960-tuosius metus. Bobutė mokėjo begalę dainų, pasakų, patarlių. Įsimintina – „Ne visi akli regi“.

ŠALTASIS KARAS

Karas. Bėgam. Rėkdavau šokdama iš miego. Kruvini filmai apie karą. Satyrinių žurnalų karikatūrose baisūs ponai, spjaudantys atominėmis bombomis, imperialistai, karo kurstytojai – visas pasaulis SSSR priešai. Bobutė vis suruošia druskos, degtukų ir kruopų atsargas. Atrodė, kad nuo neišvengiamo siaubingo karo išgelbės tik stebuklas.

Kapliuojam bobutės bulbas. Atbėga labai susirūpinus moteriškė: „Antosėla, susmylėk, Anelkų marina, šaukias many. Einam su manim rozu. Bijau aic – gal prakeiks.“ Bobutė ramina: „Nesistrokavok, jei norėt prakeikc, tai ir akysna regėc nenorėt. Musėt norės sugadzyc.“ Bobutė meta kaplį, mazgojas cėberiuke prie šulinio rankas, apsirengia švarią jekę, pakėlusi kuparo dangtį renkasi skepetaitę. Palengvėjusiam pasoginiame kupare skepetaitės tvarkingai sulankstytos ir skirtos: bažnyčion, miestan, cik tvartan, kieminėc, namam, žiemai ir t. t. Bobutė: „Žėlabnos nesrišiu – gal dar nūnai nemirs. Išsitrauk, saulala, iš šulinio pieną, sviestą – pavalgyk. Aš greit nepareisiu.“ Žinau, esu mačiusi, kaip giminės ir kaimynai, suklaupę prie mirštančio lovos, meldžiasi, gieda padėdami į amžinybę. Vėlai vakare grįžusi bobutė pasakojo, kad mirštančioji prieš daugybę metų sugavo giminaitę su savo vyru ant šieno. Ir taip užširdo, kad daugiau kaip dešimt metų su ja nekalbėjo nė vieno žodžio. O nūnai pasišaukė ir pasakė: „Aš tau dovanoju, nenoriu mirt su piktumu

an širdies.“ Bobutė sako: „Dėkis dabon, aukseli – lig dzvidešimt metelių mokines gyvenc, o nuog penkiasdešimc mokinkis mirc.“ Prieštarauju: „Ką čia mokyti, ateis laikas – ir mirsim.“ Bobutė: „Oi ne. Reikia pakutavoc už visus griekus, visas skriaudas atlygyc, persiprašyc visų, palengvinc dūšių, kad dzievlis siųstų laimingų smercį.“

Bobutė viešnagėje Vilniuje. Žiūri į mane ir nutęsia stebėdamasi: „Anaaa ir necingi, ir nesisarmacija penkisroz perdzien nusrėdzyc lig grynai.“ Tikrai, išsinėrus iš naktinių, apsisiaučiu chalatu. Po pusryčių persirengiu ir einu į institutą. Parėjus lėndu į naminius treningus. Nakčiai – vėl į marškinius. Bobutė „lig grynai“ nusirengia tik kartą per savaitę pircin ar prieš maudantis vonioj. Tada apsirengia švarius paprasto kirpimo pačios pasisiūtus vasarą – kartūninius, žiemą – flanelinius ilgus marškinius pusilgėm rankovėm. Su jais vakare ir gulasi miegoti. Ant jų segasi storesnio audinio irgi pačios siūtą liemenėlę, priekyje užsegamą keturiomis sagom, „kad papai neskalatot“. Segasi visada ilgą andaroką, velkasi jekę

STEBĖJIMAI

Pavyzdiniame mokymo-bandymų sklype tėtės mokiniai vykdė įvairiausių tyrimus. Mėgdžiodama dariau savo „stebėjimus“. Kaip užhipnotizuota stebėlydama į stiklainyje laikyto tritono akis buvau įtikėjusi, kad jis yra užburtas sumažintas dinosauros.

(bliūžę) ilgom rankovėm. Kai šalta, dėvi naminės vilnos megztinius. „Dress kodas“ nesikeičia visą gyvenimą.

Bobutė mokėjo begalę dainų, pasakų. Daug iš jos išmokau ir užrašiau. Bobutė vis skuba, bėga: tai tvartan, tai daržan, tai prie pečiaus. Sunku prisiprašyti, kad sėdėtų ir pasakotų. Vis sako, kad neturi čėso: „Jei nori, paseksiu prie karvės.“ Mažytė kolūkio skirta ganyklėlė dukart per vasarą šienaujama žiemai. Bobutė gano karvutę pamiškėm, pagrioviais. Aš vaikštau su sąsiuviniais iš paskos. Kartą bobutė sako: „Neimk sąsiuvinio, gansim parugėj.“ Paima dvejas žirkles ir maišelius. Pririšusi karvę, kad nesiektų rugių, parodo, kokio ilgio karpyti stiebų tarpubamblius. Varpas rūpestingai renka į maišelį ir žvalgosi į plentą, ar nelėks pro šalį brigadininkas su dviračiu ir nenubaus už kolūkinio turto vogimą. Šiaudų ryšuliukus vakare išsidėliojus ant stalo karpau dviejų

ilgių šiaudeliais. Per tris vakarus bobutė išmokė verti sodą. Pirmas mano „pajenkas“ buvo didelė žvaigždė. Dzūkiška bobutės kalba meili, pilna malonybinių kreipinių: saulala, uogela, aukseli, slūgela. Vartojo daug priežodžių ir patarlių. Įstrigęs priežodis – „ne visi akli regi“.

FAMILY ALBUMS. 20TH C.

Presented is the digital graphics work cycle of the artist Ramunė VĖLIUVIENĖ, which in February 2020 was exhibited at the anniversary exhibition “Visual Memory”. These works in an original way bring back and interpret the history of one family, while at the same time – the history of 20th c. Lithuania, the restoration of the Lithuanian State since 1918, the fight for freedom until the post-war collectivisation and the Soviet era. Several generations of photo albums, stored by the family – a rich archive of images – led to the start of recording the fate of their characters, stories, which were stuck in the author’s memory.

PAPILDYTAS NEMATERIALIAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBIŲ SĄVADAS

Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas papildytas dar dešimčia vertybių! Kaip žinome, dingstį ir impulsą šiai veiklai suteikė 2003 m. UNESCO priimta tarptautinė Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija, kurią po metų ratifikavo ir Lietuva. Viena iš svarbių ir prasmingų šia konvencija apibrėžtų veiklų – Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado sukūrimas. Jį valdo LR Kultūros ministerija, tvarko Lietuvos nacionalinis kultūros centras, o prie jo gausinimo, vertybių apsaugos ir puoselėjimo prisideda savivaldybės, kultūros, mokslo ir studijų institucijos, nevyriausybinės organizacijos, bendruomenės ir pavieniai asmenys.

Nuo 2017 m. į sąvadą iš viso buvo įtrauktos 32 vertybės, trys iš jų – kryždirbystės tradicija, sutartinės ir Baltijos šalių dainų ir šokių švenčių tradicija – buvo įrašytos ir į UNESCO Reprezentatyvųjų žmonių nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą.

Pristatome 2019 m. naujai į sąvadą įrašytąsias veiklas, tradicijas, reiškinius.

■ VELYKŲ BŪGNŲ MUŠIMO TRADICIJA AUKŠTAITIJOJE

Nuo XIX a. su pertrūkiais įvairiose Aukštaitijos etnografinės srities parapijose – Pašvitinyje, Vadokliuose, Raguvoje, Rokiškyje ir kitur – Velykų rytą būgno (kartais – dviejų) garsai žadina vietos žmones, simboliškai – ir pavasario gamtą, žemę, pasveikina saulę bei iškilmingai kviečia į mišias.

Būgnas ankstų rytą išnešamas į šventorių. Likus maždaug valandai iki mišių ir per procesiją aplink bažnyčią jį paeiliui muša du ar trys parapijiečiai kuokelės formos mušikliais tam tikru ritmu, iš pradžių atskirais, tankėjančiais, o pabaigoje – iki kelių sububinimų lėtėjančiais dūžiais. Būgnas vėliau išardomas ir grąžinamas į klėtį, varpinę ar sandėlį iki kitų Velykų.

Katilo formos būgnai (timpanai) prie bažnyčių atsirado po karų kaip jų laimikis arba buvo perimti iš cirko; jų metalinės dalys buvo naujai nukaldintos vietinių kalvių. Būgnų korpusas – iš žalvario ar vario skardos, dengtas šuns ar ožio oda. Veržiant ją įtvirtinantį lanką, išgaunamas reikiamo tono būgno gaudesys.

Panevėžio rajono Vadoklių bendruomenės žmonės sako, kad būgnas turi užti – girdėtis ir gretimuose kaimuose, o jo ritmas turi būti greitas ir tikslus, nepertraukiamas. Daugiau kaip tris dešimtmečius būgną mušantys dabartiniai Velykų šaukliai pasiryžę tęsti tradiciją tiek, kiek pajėgs, savo patirtį jie noriai perduoda ir jaunesniems.

Būgnų mušimo tradicija per Velykas buvo paplitusi ir kai kuriose Žemaitijos, Suvalkijos parapijose. Paprotį išsaugojusi Vadoklių miestelio bendruomenė supranta jo istorinę, kultūrinę vertę, tad ten Velykos be būgno gaudesio neįsivaizduojamos.

Bubinamas Velykų būgnas. Upytė, Panevėžio r. 2020 m. Gintaro Lukoševičiaus nuotrauka.

Teikėjas – Panevėžio rajono Vadoklių kultūros centras, Panevėžio kraštotyros muziejus; saugotojas – Panevėžio rajono Vadoklių kultūros centras.

Per Gavėnią giedami Kalnai. Vėžaičiai, Klaipėdos r. 2017 m. Iš Vėžaičių parapijos archyvo.

ŽEMAIČIŲ KALVARIJOS KALNŲ GIEDOJIMO TRADICIJA

Žemaičių Kalvarijos kalnų maldos ir giesmės – Žemaitijos ir Mažosios Lietuvos regionuose paplitusi katalikiška liaudies pamaldumo praktika, pradžią gavusi Žemaičių Kalvarijoje ir paplitusi po visas Telšių vyskupijos parapijas, giedama bažnyčiose ir namuose per gavėnią ir Didžiąją savaitę, taip pat per šermenis bei kitus mirusiųjų minėjimus.

Tradicijos ištakos siekia 1637–1639 m., kai žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius Garduose, vėliau pavadintuose Žemaičių Kalvarija, įsteigė devyniolikos stočių arba dvidešimties vietų Kryžiaus kelius ir jiems apvaikščioti užsakė sukurti maldas bei giesmes. Iš pradžių lokali giedojimo tradicija paplito po tuometinę Žemaičių vyskupiją. Nors ir naikinta carizmo bei ateizmo ideologijų, ji išliko tikinčiųjų bendruomenėse bei šeimose ir dabar yra gyva visose Telšių vyskupijos teritorijoje veikiančiose parapijose.

Kalnų giesmyną ir maldyną sudaro daugiausia iš lenkų kalbos verstos gavėnios laikui skirtos giesmės, paimtos iš to meto maldynų ir tėvų dominikonų pritaikytos šiam tikslui. Dvi baigiamosios giesmės sukurtos specialiai Žemaičių Kalvarijai. Kalnų giesmės labai artimos žemaičių liaudies dainoms: panašus jų garsaeilis, giedama lėtai, „plaukiančiai“, *vadyriui* (giesmės vedančiajam) pritariama dviem ar net trimis balsais. Seniau kaimuose tradiciškai giedodavo vyrai ir moterys paeiliui, dabar giedama ir atskiromis grupėmis, ir kartu. Be to, Žemaitijos vyskupijos

teritorijoje kalnai dažnai atliekami pramaišiu su pučiamųjų ir liaudies muzikos instrumentų grojimu, atlaidų procesijų metu naudojamas ir būgnas (*katilas*).

Kalnų giedojimas tebėra suvokiamas ir vertinamas ne tik kaip krikščioniškosios kultūros paveldas bei religingumo raiškos būdas, bet ir kaip žemaitiško tapatumo ženklas. Ši tradicija skatina susitelkti ir išlaikyti bendruomeniškumą, o žmogui giedojimas suteikia dvasinės stiprybės ir apvalo sielą – tiek gyvą, tiek iškeliaujančią.

Teikėjas – Telšių vyskupija; saugotojai – Telšių vyskupijos parapijų gyventojai.

VIETOVARDŽIAI: ATMINTIES IR VARTOJIMO TRADICIJA

Vietovardžiai – viena iš žodinės tradicijos formų – nuo seno buvo ir yra žmogaus susikalbėjimo su žeme, kraštovaizdžiu, ryšio su namais, tėviške, gimtąja šalimi išraiška. Suteikdami vardus net mažiausiam žemės lopinėliui, perduodami juos iš kartos į kartą, žmonės išsaugojo atmintį apie mūsų dvasinį ir materialųjį pasaulį: geografines, geologines kraštovaizdžio savybes, augaliją ir gyvūniją, gyventojų socialinį statusą, veiklas, būdą, pasaulėžiūrą, prabaltų, baltų genčių, lietuvių tautos istoriją. Jie glaudžiai susiję su tautosakos, mitologijos paveldu: vardo kilmę pagrindžiančiomis sakmėmis, padavimais, tikėjimais, papročiais. Vietovardžiai sugėrė įvairialypę daugiaprasmę informaciją, jie liudija mūsų tautos

kūrybingumą, teikia tapatybės ir tęstinumo pojūtį tiek vietos bendruomenėms, tiek visai tautai.

Lietuviški (baltiški) vietovardžiai vartojami visoje Lietuvoje, taip pat nedidelėse lietuvių gyvenamose teritorijose šiaurės rytų Lenkijoje, Baltarusijoje, Latvijoje. Dauguma mus pasiekusių vietovardžių – pirmiausia vandenvardžiai, nemažai gyvenamųjų vietų, geografinių objektų vardų – yra labai seni, jų vartojimo tradicija nenutrūko, tačiau dėl istorinių pervartų, įvairių okupacijų – carinės Rusijos, Lenkijos Vilniaus krašte, ypač sovietinės, – jie nyko, grimzdo į užmarštį. Nacionalizavus žemę ir įgyvendinus melioracijos planą buvo sunaikinta tūkstančiai kaimų ir viensėdžių, jų vardai išbraukti iš registru, gyvosios vartosenos ir atminties. Svarbu susigrąžinti išnykusius vietovardžius, juos įpaminklinti ne tik atminimo ženklais, žemėlapiams, bet ir jų vardais pavadinant naujas gyvenvietes, įvairias žmonių bendrijas, įmones, asmenis ir pan.

Pagrindiniai vietovardžių atminties ir vartojimo tradicijos saugotojai yra daugybė vietos

bendruomenių, kurias neretai ir suburia siekis išsaugoti gimtų vietų atminimą. Joms talkina li-tuanistai, geografs, istorikai, etnologai, tautosakininkai, prisideda ir valstybės, kultūros, mokslo institucijos, žiniasklaida. Žinios apie vietovardžius perduodamos per švietimo įstaigas, neformalųjį ugdymą, turizmo veiklas, leidinius, virtualias duomenų bazines ir kt. Visuomenės susidomėjimas vietovardžiais, jų išsaugojimo reikšmės suvokimas ypač išaugo 2019 m. paskelbus Vietovardžių metais.

Teikėjai – Etninės kultūros globos taryba, Lietuvos geografų draugija, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

RASOS ŠVENTĖ KERNAVĖJE

Vidurvasario šventės tradicija, lietuviškosios Rasos (kiti pavadinimai – Kupolės, Krešės, įvedus krikščionybę – Joninės) išsiskiria papročių, tikėjimų, apeiginių veiksnių gausa. Ji įprasmina aukščiausią Saulės pakilimą, ilgiausią dieną, didžiausią augmenijos ir gyvybinių galių suklestėjimą, gamtos ir žmonių darną.

Kernavės archeologiniame rezervate, ant Mindaugo sosto, Aukuro kalno, Pilies, Lizdeikos, Kriveikiškių piliakalnių Rasos šventė kasmet rengiama nuo 1967 metų, kai būrelis entuziastų, susibūrusių į Romuvos judėjimą, pastangomis buvo atkurtos archajiškosios vasaros saulėgrįžos šventės tradicijos. Jos buvo grindžiamos rašytinių šaltinių (užuominų apie tokią šventę turime nuo XIV a.), tautosakos bei etnografijos duomenimis.

Per penkis dešimtmečius nusistovėjo šventės eiga: ant piliakalnių iškeliamos stebulės su deglais ir vainikais, sukraunamas aukuras, laužas, pastatomi vainikai apipinti šventiniai vartai. Šventės dalyviai, kuriais tampa visi susirinkusieji (o jų būna iki kelių tūkstančių!), kupoliauja, tai yra renka vaistinius augalus ir žolynus, pina vainikus, renkasi prie aukuro, kuriame apeiginiu būdu užkuriama ugnis ir pagerbiamos protėvių vėlės bei dievybės, su dainomis palydi besileidžiančią saulę. Šventė tęsiasi prie laužo – per naktį dainuojama ir šokama, vidurnaktį Nerimi plukdomi vainikai, o sulaukus Saulės patekėjimo prausiamasi rasa. Šventės apeigomis pagerbiama saulė, ugnis, vanduo, augmenija.

Šalia keturių didingų piliakalnių įsikūrusi Kernavė – senoji Lietuvos sostinė, nuostabios gamtos apsupta istorinė vieta. Rasos šventė jau

Paminklas Gervelių kaimui (Ignalinos r.) atminti. 2019 m. Gintaro Rusecko nuotrauka.

Rasos šventės apeiginiai rateliai. Kernavė. 2019 m. Iš Širvintų r. savivaldybės kultūros centro archyvo.

yra tapusi tradicine ir svarbia miestelio ir viso Širvintų krašto bendruomenės gyvenimo dalimi.

Teikėjas – Širvintų rajono savivaldybės kultūros centras; saugotojai – Širvintų rajono savivaldybė, Širvintų rajono savivaldybės kultūros centras, asociacija „Medgrinda“, Valstybinis Kernavės archeologijos ir istorijos muziejus.

DREVINĖ BITININKYSTĖ VARĖNOS KRAŠTE

Drevinė bitininkystė – archajinė bitininkavimo tradicija ir vienas seniausių girios verslų, ilgiausiai išsilaikiusių šilinių dzūkų kaimuose. Miškinė bitininkystė Lietuvos teritorijoje buvo žinoma nuo seniausių laikų, kai pasitraukus paskutiniam ledynui žemėse prie Baltijos jūros ėmė augti šilumamėgiai medžiai ir paplito bitės. Tada daugiausia liepų ir tuopų drevėse ir uoksuose veisėsi vadinamosios miškinės bitės, todėl kartais drevinė bitininkystė dar pavadinama miškine arba medžiokline bitininkyste. Pasak prof. dr. Vykinio Vaitkevičiaus, esama pagrindo apie drevinės bitininkystės amato pradžią kalbėti nuo senojo geležies amžiaus (I–IV a.), nes kasinėjimų metu archeologai yra aptikę masyvių geležinių peikenų

(skopty). Jų kasinėtuose kapuose ir gyvenvietėse randama ir vėlesniais amžiais – dar priešistoriniais (V–VIII a.) ir jau istoriniais (XIII–XIV a.) laikais. Manoma, kad drevinės bitininkystės suklestėjimas Dzūkijoje sietinas su XVI a. nuo Priegliaus ir Alnos upių atsikėlusiais Bartos genties prūsais. Užsienio rinkos skatintas amatas klestėjimo viršūnę pasiekė XVI–XVII a. pirmoje pusėje ir tarpo brandžiuose pušynuose trikampyje tarp Varėnos, Druskininkų ir Merkinės. Tuo metu palankiai teisiškai drevinės bitininkystės plėtrą skatino ir Lietuvos statutai, kurie reglamentavo, kad drevė priklausydavo tam, kuris pirmas ją rasdavo ir įrėždavo savo ženklą. Drevės buvo paveldimos, dovanojamos, retai parduodamos. Girios savininkas, kirsdamas jos plotą, neturėjo teisės nei kirsti, nei pažeisti drevėtųjų medžių. Tuo metu šiame krašte net bažnytinės duoklės buvo mokamos medumi ir vašku, o Gardino muitinės sandėliai lūžo nuo vaško, kuris buvo viena svarbiausių eksporto prekių, pertekliaus. XIX a. antroje pusėje juo užsiimta tik miškingame Pietryčių Lietuvos regione, kur dar nebuvo taip sparčiai kertami miškai. Drevininko Pranciškaus Svirnelio vaikaitis Algis Zervynų miške yra iš senelio paveldėjęs dvi *draves*, paženklintas 1899 m. datomis. Remiantis etnologės Lauros Piškinaitės-Kazlauskienės knygoje „Bitininkystė Lietuvoje“ (1995) paskelbtais

duomenimis, XIX a. antroje pusėje Varėnos valsčiuje buvo priskaičiuojama apie 1500 drevių, o 1980 m. architekto prof. Kazio Šešelgio organizuotos ekspedicijos dalyviai apmatavo ir aprašė 67 drevėtas pušis. Šiuo metu jų yra Musteikos, Grybailios, Darželių, Margionių, Marcinkonių, Lynežerio, Zervynų, Mančiagirio, Ašašnykų kaimuose. Drevinė bitininkystė (bartininkystė) nuo seno buvo praktikuojama viena arba greta sodybinės bitininkystės, drevės buvo perduodamos iš kartos į kartą, o pats amatas, drevėtosios pušys ir bitės laikytos net šventomis. Juk bitės yra vienintelės iš gyvų sutvėrimų, kurios ne nugaišta ar nudvesia, bet numiršta.

XX–XXI a. sandūroje Dzūkijos nacionalinio parko direkcijos darbuotojų dėka nykstanti drevinio bitininkavimo tradicija buvo perimta iš krašto drevininkų, o 2006 m. Musteikos kaime, netoli Čepkelių raisto – pelkės, išsiskiriančios unikalios gamta, įkurtas bitynas, kuriame įrengiamos tinkamos drevės, bitininkaujama tradiciniais būdais bei įrankiais, prisitaikant prie bičių biologinio ciklo. Pavasarį išvalomos drevės, vasarą, suaktyvėjus spiečiams, bitės nuolat stebimos, išsispietusios susemiamos ir apgyvendinamos laisvose drevėse ar kelminiuose aviliuose.

Medų bitės sunėša iš taršos nepalietusių Čepkelių raisto ir Musteikos kaimo apylinkių augalų. Iš vienos drevės paprastai gaunama 2–3 kg medaus, dalis korių paliekama bitėms. Medus ypatingas tuo, kad jis trinamas kartu su visais koriais, žiedadulkėmis, bičių duonele ir pikiu, jo, ir kaip maisto, ir kaip vaisto, galima skanauti bityne.

Šiuo metu Varėnos apylinkėse yra išlikę apie 50 drevėtųjų pušų, o Musteikos miško drevinės bitininkystės take yra 11 drevių, kuriose gyvena bitės ir iš kurių tradiciniu būdu kopinėjamas medus. Kiekvienais metais rugsėjo mėnesį Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato (ypač šios įstaigos darbuotojo ir bitininko Romo Norkūno) pastangomis jau trylika metų buvo organizuojamos Medkopio šventės. Jose, be kita ko, galima susipažinti ne tik su vietomis, kur išlikusios gyvos drevės, bet ir savo akimis pamatyti, kaip iš virvių sumontuojamas senovinis kopimo į medžius įtaisas geinis, kaip juo kopinama prie drevių, kada ir kaip naudojama *dūmauka* (*rūklis*, *dūlis*), peikena, *žaginys* (šakotas medis nutrumpintomis šakomis), kopėčios (*liesvos*), plautas (*dravės* dangtis), balaninės pntinės (*kašelės*, *karzinkos*), plunksna (žąsies sparnas), inkilas (*spietinė*), *matačnykas* (bičių motinėlės narvelis), kaip per miške atliekamas apeigas pamaitinama deivė Austėja, paminimas dievaitis

Drevininkas, įlipęs į medį geiniu. Musteikos k., Varėnos r. 2014 m. Virginijos Pugačiauskienės nuotrauka.

Bubilas. Svarbiausia, galima paragauti, kokio nenusakomo ir neužmirštamo skonio yra tikrasis miškinis bičių medus...

Drevinė bitininkystė, kaip tradicinė vertybė, paremta archajišku žmogaus bendravimu su bitėmis. Dažnai bitininkai pasižymi darbštumu – kaip ir jų bitės, jie yra sąžiningi, ramūs ir ištvermingi žmonės, siekiantys išsaugoti amato autentiškumą, nesiekiantys gauti pelno iš medaus. Ne veltui žodis „bičiulis“ kildinamas iš žodžio „bitė“.

Ši tradicija pristatoma vietos bendruomenėms, lankytojams ir profesionaliems bitininkams. Artimiausiai Musteikos kaimo bendruomenei, Varėnos rajono bitininkų draugijai „Dzūkija“ drevinė bitininkystė yra žinoma ir svarbi vertybė, rūpestį kelia šios tradicijos išnykimo grėsmė, todėl dedamos pastangos jauniems bitininkams ugdyti.

Teikėjas ir saugotojas – Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato direkcija.

KURŠIŲ MARIŲ BURVALČIŲ VĖTRUNGIŲ GAMYBA

Kuršių marių vėtrungės – tai unikaliai papuošti Kuršių marių žvejų kūriniai, turintys kelias paskirtis: tai vėjarodė, meno kūrinys ir identifikacijos ženklas. Marių burvaltes – kurėnus – vėtrungėmis ženklinti pradėta 1844 m. Jas įsaku įvedė Prūsijos karalystės žvejybos inspekcija, siekdama kontroliuoti žvejus: jie turėjo žuvauti paskirtuose plotuose, nepažeisti jų ribų, buvo baudžiama už brakonieriavimą. Vėtrungių pradininku laikomas vyriausiasis Kuršių marių karališkasis žvejybos inspektorius (*fišmeisteris*) Ernstas Vilhelmas Berbomas (Ernst Wilhelm Beerbohm, 1786–1865), gyvenęs Muižės dvare netoli Ventės rago ir, be kita ko, rinkęs liaudies dainas, etnografinę ir kalbinę medžiagą.

Lietuviškas įvardijimas „vėtrungės“ mums įprasta reikšme pradėtas vartoti tik XX a. 8 deš. moksliniuose straipsniuose apie mažąją architektūrą. Istorinių vėtrungių klestėjimo epochoje, XIX a. ir vėliau, jos buvo vadinamos vokiškais pavadinimais (*flagge, valtes flagas* – vėliava, *wappen* – herbas, *kurenwimpel* – vimpelas, kartais „spalvomis“ ar „įstatymu“). Rytinio Kuršių marių kranto, Nemuno deltos žvejai vėtrunges seniau vadindavo *vėlūkais, vėliukais, karūnomis, karūnėlėmis* arba *ženklais*. Beje, Hansas Vėdė (Hans Woede), kilęs iš Tilžės, knygoje „Kuršių marių žvejų burvalčių vėtrungės: istorija, paskirtis, papročiai“ (1965) vėtrungių ištakas siejo

su trimatėmis skulptūromis laivų stiebų viršūnėse ir vėliavomis (tad ir heraldika). Tyrinėtojas atkreipė dėmesį į istorinius šaltinius, kuriuose užsimenama, kad senieji prūsai dar XVII a. laivuose iškeldavo medines senųjų dievybių statulas, tarkim, vaizduojančias Vėjopatį (vokiškai „vėjo viešpatį“).

Vėtrungių pirmtakės buvo skardinės ar medinės plokštės su kaimui priskirtu geometriniu ženklu, nudažytu kontrastingomis spalvomis. Pagal spalvų derinius buvo galima nustatyti, kuriai gyvenvietei laivas priklauso. Kuršių nerijos kaimų ženklai – juoda ir balta, rytinio kranto – raudona ir balta, pietinio – geltona ir mėlyna. Vėtrungės gale dar tvirtinta raudonos ir baltos spalvos vėliavėlė. Apie 1890 m. žvejai šias lenteles ėmė puošti: priešvėjinę ir viršutinę dalį papildė įmantriais mediniais kiaurapjoviais raižiniais. Vėjarodės puoštos su artimiausia aplinka susijusiais motyvais, taip pat alegoriniais, religiniais, meilės bei vilties simboliais, tokiais kaip švyturys, žvejų namai, laivai, žmonių ir gyvūnų figūros, bažnyčia, kryžius, širdis, inkaras, tekanti saulė. Įdomu, kad valdžios įsaku įvesdinti Kuršių marių vietovių ženklai ilgainiui tapo liaudies meno kūriniais, kurie vis dėlto plačiai neišplito.

Vėtrungės buvo pastovių matmenų: jų ilgis – 114–116 cm, neskaitant vėliavėlės, aukštis – 40–45 cm, rėmo kartelės gamintos iš ąžuolo arba uosio, kiauraraščiai pjaustiniai – iš gluosnio ar alksnio. Po Pirmojo pasaulinio karo nebebuvo svarbi skiriamoji šių laivų ženklų paskirtis, bet

Vėtrungė ant burvaltės. Nida. 2017 m. Iš Sofijos ir Aurelijaus Armonavičių asmeninio archyvo.

atsirado nauja paskata kurti ir pjaustyti vėtrunges – jas mielai įsigydavo turistai.

Vėtrungės pamario bendruomenei yra svarbus tapatybės ženklas, jos pavadinamos šio krašto vizitine kortele ar mediniu pasu. Vėtrungių gaminimas, kaip amatas, šiuo metu plėtojamas visame pamario krašte taip palaikant tradiciją ir kuriant patrauklius, vietos kultūrinę paveldą reprezentuojančius suvenyrus. Vėtrungės dažnai puošia ir vietinių gyventojų namus, jų daugėja Klaipėdoje, taip pat Kintų, Drevernos, Šilutės uosteliuose ir viešose vietose. Šiaurinės Kuršių nerijos dalies kaimų vėtrungių ženklus įamžino ir Neringos savivaldybė miesto herbe.

Teikėjas – Neringos savivaldybės administracija; saugotojai – aplink Kuršių marias gyvenančios vėtrungių meistrų šeimos, bendruomenės, kultūros, švietimo, verslo įstaigos.

MAŽOSIOS LIETUVOS DELMONAI

Delmonas – dekoruotas tekstilinis krepšelis, lietuvininkų ryšėtas ties juosmeniu, šiais laikais atpažįstamas kaip išskirtinis ir privalomas Mažosios Lietuvos tautinio kostiumo elementas, tapęs šį regioną pristatančiu ženklu.

XVIII a. pab.–XX a. pr. liaudies aprangoje delmonai (kiti pavadinimai – krepšelis, krepšė, krapšis, maišelis, terbikė, kišenė, pasamonas) atliko praktinę funkciją: dirbujantis namuose ir išeinant iš namų į juos būdavo susidedami įvairūs smulkūs daiktai: raktai, peiliukas, pinigėliai, šukos. Be to, jie buvo ir tebėra puošnus kostiumo akcentas: kruopščiai išsiuvinėtas įvairiaspalviais siūlais ir stiklo karoliukais, su išsiuvinėtu praminiu tekstu, data, inicialais, puoštas augaliniais ornamentais, smulkiais siužetinėmis elementais. Kuriant šį rankdarbį derinami skirtingų faktūrų, spalvų bei ornamentų audiniai, krepšelis gali būti įvairių formų: stačiakampis, lygia, suapvalinta, platėjančia ar banguota apačia, trapecijos ar daugiakampio formos. Krepšelio ryšėjimas po prijuoste (kai matosi tik jo kraštėlis), dekoro elementai bei jų kompozicijos kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose neaptinkami. Kita vertus, delmonų dekoravimo būdai atspindi Mažosios Lietuvos liaudies tekstilės patirtas kaimyninių kraštų ir aukštuomenės madų įtakas.

Viename rankdarbyje derinami skirtingų faktūrų, spalvų bei ornamentikos audiniai. Nors dažniausiai dekoruojama augaliniu ornamentu – gėlių žiedų, puokščių, vainikų kompozicijomis,

Delmonas, dėvimas prie Mažosios Lietuvos tautinio kostiumo. 2010 m. Iš Klaipėdos m. savivaldybės etnokultūros centro archyvo nuotrauka.

pavieniais stambiais žiedais, delmonų puošybai naudojami ir kiti, smulkesni siužetiniai elementai: stilizuotos paukščių, gyvūnų figūrėlės, karūnos motyvas, archetipiniai ženklai, minėtosios raidės, skaičiai.

Lietuvininkės delmonus siuvosi pačios arba užsisakydavo pas siuvėjus. Delmonuose nuo pašaliečių akių slepiami pinigai, dokumentai, laiškai. Delmonus moterys pasiimdavo išvažiuodamos ar išstremtos iš tėvynės. Politinėms aplinkybėms pasikeitus, dalis šių rankdarbių buvo perduoti vaikėčiams, grįžo į gimtinę ar į muziejų fondus. Jie vėl pradėti plačiau dėvėti XX a. 7–8 dešimtmečiais atgimus tautiniams kostiumams. Kita vertus, jie ryšimi ir prie šiuolaikinės aprangos kaip originali, puošni detalė. Delmonai dabar dovanojami gimtadienio, mergvakario, vestuvių, sukaktuvių, mokyklos baigimo ir kitomis progomis. Jie dovanojami Lietuvoje bei užsienyje gyvenantiems išėiviams iš Mažosios Lietuvos, taip pat išvykstant gyventi svetur.

Nenutrūkusi rankų darbo delmonų gamybos ir dėvėjimo tradicija yra lietuvininkų bendruomenės tapatybės dėmuo.

Teikėjas – Klaipėdos miesto savivaldybės etnokultūros centras; saugotojai – delmonų meistrai, mokytojai, muziejai ir etninės kultūros centrai.

LIETUVOS KARAIMŲ VESTUVIŲ TRADICIJA

Lietuvos karaimų bendruomenės vestuvės (*karaj toju*) yra svarbiausia šeimos tradicija. Jos gyvuoja daugiau nei 600 metų – nuo karaimų atvykimo į Lietuvą. Panašius ritualus puoselėja ir Lenkijos karaimai.

Šventės metu atliekama daugybė apeigų, nepakitusių iki šių dienų. Visos jos turi simbolinę paskirtį: užtikrinti laimingą jaunos šeimos ateitį, apsaugoti jaunuosius nuo linkinčių pikta bei nesėkmių. Vestuves sudaro susitarimo apeiga (*siożgia kojmach*), sužadėtuves (*kieliašmiak*), jungtuvės (*toj alhyšy*) ir vestuvių puota (*toj ičkisi*). Be pagrindinių vestuvių dalyvių – jaunikio (*kijov*) ir nuotakos (*kieliń*), jų tėvų, – šventėje svarbus vaidmuo tenka dvasininkui, bendruomenės vyresniesiems (*achsakalai*), svočiai ir liudininkams (*jeńgialiar*), liudininkams vyrams (*vakiľliar*), piršliui (*ataman*), pamergėms ir pabroliams (*igit ėliań*).

Prieš vestuves jaunikis turi apsilankyti pas išrinktosios tėvus ir paprašyti jos rankos. Gavę tėvų sutikimą, jaunieji pradeda į vestuves kviesiti svečius. Šventei kepami tradiciniai vestuvių

pyragai: jaunojo pusėje – apvalus (*kijovliuk*), o jaunosios pusėje – pailgas (*kielińlik*). Pagrindinė vestuvių apeigų dalis – sužadėtuves (*kieliašmiak*), kurios jau turi juridinę galią. Sužadėtuves vyksta jaunosios namuose, jose gali dalyvauti visi norintys. Prie stalo susėda bendruomenės vyresnieji, dvasininkas ir jaunųjų tėvai. Dvasininkas patvirtina jaunųjų priesaiką, pakviečia juos pasirašyti vestuvių sutartį (*toj jazyšy*) ir pasveikina naująją porą. Po to sudaužomas molinis ašotis – tai simbolinis laimės palinkėjimas. Dvasininkas laimina dvi taures vyno ir vestuvinį pyragą (*kielińlik*). Visi susirinkusieji vaišinami pyragu ir saldumynais – razinomis, saldainiais, riešutais ir medumi, kad jaunųjų gyvenimas būtų saldus. Antrasis pyragas (*kijovliuk*) valgomas puotos metu, jau po jungtvių.

Kitas svarbus sužadėtuvių momentas – atamano išrinkimas. Jį renka vaikinai, kurie išrinktajam atamanui įteikia iš trijų ilgų (apie 2,5 m) vytelių supintą ir raudonu kaspiniu apvyniotą vytinę (*čybuch*) – valdžios simbolį, saugomą iki vestuvių pabaigos. Laikydamas rankoje vytinę, atamanas su svočia pasirašo vestuvių sutartį, o po to ją kviečia pasirašyti jaunųjų tėvus, vyresniuosius bendruomenės narius ir visus kitus ceremonijos

Nuotaka prašo tėvų palaiminimo. Trakai. 2016 m. Adamo Dubinskio nuotrauka.

dalyvius. Tuo metu giedama paraliturginė palaiminanti giesmė (*Ēndiriuvčiu*). Jaunieji atsiklaupę prieš tėvus prašo jų atleidimo ir palaiminimo.

Tolesnė sužadėtuvių dalis – simbolinis jaunosios plaukų šukavimas, žymintis jos socialinio statuso pasikeitimą. Tą apeigą pradeda svočia, kuri savo vestuvinį žiedą mirko į kvepalus ir jais tepa jaunosios plaukus, o jai talkina pamergės ir visos kambaryje esančios merginos. Tuo metu vienas iš vaikinių, smuikui ir triūbai pritariant (arba solo), gieda tradicinę vestuvių giesmę „Nuliūdusi nuotaka“ (*Muzhul kielin*). Tai jaunosios atsisveikinimas su tėvų namais, su nerūpestingu mergautiniu gyvenimu. Pasibaigus giesmei dvasininkas kartu su jaunikiu jaunajai ant galvos uždeda vestuvinį nuometą (iki tol jis dengė jaunikio pyragą; po pyragu dedama jaunikio dovana jaunajai – dažniausiai skara, kartais ir kas nors kita). O jaunikis, lyg norėdamas išsaugoti savo buvusią laisvę, sprunka iš kambario pro išsirikiavusių draugų eilę, ir kiekvienas stengiasi pliaukštelėti jam per petį, tarsi iš tikrųjų išvarydami.

Svočia padeda jaunajai atsistoti ir vedasi perrengti vestuviniiais drabužiais. Tuo tarpu svečiai ant kėdės, kur sėdėjo jaunoji, skuba pasodinti kurią nors merginą, kad greičiau ištekėtų. Išėdama jaunoji turi truktelėti ant stalo užtiestą staltiesę: kuo staigesnis judesys, tuo greičiau bus keliamos kitos vestuvės. Jaunosios rengimo ceremonijoje dalyvauja tik moterys, jų pareiga ne tik aprengti jaunąją, bet ir duoti jai patarimų. Po rūbais jaunoji paslepia gabalėlį duonos su druska, sidabrinę monetą ir vilnonį siūlą (jis rišamas ant šlaunies) – simbolinius vaisingumo, gerovės, laimės ženklus.

Vyrai tuo metu rengia ir prausia jaunąjį (kadais tai vykdavo pirtyje, bendruomenės moterys prieš vestuves į pirtį vesdavosi ir nuotaką). Tuo metu svarbus atamano vaidmuo: jis dalinasi šeimos gyvenimo patirtimi, moko, kaip išvengti barnių, palaimina, taip pat juokaujama, krečiami pokštai. Pasiruošęs jungtuvėms, jaunasis su palyda grįžta į jaunosios namus, ir visi kartu vyksta į maldos namus – kenesą, kur ir vyks jungtuvės.

Perskaitęs sutartį, dvasininkas užmauna būsimiems sutuoktiniams vestuvinius žiedus, palaimina vyną, kurį jaunieji turi išgerti, barsto jų galvas pelenais, laimina jaunikį, nuotaką ir visą bendruomenę. Pasibaigus jungtvių ceremonijai visi stebi, kaip pora pasuka nuo altoriaus išėjimo link: mat tas, kuris pasuks savo pusėn, ir šeimoje bus „svarbiausias“. Išėję iš kenesos, jaunieji priima sveikinimus.

Atvykę į puotą, jaunieji turi pereiti prieš įėjimą patiestu avies kailiu (kad gyvenimo kelias

nebūtų akmenuotas), jiems ant galvų barstomi grūdai (kad gyvenime nepatirtų nepritekliaus). Porą pasitinka tėvai su vestuviniu pyragu.

Puotai vadovauja atamanas, o jaunimas taikosi pagrobti jo raudoną vytinę – ją praradęs, atamanas turi pakloti solidžią išpirką. Vaisių metu atamanas gieda jaunavedžius laiminančią giesmę „Teklesti“ (*Onarhejlar*). Jaunimas taikosi pagrobti ir jaunąją, kad gautų išpirką ir iš jaunikio.

Vidurnaktį dvasininkas, sukalbėjęs trumpą maldą, nuima jaunosios nuometą. Tai ženklas, kad vestuvių ceremonija baigta. Nuimtą nuometą paprastai taikoma užmesti kuriai nors merginai ant galvos – ta, kuriai jis klius, ištekės pirmoji.

Beje, prieš sužadėtuves būdavo rengiamas mergvakaris, kuriame dalyvaudavo visas jaunimas. Privalomu jo patiekalu būdavo šutinti žirniai.

Santuokos sutartyje (*toj jazyšy*) iki XX a. pr. buvo aprašomas ir jaunosios kraitis. Sovietmečiu ši sutartis neteko juridinio statuso, bet išliko kaip svarbus simbolinis dokumentas, kurį, pagal tradiciją, saugo žmona.

Lietuvos karaimų vestuvių tradicija yra unikali dėl sužadėtuvių ceremonijos reikšmės. Joje dalyvauja ne tik jaunavedžiai ir jų šeimos – tai visos bendruomenės gyvenimo įvykis, ypač pagerbiami vyresnės kartos žmonės. Nenutrūksta mai iš kartos į kartą perduodamos vestuvių tradicijos yra tapę svarbiu karaimų tapatybės dėmeniu.

Teikėjas – Lietuvos karaimų kultūros bendrija; saugotojas – Lietuvos karaimų bendruomenė.

TOTORIŲ VESTUVIŲ PYRAGO ČIAKČIAKO TRADICIJA

Čiakčiakas (*čak čak* išvertus iš totorių kalbos – „smulkus, mažas“; panašus lietuviškas šio pyrago variantas vadinamas koriuku) yra rytietiškas tradicinis Kazanės totorių vestuvių pyragas, dabar Lietuvoje dažniausiai kepamas Visagino totorių moterų (Dūkšte (Ignalinos r.) gyvenantys Lietuvos totoriai čiakčiako nežino, jų tautinis saldumynas yra šimtalapis). Nors tai tradicinis vestuvių, krikštytųjų, islamo kalendorinių švenčių pyragas, tačiau kaip išskirtinis totorių vaisingumo ženklas kepamas ir kitomis progomis (pavyzdžiui, kaip lauktuvės vykstant į svečius). Šiuo metu čiakčiakas kepamas visų didesnių totorių nacionalinių, kalendorinių švenčių proga: per Sabantųjų – pavasario ūkio darbų pabaigtuves, per Kurbaną – aukojimo šventę, Urazą – pasninko pabaigos šventę. Šis pyragas sukurtas ir skirtas

dalintis, todėl svečiui siūloma pačiam rankomis atsilaužti jo gabalėlį.

Kazanės totorių bendruomenė, išlaikiusi ilgametes savo tautos tradicijas, kultūrą ir papročius, į Visaginą atsikraustė 1996 m. ir savo vaišingumo simboliu pasirinko čiakčiaką, kurį dabar gamina ir kuriuo visus vaišina ir per bendruomenės reprezentacinius renginius. Skanėstą taip pat kepa Vilniaus bei Klaipėdos totorių bendrijos. Kaip žinome, Trakų, Vilniaus apylinkių, Keturiasdešimties Totorių kaimo ir kiti daugiausia Pietryčių Lietuvoje gyvenantys totoriai yra kilę iš Krymo, juos į Lietuvą pasikvietė Vytautas Didysis, bet istorinių žinių apie jų keptą čiakčiaką neaptikta. Vis dėlto šiuo metu ir Krymo, arba vadinamieji Lietuvos totoriai, šį skanėstą gamina ir juo vaišina svečius.

Pyrago gaminimo tradicija šeimoje mamos perduodama dukrai. Kepimo procesas yra ilgas ir reikalaujantis kruopštumo, todėl paprastai jį gamina kelios moterys. Čiakčiako ruošimas šeimos ar kalendorinėms šventėms turi ir simbolinę, ritualinę prasmę – jį kepant reikia galvoti apie gražius dalykus, tikima minčių, palinkėjimų galia ir maginiu veikimu. Svarbu jį ruošti penktadienį, kai pagal islamo tikėjimą daugiausia meldžiamasi, todėl ir pyragas įgyja daug geros energijos. Tarkim, jei ruošiamasi vestuvėms, „įmaišytais“ linkėjimais užtikrinama poros darna, tinkamo

lipnumo sirupu – tvirtai „sulipusi“ šeima. Vestuvėms būtinai kepami du jaunavedžiams skirti pyragai, nes skaičius „2“ reiškia ir porą, ir vaišingumą (kitų švenčių metu pyragų skaičius nesvarbus). Kai pyragas dovanojamas jaunesiems, jiems linkima turėti tiek vaikučių, kiek į pyragą suklijuota tešlos gabaliukų. Į vestuves atvykę svečiai pasitinkami su čiakčiako gabalėliais, pyragu vaišinamasi po pagrindinio patiekalo, o vakare pjaunamas pagrindinis šventės čiakčiakas.

Pyragui iškepti tereikia kelių paprastų produktų: miltų, kelių kiaušinių, taukų (dabar dažniau naudojamas aliejus), šiek tiek medaus (kai kurios kepėjos jį dar paskanina įvairiais džiovintais vaisiais), tad net vargingiausiai gyvenantys totoriai didžiausių švenčių proga gali šį saldumyną pasigaminti. Skrudintos tešlos juostelės apipilamos cukraus bei medaus sirupu ir iš jų formuojamas kalnelis. Kuo jis aukštesnis, tuo geriau – tai saulės ir gražaus gyvenimo simbolis.

Dabar čiakčiako gaminimo paslapčių mokoma ne tik šeimose ir bendruomenėje, bet ir Visagino kultūros centre veikiančiame totorių būrelyje „Gimtoji mokykla“.

Teikėjai – Visagino kultūros centras, Visagino totorių bendrija; saugotojas – Visagino totorių bendrija.

Totorių čiakčiakas.
2011 m. Visaginas.
Marato Gizatulino (Marat Gizatullin) nuotrauka.

Beržo vantos, 2019 m. Arido Pabedinsko nuotrauka.

PIRČIŲ LANKYMO TRADICIJA

Pirtys viena ar kita forma gyvavo visoje Šiaurės ir Rytų Europoje, lietuviška pirties lankymo tradicija taip pat turi galias istorines šaknis. Be įprastos švarinimosi paskirties, bendruomenės gyvenime ji turėjo ir kitų – tiek apeiginių, tiek socialinių – funkcijų.

Pastaraisiais dešimtmečiais pirčių lankymo tradicija atgimė, suvokiama, kad pirties procedūros padeda palaikyti fizinę ir emocinę sveikatą, šiais laikais lietuviai į pirtį eina ne tik nusiprausti, bet ir atsipalaiduoti, pamedituoti, pabendrauti.

Tradicinė lietuviška pirtis gana drėgna – įkaitusius krosnelės akmenis apliejus vandeniu kyla garas, palaikoma maždaug apie 60–70 laipsnių temperatūra. Ypač svarbi procedūra – kūno vanojimas beržinėmis, ąžuolinėmis, spygliuočių (kadagių, pušų, eglė) ar kitų medžių vantomis.

Išsamiau apie lietuviškos pirties tradiciją ir jos teikiamą naudą skaitykite šiame numeryje skelbiamame pokalbyje.

Teikėjas – Profesionalių pirtininkų asociacija; saugotojai – kvalifikuoti pirtininkai ir pirties meistriskumo mokyklos.

Parengė Skirmantė RAMOŠKAITĖ ir Juozas ŠORYS

SUPPLEMENTED INVENTORY OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

In 2019, ten more elements were included in the Lithuanian Intangible Cultural Heritage Inventory. They are: Easter drum beating tradition in Aukštaitija, Samogitian Calvary kalnai (hills) chanting tradition, place names: the tradition of memory and usage, hollow-tree beekeeping in Varėna Region, Rasos (Midsummer) festival in Kernavė, the making of Curonian Lagoon boat weathervanes, Delmonai of Lithuania Minor, the wedding tradition of Lithuanian Karaites, tradition of Tatar wedding cake chak-chak, bathhouse visiting tradition. Since 2017, 32 elements have been added to this Inventory, including cross-crafting, *sutartinės*, and the tradition of Song and Dance Celebrations in the Baltic states, which previously had been inscribed in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

PIRTIS SU UGNIMI, VANDENIU, GARU

Su pirtininku, Profesionalių pirtininkų asociacijos valdybos pirmininku Aridu PABEDINSKU kalbasi Juozas Šorys.

■ *Sveikinu su gera naujiena pirčių mėgėjams – pirčių lankymo tradicija 2020 m. buvo įtraukta į UNESCO globojamą Lietuvos nacionalinį nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Esate dar visai neseniai įsteigtos Profesionalių pirtininkų asociacijos (prezidentė – Birutė Masiliauskienė) valdybos pirmininkas. Koks buvo Jūsų kelias į pirtininkų „luomą“? Kodėl juo pasukote, juolab kad esate kilęs iš pirtimis gana neišlepintos Suvalkijos, kurioje, kaip ir Žemaitijoje, daugiausia buvo prausiamasi namuose ir kubiluose (dėl senųjų apeigų praktikavimo pirtyse Rytų Prūsijos valdžia XVII a. buvo apribojusi galimybes jas statyti)?*

Augau Gudelių kaime (Marijampolės r.), turėjome bendrą kolūkinę pirtį, tad pirmoji patirtis iš ten. Toje pirtyje buvo periodinio kūrenimo krosnis – geresnis variantas nei vadinamosios *buržuikos*. Garas būdavo stiprus ir kartu švelnus, galėjome vanotis vantomis, buvo ir dušas. Tik tarnybos sovietų armijoje ir istorijos, socialinės pedagogikos, politologijos studijų metai tuometiniame Vilniaus pedagoginiame universitete buvo „langas“ be pirčių, – ne tas tada buvo galvoje. O vėliau tai tapo amatu ir verslu.

Ar pirčių lankymo tradicija jau buvo benykstanti?

Žiūrint, apie kokias pirtis šnekame. Pirtys niekur nebuvo dingusios, bet dabar kalbame apie pirčių kultūrą, jų lankymo tradicijos išlaikymą ir atgavimą. Dabar pirtį suvokiame kaip vietą, kurioje ir nusiprausiami, ir pasiilsima, pabendraujama, ir pasirūpinama savo sveikata. Manau, kad mūsų pirtis atgimė suvokus jos naudą sveikatai.

Tad kuriose etnografinėse srityse buvo daugiausia pirčių? Ar jos smarkiai skyrėsi? Ar tikrai žemaičiai ir suvalkiečiai maudydavosi tik namuose, kubiluose ir rėčkose?

Istoriškai daugiausia pirčių buvo Aukštaitijoje, kiek mažiau – Dzūkijoje, o kitur – dar mažiau. Suręstos jos buvo panašiai: pamatinis akmenų vainikas, rąstinės sienos ir akmenų krosnis (krūsnis). Ir visos pirtys turėjo būti netoli vandens telkinio. Kas galėjo sau leisti, prie vandens statydavosi šeimos pirtį, tai labiau buvo būdinga aukštaičiams,

kurių žemėse daugiau ežerų, o dzūkai dažnai statydavosi kaimo arba bendruomenines pirtis, kurių kartais būdavo dvi ar daugiau, nelygu, koks kaimas, be to, jos neturėjo vieno šeimininko, nes pirtį paeiliui kūreno ir prižiūrėjo vis kitos šeimos vyrai, o jei prireikdavo, ir moterys. Na, o pirčių lankymo papročiai minėtuose kraštuose beveik nesiskiria.

Dažniausiai tai būdavo (ir yra) dūminės pirtys be sumūrytos krosnies, tik su akmenų krūsnimi, kuri kaitinama atviros ugnies, o dūmai išeina per duris, langelį arba per lubose padarytą kiaurymę, kuri prausiantis uždengiama. Dažnai žmonės išgirdę, kad eis į dūminę pirtį, klausia: „Kaip mes prausimės tuose dūmuose?“ Dūmai pirtyje būna tik tada, kai joje kūrenama atvirą ugnį, o kai pirtis išsikūrena, pirtininko ar pirties šeimininko pareiga yra išnešti žarijas, išvalyti pelenus, nuplauti suodžius nuo akmenų ir gultų, tai yra paruošti ir deramai subrandinti pėrimosi patalpą. Tad kai einame praustis, dūmų pirtyje jau nebebūna.

Kokios medžiagos naudotos pirties statybai ir įrenjimui?

Naudojama tai, kas yra šalia, gyvenamojoje aplinkoje. Akmenų krūsnis sukraunama iš gretimuose laukuose, upėse ir ežeruose surinktų riedulių. Pirties rąstai irgi dažniausiai būna atvežti iš gretimo miško. Pirties karkasams būdavo naudojami spygliuočiai, net ir dabar į senesnę pirtį atvažiuavęs dažnai pamatai „verkiančias“ sienas – sienojai būna išsisakavę, bet tai netrukdo garo kokybei. Gultus paprastai darydavo iš lapuočių medžių – drebulės ar liepos. Seniau dūminės pirtys dažnai degdavo, tad į medžiagas nebuvo daug investuojama.

Seniau pirtis be prausimosi (higienos) paskirties atlikdavo ir įvairias socialines, apeigines funkcijas. Kokie senieji elementai išlikę dabarties pirtyse?

Pirtis egzistuoja jau daugelį tūkstančių metų, žmonės į pirtisėjo ne tik praustis, jose vyko, kaip minėjote, ir bendruomenės susibūrimai, tam tikri ritualai. Pirtyse vykdavo jaunamarčių ir gimdyvių „įrašymas“ į kaimo moterų bendruomenę,

Pirtininkas Aridas Pabedinskas. 2019 m.

krikštytos, amžiaus tarpsnių peržengimo (inicijacijų) apeigos (beje, ir dabar pirtyse noriai rengiami mergvakariai ir bernvakariai...). Be to, jose būdavo gydomi ir marinami ligoniai, o mirusieji apiplaunami ir aprengiami įkapėms skirtais drabužiais. Pirtys buvo naudojamos ir ūkio reikmėms: jose buvo džiovinami javai ir linai, kurių laiką laikomi maistiniai ar sėkliniai grūdai.

Dabar atsiranda naujų tradicijų, bet skirtumai neesminiai: ir seniau, ir dabar žmonės, susitikę pirtyje, pirmiausia bendrauja, aptaria reikalus, keičiasi gyvenimo patirtimi. Dažniau renkames į pirtį ne dėl kūnų švaros (šiais laikais esama ir kitų būdų ją pasirūpinti), bet norėdami įveikti nuovargį ir stresą, ramiai, be skubos praleisti kelias valandas, pasibūti su artimaisiais, draugais, bendraminčiais. Nors, be abejo, ir seniau į pirtį susirinkę kaimo vyrai bendraudavo...

Kas yra reikalinga ir tiesiog būtina tradicinėje lietuviškoje pirtyje?

Pirčiai reikia karštų akmenų, patogių gultų, šilto ir šalto vandens, taip pat vantų, maždaug nuo 4 iki 10. Jei visa tai turime, galime sakyti, kad atėjome į normalią ir sveiką lietuvišką pirtį, iš kurios gausime maksimalią naudą sveikatai.

Kalbant apie šilto vandens paruošimo būdus, ar yra išlikęs vandens milimas karštais akmenimis? Etnologas ir muziejininkas Stasys Daunys yra rašęs, kad

miltas vanduo yra ypatingas, šventas, nes šio veikimo metu įvyksta kosmogoninis aktas, susitinka dvi pagrindinės stichijos – ugnis ir vanduo.

Šitą būdą teko ne kartą išbandyti. Bet dabartinėse pirtyse vandens milimas, kaip pagrindinis vandens paruošimo būdas, labai retai naudojamas, nebent edukaciniais tikslais. Kaip tai vyksta? Akmenys laikomi ir kaitinami pakuroje, kol įkaista iki raudonumo (reikia rinktis tinkamus, tvirtus akmenis, nes įkaitę jie gali ir sprogti), o po to merkami į vandenį. Teko matyti, kaip kai kurie pirtininkai vietoj akmenų naudojo geležinkelio bėgio ar kitokį metalo gabalą... Tiek įkaitinti akmenis, kad jie sušildytų vandenį, galima tik didelėje dūminėje krosnyje, metalinės krosnelės tam nepakaktų...

Rašoma, kad yra dūminės ir vadinamosios baltos pirtys... Tai gal tada yra ir juodos?

Neturime nei baltų, nei juodų pirčių. Tai netikęs vertimas iš rusų kalbos, jie tokias sąvokas turi. Lietuvoje turime tik dūminę pirtį. Visos kitos pirtys yra su metalinėmis, elektrinėmis krosnimis ir uždaru kūrenimu, kai ugnis neturi kontakto su akmenimis. Dažnai baltomis pirtimis vadinamos tos, kuriose yra periodinio kūrenimo krosnelė. Tačiau tai tam tikra dūminės pirties atmaina: ugnis kūrenama po akmenimis, o karštis ir dūmai per akmenis kyla į viršų, kur yra kaminas. Tai

Ievos vantos. 2019 m.
Nuotraukos iš asmeninio A. Pabedinsko archyvo.

tarsi apsauga nuo gaisro ir į pirties patalpą patenkančių dūmų.

Palyginkime lietuviškas ir kaimynų pirčių tradicijas. Kokie pastebimi panašumai ir skirtumai?

Skirtumai labiau rėžtų akį lietuvišką pirtį lyginant su suomių. Suomių pirtyje prausiamasi dažniausiai tyloje, nėra įpročio daug bendrauti. Be to, ten labiau įprasta pačiam save vanoti. Tiesa, per pastaruosius dvidešimt metų, ne be Lietuvos pirtininkų pagalbos, ir jų pirtyse atsirado pirtininkų, kurie vanoja kitus.

Lietuvių ir latvių pirčių skirtumų beveik nepamatytume. Ir mes, ir jie naudojame daug augalų, – mūsų baltiškos pirtys tiesiog skendi augaluose. Kituose kraštuose į pirtį einama su viena arba dviem vantomis, o štai Lietuvoje pirtininkas ar pirtį mėgstantis žmogus nešasi 6–8, o kartais ir 10 vantų. Tiesiog mūsų pirties ritualui vienos ar dviejų vantų nepakanka.

Lietuviškose ir rusiškose pirtyse šiek tiek skiriasi temperatūros ir drėgmės režimai. Rusai mėgsta karštesnę pirtį, o mūsų šalyje būna nuo 60 iki 70 laipsnių karščio, o oro drėgnumas – dažniausiai nuo 20 iki 30 procentų. Manome, kad taip pirtintis yra maloniausia. Suomiai taip pat mėgsta karštesnes pirtis. Bet nedaugelis lietuvių žino, kas yra tikra suomiška pirtis. Jeigu pasitaiko nuvažiuoti į tolimesnę Suomijos kaimą, patenki į... tokią pačią dūminę pirtį, kurioje viskas taip

pat, kaip ir pas mus. Šilta, karšti akmenys, tik suomiai ant plautų sėdi aukščiau, todėl jiems ir karščiau. Jų pirčių konstrukcija kiek kitokia: pirties grindys kiek pakeltos, gultai nėra platūs, jie panašesni į suolus, ant kurių atėjęs ir atsisėdi. O mūsų gultas bent 80 centimetrų pločio, tad galime patogiai atsigulti.

Bet mūsų pirtyse juk du gultai?

Gaivinant pirties tradicijas vis labiau įsigali vieno lygio gultai. Nes taip pirtininkui patogiau dirbti – vanoti, masažuoti žmogų. Kiti neatsisako ir dviejų lygių gultų, kad būtų kur atsisėsti tiems, kas nori daugiau šilumos ar karščio.

Nesu girdėjęs, kad seniau kaimuose būtų buvusios atskiros vyrų ir moterų pirtys, o dabar moterys pirtininkės kuria tarsi moteriškąsias pirčių oazes. Kita vertus, dabar tapo įprasta pirtyse kartu maudyti vyrams ir moterims, kas seniau buvo neįsivaizduojama. Su kuo šie pokyčiai susiję?

Pirtys atgimsta, o jų tradicijos ne tik atgimsta, bet ir kuriasi. Seniau išties maudytasi atskirai, nors ir tose pačiose pirtyse. Vienu metu po pirčių atgimimo dominavo bendros pirtys, kuriose buvo maudomasi kartu, bet pastaruoju metu daugėja moteriškų pirčių. Kai kurios pirtininkės organizuoja pirtis tik moterims, jose kiek švelnesnis temperatūros ir drėgmės režimas. Be to, moterys

mėgsta kosmetines procedūras. O vyrai mėgsta paprastesnę pirtį – tik duok vantą, karščio, gerai išsivanoti, išsimasažuoti ir nusišveisti kūnus. Dar išgeriame žolelių arbatos ir skirstomės.

Kuo senosios pirties tradicijos papildomos? Kokios naujos medžiagos bei priemonės naudojamos?

Per pastaruosius dvidešimt metų pirtyse kaip tradicinė priemonė kūnui nušveisti naudojama druska. Druskos terapija per vadinamąjį antrąjį užėjimą į pirtį dabar atliekama beveik visose pirtyse. Kokia tai procedūra? Druska iškaitinama ant krosnies, išdžiovinama, į ją pagal poreikius įlašinama eterinio aliejaus, ir pirčiai vadovaujantis žmogus atlieka tokį druskos pilstymo ritualą: iš vieno indo į kitą pilstome druską, vis didindami amplitudę. Garas ir šiluma druskos dulkes išnešioja po pirties patalpą ir paskleidžia eterinio aliejaus kvapą. Mokslškai sakant, turime *haloterapiją*, arba druskos terapiją. Šis pirties tarpsnis užbaigiamas druskos paskleidimu ant besiprausiančiųjų kūnų. Kas nori, gali ja šveistis visą kūną arba tik pėdas ar sąnarius.

Kaip naudojamas garas?

Kokia pirtis be garo?! Šilumą kiekvienas žmogus jaučia skirtingai. Sunkiausia garą suvaldyti ir paskleisti garinėje tada, kai susirenka didelė kompanija. Šeimos arba pastovių draugų pirtyje puikiai žinoma, kiek vandens užpilti ant akmenų, kad garo būtų tiek, kiek reikia. Sudėtingiau, kai susirenka naujokai ar nepažįstami žmonės. Dažniausiai pirtininkas intuityviai jaučia, kiek reikia garo, kad būtų malonu pirtintis. Beje, šiluma ir garas visada šalia – kartais pirties pradžioje pakanka krosnies akmenų šilumos, o jei trūksta karščio, temperatūrą lengva kontroliuoti užliejant vandens.

Be tradicinių šeimos, giminės, draugų ar gyvenamosios vietos pirčių bendruomenių, randasi ir naujų, sąkykim, susijusių su atgaivintu pirtininkų amatu?

Kiekvienas geriausiai išmanome savo darbą. Dabar jei žmonės nori patirti gerą, kokybišką vanojimą, jie net į savo šeimos pirtį kviečiasi pirtininką. Aišku, ne visiems to reikia. Taip pat veikia pirtininkų įrengtos pirtys, kuriose jie siūlo savo paslaugas. Ten vyksta ir edukaciniai pirties renginiai, kuriems reikia didesnės erdvės. Be to, yra likę ir viešųjų pirčių, į kurias gali ateiti bet kas, dar ne visos jos išnaikintos... Kaimo turizmo sodybų savininkai, prieš dvidešimt metų pasistatę

pirtis, taip pat siekia, kad jos būtų kokybiškos ir patrauklios svečiams. Yra ir mobilių pirčių, skirtų keturiems–šešiams žmonėms, jos įrengiamos ant mašinų priekabų ir atvežamos į užsakovų pageidaujama vietą. Tarkim, žvejams, prie ežero panorusiems ir išsikaitinti...

Papasakokite apie lietuviškų vantų naudojimo tradicijas ir praktiką: kokios, kada ir kaip yra paleidžiamos į „mūšį“ už sveikatą...

Tai labai subtilus klausimas. Apie pirtį žmonės dar daugmaž išmano, o štai su vantomis dažna painiava. Neretas klausia: o koks skirtumas? Jei turiu beržinę vantą, galiu išsivanoti ja, o jei bus ąžuolinė – taip pat gerai... Taip nutinka, kai žmogus pirtyje pats sau ponas. O pirtininkas labiausiai yra vertinamas už tai, kad išmano, moka paruošti ir naudoti ne tik minėtas vantas, bet ir pelyną, ievą, alyvą, vingiorykštę, naudojamas daugiausia dėl specifinio kvapo, arba užšaldyti vantas, kad jos gardžiai kvėpėtų ir žiemą. Pavyzdžiui, turime puikią, „skanią“, unikalių savybių riešuto vantą, naudojamos pūstos, gražios klevo vantos vėduoklės. Klevo vantos gal nėra tokios efektyvios, kaip beržinės, su kuriomis galime geriau įkaitinti, nušveisti, išmasažuoti odą, bet jų kvapas labai malonus, švelniai liečiantis ir subtiliai perteikiantis šilumos poveikį, žodžiu, išsiskiriantis. Pirtininkai nėra gydytojai, gydo pati pirtis, o mes sudarome tam reikiamas sąlygas. Gali tikėti arba ne, bet jei atėjai į pirtį, tavo sveikata tikrai bus geresnė. Tiesa, sergant kai kuriomis ligomis, į pirtį eiti nepatartina, bet įsidėmėtina suomių patarlė: „Jei pajėgei iki pirties ateiti, reiškia, tau į pirtį eiti galima.“ Žmogus pats turi pažinti savo organizmą ir tai, kas jam tinka. Sąnariai, raumenys, nervų ligos, stresai, depresijos – pirtis padeda nusiraminti, atsipalaiduoti, pailsėti, pamedituoti. Parinkdamas priemones ir medžiagas, pirtininkas padeda tai padaryti. Tiesa, yra pirtininkų, kurie užsiima ir vadinamuoju energetiniu vanojimu – čakrų valymu ir pan. Tuo reikia tikėti, ne bet kam tie sugebėjimai duoti.

Grįžkime prie vantų. Joms naudojami ir spygliuočiai?

Be abejo, naudojamos kadagio, pušų, eglių vantos. Kadagio vantos naudojamos nuo seno, tai mūsų vietinis resursas sveikatai gerinti, vien jų kvapas garinėje yra įsimintinas ir raiškus. Atliekamas masažas kadagio spygliukais, kai išvanojame pėdas. Kadagio poveikis primena akupunktūrą. Spygliuočių vantos teikia savitą

Dūminėje Pakalninkų k. (Trakų r.) pirtelėje. 2015 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

gydomąją energiją, juolab kad jų niekada neruošiame iš anksto, nedžioviname, nešaldome – nuskiname tą pačią dieną ir naudojame šviežią, gyvą. Eglė paveiki ir dėl kvapo, ir dėl suteikiamų emocijų – žmogui svarbus ir psichologinis jos poveikis.

Priėjome vantų paruošimo būdus... Kokie iš jų pagrindiniai, tradiciniai? Sakoma, kad tradicinis yra kryžminis vantų surišimas...

Kryžminis vantų surišimo būdas dabar retai tenaudojamas, paprastai vantų kotai tiesiog surišami lininiu ar medvilniniu špagatu. Paruoštos vantos yra džiovinamos. Sudžiovinti nesunku, bet reikia pasirūpinti, kaip jas išlaikyti. Kas saugo sukabintas, kas – į šieno kupetą sukištas, o kai kurie deda į kartonines dėžes. Šiuolaikinis *išmislas* – vantų šaldymas. Taip siekiama visus metus turėti žalią, šviežią, originalaus kvapo, tarsi ką tik nuskintą vantą... Vantų sūdymas – dar vienas bandymas išsaugoti natūralias vantų savybes, bet jų panaudojimas specifinis: nei jų išmirksysi, nei po veidu padėsi, nes druską reikia nupurtyti, nuvalyti.

Ar ne iš suomių perimtas šis būdas?

Neaišku, iš ko tai perimta, kartais autorystės laurai atitenka tiems, kas pirmieji tokį būdą aprašė, paskelbė, nors galbūt kiti jau seniai tai naudojo. O vanojimo būdai yra du: kai pats vanojiesi ir kai tave vanoja kitas žmogus, pirtininkas ar tiesiog greta esantis pirties kaimynas...

Žinau, kad Jūs esate ne tik vanotojas, pėrėjas, bet ir masažuotojas. Kur riba tarp vanojimo ir masažavimo?

Manau, kad geras pirtininkas turi išmanyti ir masažą. Turi suprasti žmogaus kūną, nes kad ir kaip žiūrėsi, masažas atliekamas ne tik rankomis, bet ir tam tikromis priemonėmis. Pirtininkas masažuoja pasitelkdamas terminį ir vibracinį poveikį. Vienu metu naudojame šilumos ir augalų (*fito*) poveikį. Nuolat sakau, kad vanojimas yra masažas, kurį atlieku su vantomis naudodamas šilumą. To paties mokau ir Elektrėnų profesinio mokymo centro masažo specialybės moksleivius. Mokomės vanoti – masažuoti su vantomis. Vanojimo ir masažo ryšys yra labai glaudus. Pirtininkas, sakantis, kad žinios apie masažą jam nereikalingos, nėra tikras pirtininkas.

Pirtyse pasitelkiamas kontrasto principas – nuo karšto prie šalto...

Taip, naudojamas kontrastas, bet viskas priklauso nuo žmogaus, kuris ateina į pirtį. Jei jis turi sveikatos negalavimų, tarkim, aukštą kraujo spaudimą, jam bet kuris kardiologas bus sakęs, kad į pirtį negalima eiti, o aš sakau kitaip – į pirtį eiti gali, bet susilaikyk nuo kontrastinių procedūrų. Jokių ekečių, šalto vandens kubilų, nes toks žmogus turi būti teisingai atvėsintas; tai turi padaryti pirtininkas. Tie, kas gerai pažįsta savo organizmą, kas eina į pirtį kiekvieną savaitę, drąsiai gali nerti į eketę, šaltą upės ar ežero vandenį vasarą ir žiemą. O jei žmogus į pirtį ateina kartą per metus, jis negali šokinėti į eketę, drastiškai atsivėsinti šalčiu, nes tai iššūkis jo sveikatai.

Šiek tiek užbėgome už akių... Nuosekliai apžvelkime pirtinimosi eigą, visus keturis užėjimus į garinę.

Pirčių atgimimo laikotarpiu susiformavo tam tikra užėjimų tvarka. Per pirmąjį užėjimą žmogaus kūnas pratinamas prie pasikeitusios aplinkos: ateiname į garinę, bet joje nereikia skubėti kaitintis, kūną reikia pripratinti prie šilumos. Dažnai pirtyse susiduriame su vadinamuoju pirmojo garo ritualu, kuris, rodos, atsirado 2009 m., kai pirties eigai vadovaujantis žmogus arba pirtininkas paima kaušelį su šiltu vandeniu, visiems duoda į vandenį įmerkti pirštą ir siūlo palinkėti susirinkusiesiems ir sau to, ko norėtų. Tai galima padaryti garsiai arba mintyse. Po to tuo vandeniu apliejame krosnies akmenis, kad būtų geras garas.

Antrasis užėjimas, kaip jau minėjau, yra druskos terapija: pilstome druską, šildomės, skleidžiame eterinius aliejus. Tiesa, gali būti įdėta ir žolelių, tada druską geriau ne pilstyti, o ją šveisti kūną. Trumpai sakant, tada druska paskleidžiama po patalpą, duodama ją pakvėpuoti ir nusišveisti kūną, pašalinti senos odos liekanas, kad ji galėtų atsinaujinti. Būtina sąlyga – kūnas turi būti gerai įšilęs. Tada jau esame pasiruošę pagrindiniam pirties procesui – vanojimui. Tai vanojimasis arba vienas kito vanojimas, kaip kam išeina. Jei vanoji save, renkasi didesnė grupė, tiek, kiek yra vietos. Ant akmenų pilamas vanduo, išgaunamas garas. Jei vanojami kiti (didesnėse pirtyse iškart vanojami du ar keturi žmonės), iš anksto tam paruošiama vieta ir vantos. Po išvanojimo atsivėsinama: žmogus apipilamas šaltu vandeniu, suvyniojamas į sausą paklodę, jam uždedama pirties kepurė ir, patiesus vilnonį užtiesalą, jis paguldomas ant gul-to lauke, gryname ore (svarbu, kad būtų šilta ir iš

apačios, ir iš viršaus) ir paliekamas ten gulėti tiek, kiek reikia atvėsti. Jei pajutai, kad šiluma išėjo, pailsėjai, ateik vėl. Dar žmonės po garinės bėga į vandens telkinį arba žiemą voliojasi ant sniego. Iš praktinės patirties galiu pasakyti, kad sniego procedūros yra kelis kartus stipresnės už lindimą į eketę. Iš šono žiūrint, atrodo, kad į eketę įlįsti reikia didelių pastangų, bet vis dėlto eketės vanduo yra šiltesnis už sniegą. Kai išsitrini ar kas kitas ištrina sniegu, arba jame pasivolioji, atrodo, kad kūną bado milijonas adatėlių. Po sniego garinėje pajunti didžiulį palengvėjimą, kūnas tampa visiškai lengvas, rodos, besvoris... O eketėje vanduo tave apgaubia, kiek pabūni ir vėl eini į pirtį sušilti.

Ketvirtasis užėjimas paprastai būna skirtas nuraminti kūną arba, dabartiniais laikais, atlikti kosmetines procedūras. Dažniausiai tai būna medaus kaukės arba išsitynimasis grynu medumi. Taip kūnas pamaitinamas po gerojo streso patyrimo ir laikino energijos praradimo. Tada į garinę užeiname sušilti, nebėra tikslo smarkiai išprakaituoti ar perkaisti, tiesiog gera maloniai pasėdėti šilumoje.

O kitos medžiagos, pavyzdžiui, trinti kaštonai ar smulkintas gintaras, kada ir kam naudojami?

Tai sudėtinės šveitimo procedūrų medžiagos. Paprastai druską su eteriniais aliejais naudoju pilstymui, o kūnui šveisti būnu pasiruošęs druskos pagrindu pagamintą šveitiklį, kokio pageidauja pirties dalyviai. Jei yra alergiškų medui, turiu ieškoti kitų variantų. Druską imu kaip pagrindą, o papildomai dedu maltų kaštonų su kiek eterinių aliejų arba medumi. Tai paprastas, bet efektyvus kūno šveitimo mišinys. Be to, tam tikslui naudoju kavos tirščius, kurie tampa pagrindine šveitiklio sudėtine dalimi, o kitos dalys gali būti šokoladas, cinamonas, gvazdikėliai. Kai kas naudoja seniau išgertos kavos tirščius, o aš kavą užplikau tarsi skirtą gerti, bet mes jos negeriname, o imame tik tirščius, jais šveičiame ir išmasažuojame kūną. Kava yra netgi stipresnis šveitiklis nei druska, be to, druska, patekusi ant kūno, tirpsta, o kava, kad ir kiek šveistum, išlieka aštri.

Kartais kaimo pirtyse, ypač Šiaurės Aukštaitijoje, gerdavo alų. Koks tradicinės pirties ir sušiuolaikinto jos varianto santykis su alkoholiu?

Mes, dabartiniai pirtininkai, kategoriškai sakome, kad pirtys su alkoholiu neturi nieko bendra – pati pirtis turi svaiginti. Svaigiųjų gėrimų pirties metu mums nereikia, reikalaujame, kad jų ten

Dūminėje pirtelėje. 2015 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

išvis nebūtų, o jei kas po pirties paragaus naminio alaus – tai jau asmeninis reikalas.

Ar matote kokių grėsmių lietuviškos pirties lankymo tradicijai?

Daugiausia grėsmių mūsų pirtims kyla dėl svetimų kultūrų, tiksliau, bendrosios kosmopolitinės kultūros, skverbimosi į daugelį gyvenimo sričių. Komercinėse SPA įstaigų pirtyse sparčiai plinta rytietiški motyvai: daugėja gongų, tibetietišku „dainuojančių“ dubenų, būgnų, aidi tų kraštų muzika. Tai mums nepriimtinos naujovės, nieko bendra neturinčios su mūsų kultūra. Suprantama, gyvenimas nestovi vietoje, tenka prisitaikyti prie to, kas yra, bet akivaizdu, kad senajai lietuviškai tradicijai tai kelia pavojų.

Gal numanote, kokios ateityje galėtų būti lietuviškos pirtys?

Manau, kad stengsimės būti atviri geriausioms pasaulio pirčių naujovėms, bet bandysime išsaugoti tai, ką paveldėjome iš ankstesnių kartų, bent jau tai, ką šiuo metu turime: vantas, garą, vanojimą (pėrimą), augalus, malkomis kūrenamas tikras krosnis. Visi kiti elementai neturėtų užgožti lietuviškos pirties esmės. Kai kurie sako: turime gintarinę (vadinamieji gintaro kambariai)

ar infraraudonųjų spindulių (vadinamąsias jų kabinas) pirtis... Sakau jiems: šiais atvejais nenau-dokite žodžio „pirtis“, nes tai tik puiki šilumos ar gintaro terapija. Vis dėlto tradicinė lietuviška pirtis susijusi su ugnimi, vandeniu, akmeniu, garu. Jei bent vieno iš šių komponentų nėra, tai šio darinio negalime vadinti lietuviška pirtimi.

BATHHOUSE WITH FIRE, WATER, STEAM

In 2020, the Lithuanian tradition of visiting bathhouses was added to the national Inventory of the Intangible Cultural Heritage. This tradition is presented by a professional in this field, Aridas Pabedinskas. Historically, most bathhouses were in Eastern Lithuania (there families had private bathhouses), to a lesser extent – in the south (the community used one bathhouse), while in Western Lithuania people usually bathed at home. Usually they were wooden smoke baths, without a bricked furnace, only a stone cairn which was heated with an open fire and the smoke went out through the door, window or through a hole in the ceiling. In the first part of the 20th c., people went to bathhouses not only for bathing, but also for certain rituals: brides and pregnant women were accepted into the village women's community, ill people were rehabilitated, the bathhouses had an agricultural use – people would dry wheat and flax. The conversation discusses bathhouses also in the 21st c., their impact on health, and the services provided now by bathhouse professionals.

„VILKDUJOS“ DAINŲ MITOPOETINIAI ATAIDAI

Šarūnas ŠIMKUS

„Vilkduja“ – tai nuo 1999 m. gyvuojantis Povilo Vaitkevičiaus muzikinis projektas, kurio stilistika sunkiai apibrėžiama (vartojamos neofolkloro, triphopo, tamsiosios kabaretinės muzikos sąvokos), tačiau aiškiai nukreipta į pasąmoninę, juslinę erdvę, tamsius sielos užkaborius. Ypač tuo pasižymi įtaigūs, mitopoetiški „Vilkdujos“ tekstai. Straipsnyje interpretuojamos dvi dainos: „Esmi“ ir „Laukiniai“. Pirmoji tęsia nuo seniausių pasaulio religinių tekstų žinomą pastangą įveikti priešybes ir iškelti jas vienijantį simbolį; antroje nusakomas pirmųjų triks-teriškų galių įsiveržimas, sugriaunantis nusistovėjusių tvarkų, tačiau ir apvaisinantis bei atnaujinantis pasaulį.

Prasminiai žodžiai: mitopoetika, kosmogonija, muzika, kolektyvinė sąmonė, triksteriai.

■ Vieną kartą ejo [merga] vakare, jau vilkdujoj, vėl vandens iš to paties šulinio¹ – iš šio Mečislovo Davainio–Silvestraičio užrašytos sakinio sužinome slėpinį žodį *vilkduja*. Jis didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ klaidingai aiškinamas kaip „smulkus lietus, duja“², nes toliau sakmėje sakoma: *Ir taip jau buvo pats pilnuotis mėnesio, šviesi graži*³. Tad šis žodis reikėtų ne dulksną, o greičiau sutemų, prieblandos metą, kada „duja vilkai“ (iš *duiti* „pasiusti“ ir „smarkiai bėgti, dumti“). Taip savo pavadinimą aiškina ir grupės „Vilkduja“ įkūrėjas, tekstų autorius ir vienintelis nuolatinis narys Povilas Vaitkevičius, dar žinomas kaip PoPo⁴. Prieblanda ir vilkai ypač gerai atitinka šios nuo 1999 m. grojančios grupės santėmingą bei „žvėrišką“ muziką. Tiesa, tai ne pirmas ir ne vienintelis Povilo Vaitkevičiaus muzikinis projektas – vokalu, tekstais, instrumentine muzika jis yra prisidėjęs prie „pogrindžio“ (*underground*) grupių „Peorth“, „Ugnėlakis“, „Spanxti“, taip pat prie kompozitorės Egidijos Medekšaitės kūrinių, be to, dalį savo asmeninės kūrybos išreiškia kitais muzikiniais projektais: „Oorchach“, „Lauksna Lauksna“⁵. Po „Vilkdujos“ skraiste Povilas Vaitkevičius yra išleidęs 7 albumus, 1 išplėstinį „viendainį“ (*single*) ir 1 vinilinę plokštelę: „Prieblanda ir žemės arbata“ (2001), „Vakar duona“ (2008), „Dabartis“ (2009), „Nežinau“ (2010), „Auštanti / Nušviesta“ (2012), „Viduje“ (2012), „Insomnia“ (EP, 2015), „Cosmogonia“ (2018), „Purvinas ir šventas“ (2019). Kaip grupė, t. y. su pagalbiniais atlikėjais, „Vilkduja“

be paliovos koncertuoja įvairiuose alternatyvios muzikos Lietuvoje renginiuose („Mėnuo Juodragis“, „Velnio Akmuo“ ir kt.).

Apibrėžti „Vilkdujos“ muzikos žanrą labai keblu: ji įvardijama kaip turinti neofolkloro, industrinės muzikos, triphopo, naujosios kabaretinės muzikos bruožų⁶, nors tikrai nesiduoda įspraudžiama į rėmus. Muzikos apžvalgininkų šios grupės muzikoje išgirstamos „gana sunkiasvorės, bet tuo pačiu dekadentiškai melancholiškos ritmų kilpos, tamsios sintetinės melodinės linijos, stingdančios kosmogoniškos atmosferos, kartais prasiveržianti beveik militaristinė pompastika su ironišku užtaisu“⁷, arba ji tiesiog „paslaptinga, keista, įdomi, sunkiai apibūdinama“, „braidanti po elektroninės muzikos ir niūraus triphopo slėnius, sėjanti nerimo ir melancholijos sėklas“⁸. O labiausiai dėmesį patraukia kūrinių tekstai, pavadinami „absurdu persmelkta poezija“⁹ ar net „ritualiniais tekstais“¹⁰. Vienam apžvalgininkui jie virto „folklorine kolektyvinės sąmonės teritorija, perleista per asmeninį psichodelinį filtrą, sutrupinta į pavienius ženklus – mėnulį, ragaišius, akivarus, gerves – ir perkelta į belaikę erdvę“¹¹. Apibendrinant, „Vilkdujos“ kuriama muzikinė atmosfera ir savita poetika siejamos su visokiomis neapibrėžtomis, siurrealistinėmis erdvėmis – sapnais, sutemomis, prerijomis, tuštumomis, „pasvirusiais“ paraleliniais pasauliais ir visokia chtonika, kurioje ūkauja apuokai, kniaukia juodos katės ir neršia žuvis.

Tyrinėti tokią poetiką – didi avantiūra: viena vertus, ji tirštut tiršta simbolių, apie kuriuos

1 DvPSO: 202.

2 LKŽe: *vilkduja* > *vilkdujys*.

3 DvPSO: 202.

4 Raibytė 2010.

5 <<https://www.discogs.com/artist/1417384-Povilas-Vaitkevi%C4%8Dius>> ir <<http://www.music.lt/lt/grupe/Vilkduja/1525/>>.

6 Rimdžius 2012.

7 Dobriakov.

8 Zilnys 2018.

9 Ten pat.

10 Kunčinas 2010.

11 Dobriakov.

„Vilkduja“. 2018 m. Simono Rupšio nuotrauka.

galima daug kalbėti, tačiau, kita vertus, tie simboliai nesugula į joki, kad ir trūkčiojantį pasakojimą, neteikia jokių hermeneutinių gairių, o tiesiog plūduriuoja pirmąkartuose pasaulėkūros vandenyse it pirmąkart gemalai, neršiantys visas įmanomas vaizduotės chimeras. Visgi tuo „Vilkdujos“ tekstai ne tik peni vaizduotę ir klausant žadina giliausius pašmonės klodus, bet ir gundo sąmonę su jais lengvabūdiškai pažaisti.

Tokiems žaidimams pasirinkome dviejų dainų žodžius, bene labiausiai išbaigtus ir viliojančius sąsajomis su kitais mitopoetinėmis tekstais.

ESMI

*Esmi aukščiausias tarp žemiausių
Ir žemiausias tarp aukščiausių
Esmi geležinis paukštis kalno viršūnėje
Esmi besiliejęs žodžiai
Susipynę tarsi kasos
Esmi liūdesys ir raudoni plevėsuojanti vėliava
Esmi melas, ištvirkaujantis su teisybe
Esmi tylą, besisupanti ant varpo
Esmi bažnyčia užkaltomis durimis
Esmi nupjautas medis
Įleidęs šaknis dangun
Esmi žaižaruojanti į visas puses spiralė
Esmi blizgučiai ir žvakės
Esmi negalia bei viešpatystė
Esmi deglai mirusiojo akyse
Esmi spinduliai ir bangos
Esmi jūra pakaušyje
Ir ties brangiu qžuoliniu stalu
Svyruoja nelygus šešėlis...¹²*

12 Iš albumo „Viduje“. Prieiga: <<https://vilkduja.bandcamp.com/track/esmi-i-am>>.

Jau pats žodis *esmi* atveria platų interpretacinį lauką: pirmiausia, tai archajinė supletyvinio veiksmazodžio *būti* vienaskaitos pirmojo asmens lytis (vietoje dabartinio *esu*), tuo savaime menanti tokius indoeuropietiškus atitikmenis kaip senovės arijų *asmi* ar senovės rusų *есмь*. Tuo šis žodis savaime atkreipia dėmesį į pačią ide. šaknį **es-*. Nors lietuvių kalboje šaknies **es-* vediniai formaliai subordinuoti ide. šaknies **bhū-* vediniams, kaip bendratis *būti*, iš tiesų jų reikšmės skiriasi: *bhū-* žymi buvimą kažkur, kažkame, tapsmą ir tęstinumą, o **es-* nusako buvimą savaime, *esmę* ar, kaip tartų Algirdas Patackas, *esq*, kurią jis laikė priešingybe formai, t. y. jokiais požymiais nesuvaržytą grynąjį buvimą¹³.

Todėl *esmi* drauge išreiškia pirmąpradį savęs, kaip esmės, teigimą ir steigimą, kaip pavyzdinė Maskvos kunigaikščio Ivano Rūsčiojo ištarmė: *Азь есмь уарь* „Aš esmi caras“. Tik šioje vietoje *aš* (beje, mūsų tekste nė karto nepaminėtas) išreiškia ne veikėją (patetiškai tariant, „lyrinį subjektą“), o tarsi visų būties galių indą. Pats P. Vaitkevičius apie šią dainą yra prisipažinęs: „Su tais įvardžiais tenka elgtis atsargiai – labai slidi riba, kada jų kiekis tampa primygtiniu nurodymu savęs. Jokia specialios misijos nedeklaruoju, vien jau dėl to, kad riestanosis „aš žinau ir skelbiu!“ užveria platesnes galimybes pačiam sau.“¹⁴

Savo forma daina kone kartoja senovės indų „Taitirija upanišados upanišados“ paskutinę dalį (3.10.6): „Aš maistas, / Aš maisto valgytojas, / Aš posmų kūrėjas, / Aš esmi (*aham asmi*) šitoj darnoj pirmagimis, pirmiau dievų, ant pat nemirtingumo bambos.“¹⁵ Senovės Egipto vadinamojoje „Mirusiųjų knygoje“ Osiris (jis ir raštininkas Ani), su kuriuo sutapatinamas velionis, sako: „Aš esu kylantis Atumas, vienas vienintelis iš [dievų tėvo] Nun gelmių išėjęs į būtį. Aš esu Ra, pasirodęs pradžių pradžioje ir ėmęs valdyti savo kūrinius. <...> Aš esu pats save sukūręs didis [palslėptas ir nenusakomas] Dievas, Nun. <...> Aš esu paukštis Bennu, kuris yra Heliopolyje.“¹⁶ Negana to, kone identišką tapatinimąsi (netgi pasikartojant kai kuriems vaizdiniais) užtinkame senovės arių poeto, druido Amergino Gluingelio eilėse, vadinamose „Amergino daina“:

*Aš – virš jūros pučiantis vėjas,
Aš – gelmių banga,
Aš – septynių mūšių jautis,
Aš – erelis ant uolos,
Aš – saulės ašara,
Aš – gražiausia gėlė,
Aš – narsiausias šernas,
Aš – lašiša vandeny,
Aš – ežeras lygumoje,
Aš – žinojimo žodis,
Aš – mūšyje smogiančios ieties antgalis,
Aš – dievas, galvoje kuriantis ugnį.¹⁷*

Tokių pavyzdžių galima būtų pateikti ir daugiau, pradedant senaisiais ir baigiant šiuolaikiniais. Visų jų tikslas – perkelti sąmonę iš riboto, kasdienybės akiratyje įstrigusio „racionalumo“ į beribę erdvę, kurioje ji nebeturi griežto tapatumo, todėl gali sukibti su bet kuo, kas tik vienu ar kitu atžvilgiu išreiškia jos prigimtį. Taip ištarmė išsivaduoja iš riboto žmogiškojo *aš* (kalbėjimo per save apie save) ir ja tarsi byloja pati neapibrėžtoji sąmonė, kosminė sąmonė, o kūniškasis sakytojas tėra vien jos laidininkas.

Kadangi kosmosas suvokiamas per priešybes, kartais vardijimą sudaro dichotomijos. Taip ir mūsų daina prasideda paradoksu: „Esmi aukščiausias tarp žemiausių / Ir žemiausias tarp aukščiausių.“ Tokia ištarme panaikinama tiesinė logika – *esmė* nepriklauso nuo dydžio. Upanišadose panašiais paradokais nusakomas pirmažmogis Puruša, kurio vidinė *esmė* ar vidinis asmuo *atmanas* sutampa su aukščiausiaja *esme* Brahmanu. Pavyzdžiui, „Mundaka upanišadoje“ (2.1.2): „Dieviškas, be pavidalo Puruša, jis išorėj ir viduje, nepagimdytas, nekvėpuoja, neprotauja, tyras, aukštesnis už Aukščiausiųjį, Nenykstantįjį.“ Arba (2.2.3): „Kas spindi, kas mažesnis už mažiausią, kame telpa pasauliai su visa kuo gyvu, – tai amžinasis Brahmanas.“ „Jis – ir būtis, ir nebūtis“ (2.2.2). „Jis juda, jis ir nejudas. Jis tolimas, jis artimas. Visa ko viduje jis, visa ko išorėje jis“ („Yša upanišada“ 5). Pasak Karlo Gustavo Jungo, taip suprstas „Brahmanas suvienija ir panaikina priešybes ir todėl kaip iracionalus dydis jas pranoksta“¹⁸. Per priešybes aprėpiama visa būties pilnatvė – pleroma (*πλήρωμα*), kuri tuo pat metu yra Absolutas. Jungo žodžiais, „priešybių poros yra pleromos savybės, kurių nėra, nes jos

13 Patackas, Žarskus 2002: 10–12; daugiau žr. Šimkus 2018a: 22–23.

14 Žr. Rimdžius 2012.

15 Čia ir toliau cituojama iš Upanišados 2006: 98 (praleidžiant pakartojimus).

16 Cit. iš EMK: 124–125.

17 Cit. iš Campbell 2018: 248.

18 Jung 2013: 240.

„Vilkduja“. 2017 m. Laimos Stasiulionytės nuotrauka.

panaikina viena kitą. Mes patys esame pleroma, todėl turime ir visas šias savybes“¹⁹.

Tad ir mūsų dainoje akivaizdžiai pasirenkamas kelias per priešybes, verčiantis priešybes peržengti ir taip pakylėjantis – nors tuo pat metu nugramzdinantis – į dieviškumą.

Panagrinėkime paeiliui kitus jos vaizdinius.

Geležinis paukštis kalno viršūnėje – vaizdinys, pirmiausia galbūt sietinas su minėtu egiptiečių mitiniu garniu Benu, pasaulio sutvėrimo pradžioje pasirodžiusiu ant akmeninio Benbeno obelisko (iš vandenų chaoso iškilusios pirmosios uolos). Jis laikomas dievo Ra siela (*ba*), tapatinamas su Osiriu, jo vardas reiškia „atsirandąs pats iš savęs“, iš jo ilgainiui randasi mirštančio ir prisikeliančio Fenikso vaizdinys²⁰. Taigi, paukštį ant kalno (= uolos) galima suprasti kaip vieną iš pirmapradybės simbolių, pirminį ap(si)reiškimą. Tiesa, paukštis geležinis. Tuo jis panašus į geležinį vilką, staugiantį ant Gedimino kalno viršūnės. Tačiau vienoje Tibeto pranašystėje, priskiriamoje legendiniam budizmą atnešusiam Padmasambhavaui, geležinis paukštis minimas kaip lemties ženklas, pranašaujantis būsimą tibetiečių pasklidimą

19 Jung 2017: 517.
20 MHM: Бегу.

po pasaulį²¹. Paminėtinas čia ir plačiai žinomas persų mitologijos paukštis milžinas Simurgas, kuris, nors turi demoniškų, grėsmingų savybių, tuo pat metu įkūnija dieviškąjį apsireiškimą. Todėl geležinis paukštis ant kalno – grėsmingas, paslaptingas, bet kartu centruojantis (kalnas – vienas iš centro žymenų), pirminį atspirties tašką menantis simbolis.

Besilieiantys žodžiai – praamžė metafora. Būdinga, kad žodžiai, ypač poezija, daina, prilyginami upėms, vandens tėkmei, antai senovės skandinavų poezijoje „alma iš mano sielos upė Grimniro lūpų“ (keningas „lūpų upė“ = „poezijos midus“)²²; arijų „Rigvedoje“ (VI.16.37): „Ant tavęs <...>, Agni, išliejome gyrius“; lietuvių *Ėmė liete lieti pagyras; Iš jo burnos be perstojo liejosi sąmojis* (Jonas Avyžius)²³; *Maldos Viešpatiesp <...> ne tuščiai pilas* (Mikalojaus Daukšos „Postilė“)²⁴ ir t. t. Už takaus žodžio metaforos slypi idėja apie kalbos savaimingumą, laisvumą, sklandumą bei kilmę iš „takaus“ šaltinio, kuriuo galinti būti siela. Užtat *besiliejančius žodžius*

21 Powers 2007:

22 MŠ: 208.

23 LKŽe: *lieti*.

24 LKŽe: *pilti*. Daugiau žr. Razauskas 2016: 175–182; Šimkus 2017: 71; West 2007: 90–91 ir kt.

galima interpretuoti kaip savaimingą, nepramanytą ištarmę. Netrukus pasitelkiama dar viena, irgi gerai žinoma archetipinė metafora: *žodžiai, susipynę tarsi kasos*. Antai anglų *yarn* „verpalas, siūlas, gija“ taip pat yra „pasakojimas, istorija“, *to yarn* „pasakoti nebūtus dalykus“; senovės airių poezijoje aptinkamas pasakymas *f(a)ig feirb fithir* „nupynė žodžius mokytojas“; o štai Maironio: *Aš Dievo įkvėptas giedot, / Su lyra giesmes pint²⁵*. Žodžių, dainų pynimo įvaizdis slepia įmantri, pinklią žosmės idėją. Žodžiai – lyg virvės gijos, lyg supinti plaukai, vienas kitą seka, perima, atliepia, rimuojasi. Be to, regzta kalba reiškia slėpiningumą, mat senųjų šventų tekstų įmantri išraiška jų turinį savaime paslėpdavo, kad jį perprasti galėtų tik pašvęstieji, kuriems perduotas simbolių skaitymo raktas.

Kita ištarmė vienija priešybes: *liūdesys* mena vangią, ryžto, valios stokojančią būseną, o štai *raudonių plevėsuojanči veliava* – visišką jos priešingybę. Vėliavos iškėlimas savaime yra valios veiksmas – juo pareiškiamas ištikimybė vėliavos išreiškiamai prasmei, duodamas ženklas kilti į kovą. Be vėliavų, transparentų sunkiai įsivaizduojamas koks nors kolektyvinis valios pareiškimas – tiek karo žygis, tiek socialinis protestas, politinis mitingas, religinė eisena ar komandinės sporto varžybos. Be to, vėliava plevėsuoja – yra įkvėpta vėjo, dvasios, tarsi gyva, o vėliavos raudonis (su baltu Vyčiu viduryje?) tik papildomai pabrėžia gyvybę, aistrą, valią.

Tolesnėse eilutėse – įtaigi priešybių vienybės idėja: *melas* ištvirkauja su *teisybe*, o *tyla* supasi ant *varpo*. Ištvirkavimas savaime mena lytinę sueitį, metafizinėje plotmėje simbolizuojančią visų būties priešybių jungtį, kaip indų *liŅga* ir *yoni*. Pagal žodžių giminę, melas čia lyg būtų vyriškasis prad, o teisybė – moteriškasis. Tuo tarsi teigiama, kad „teisybių teisybėje“ visad yra kažkiek melo. Be to, ištvirkavimas mena žaismingą, lengvabūdišką santykį: *(iš)tvirkti* reiškia „(iš)dykti, darytis nedrausmingam“, o *žaišti* – ne tik „linksmi leisti laiką; rungtyniauti“, bet ir „versti santykiauti lytiškai; vaisinti“²⁶. Taip melo ir teisybės priešprieša transcenduoja į erotinę kosminę žaismę, nuolatinę priešingų pradų „ištvirkavimą“, paneigiantį lėkštos logikos išprievartautas klasifikacijas. Taip atmetama griežta gėrio ir blogio skirtis, nes, anot K. G. Jungo, „jei nori išvengti blogio, nesukuri Dievo, viskas, ką darai, yra drungna ir pilka“²⁷.

25 Razauskas 2016: 202–203.

26 LKŽe: *tvirkti* ir LKŽe: *žaišti*.

27 Jung 2017: 326.

Melas (blogis) irgi priklauso pleromai, todėl turi būti įtrauktas į sąmonės akiratį.

Lygiai tokia pat žaisminga ir tuo pat metu grėsminga atrodo *tyla, besisupanti ant varpo*, primenanti iš tautosakos žinomą velnio supimą ant kojos. Tačiau tyla savaime mena gaubiančią, įsupančią terpę, kaip vanduo, naktis, migla. Pavyzdžiui, pasakoma: *Mane supa iš visų pusių šilta ir jauki balandžio pabaigos migla*²⁸. Ir šių eilučių autorius kitąsyk yra parašęs: *Susupk mane / Sapnų drobulėn / Liūliuok beribėj / Miego jūroj / Nuščiuvsioj tyloj* („Eldijon žvaigždėton“)²⁹. Tyla supa, turi savyje garsą tarsi motina iščiose dar negimusį kūdikį, todėl iš tylos gimsta garsas. Taip „Rigvedoje“ kalba vaizduojama atsiradusi iš pirmapradžio vandenų (X.125.7): „mānosios iščios vidur vandenų, vandenyne“, – prisipažįsta deivė Kalba (*Vāc*)³⁰. Arba štai anglų poeto Roberto Bigsby: *Hushed is each boisterous note of joy – deep silence sways each tongue*³¹ „Pritilus kiekviena smarki džiaugsmo gaida – gili tyla kiekvieną žosmę supa“. Čia galima įsivaizduoti garsą (= varpą) tarsi apsuptą tylos ir, paradoksaliai, ją supantį.

Bažnyčia užkaltomis durimis – dar vienas įtaigus įvaizdis. Bažnyčia, apskritai šventykla – tai vieta, skirta įeiti, susiburti, drauge išgyventi ryšį su šventybe. Užkaltos jos durys – tai šventumas, į kurį neįmanoma patekti. Ryšys su šventumu uždraustas, paneigtas. Tačiau šventyklai gali būti prilygintas pats žmogus: „Argi nežinote, kad jūs esate Dievo šventykla, ir Dievo Dvasia gyvena jumyse?“ (1 Kor 3, 16–17). Tokiu atveju užkalta šventykla reikštų užsidarymą šventybėje, visišką atsiribojimą nuo profaniško pasaulio. Kaip Justino Marcinkevičiaus: *Iškeliu bažnyčių savyje, / įeinu ir uždarau duris*³².

Nupjautas medis, įleidęs šaknis dangun.

Ar tai nupjautas medis, kuris vis tiek išliko gyvas ir įleido šaknis dangun? Būtų dar vienas paradoksas. O gal tasai nupjautas medis, kuris buvo įleidęs šaknis dangun? Abiem atvejais įspūdingas yra dangun įleistų šaknų įvaizdis. Jei tai ne tiesioginė citata iš indų mitologijos, tada ne mažiau stulbinantis sutapimas. Įvaizdis minimas jau „Rigvedoje“ (I.24.7), viename seniausių išlikusių indoeuropiečių tekstų: „Bedugnėje skaisčiadvasis karalius Varuna medžio lają išlankią laiko. / Šakos – apačioje, dugnas – virš jų. Mumyse [per

28 LKŽe: *supti*.

29 Šimkus 2018b: 8.

30 Čia ir toliau „Rigveda“ verčiama autoriaus.

31 Bigsby 1894: 268.

32 Marcinkevičius 2000: 320.

vidurį] lai kibirkštys suguls.“ Dar ryškesnis šis įvaizdis upanišadose, būtent „Katha upanišadoje“ 2.3.1: „Šaknim aukštyn, šakom žemyn – štai amžinasis figmedis. Jis iš tikrųjų – tyras, jis iš tikrųjų – Brahmanas, nemirtinguoju pramintas. Jame visi pasauliai, ir už Jo nieko nėra. Štai, iš tikrųjų, Tai.“ Tiesa, apversto medžio įvaizdis žinomas ir kitose mitinėse tradicijose. Apvertimas, matyt, reiškia, kad visa ko šaknys (kilmė) yra dangiška: jame, dvasiniame pasaulyje, o čia, žemėje – tik apraiška, materializaciją (lapai ir vaisiai)³³. „Bhagavadgytoje“ Krišna apverstą pasaulio figmedį (*aśvattha*) aiškina kaip pirminių kokybių (*gunų*) ir jų padarinių sąryšį (*karma*), todėl pataria Ardžunai tą medį nukirsti (XV.3–4): „Jeigu tu, atžado kardą iškėlęs, kartą nukirstum aśvatthą kerotą, / stenkis rast kelią, ryžtingas keleivi, kad nebegrižtum sansaros ratu.“³⁴ Mūsų nagrinėjamame tekste turime kaip tik tokį medį: šaknys danguje, o pats jis nukirstas.

Žaižaruojanti į visas puses spiralė – įstabus ir netikėtas vaizdinys. Nuo jo prasideda dainos kulminacija. Tai labai senas, nuo neolito visame pasaulyje žinomas simbolis, aptinkamas įvairiomis atmainomis: svastika, triskelionas, lenktas kryžius ir pan. Apskritai spiralės simbolika mena viesulą, verpetą, sukurį, nuolatinę kaitą, taip pat šviesa trykštančią saulę, iš esmės – praamžę galią, energiją, visų priešingybių nuolatinę sampyną ir begalinę priežastingumo grandinę, išsiskleidusią iš centro, kuris yra viso pasaulio „bamba“³⁵. Čia, žinoma, ir tokia astronominė, kosminė spiralė kaip mūsų Paukščių Tako galaktika. Žaižaravimas, švytėjimas, spindesys – ypač svarbi šio išties numinozinio vaizdinio ypatybė, dėl kurios jį galima laikyti tiesiog Dievybės simboliu, išspinduliuojančios iš savęs visatą ir vėl ją į savo verpetą sutraukiančios. Pažymėtina, kad svastika P. Vaitkevičiaus dėmesį buvo patraukusi jau anksčiau – su grupe „Peorth“ jis atliko kūrinį „Swasti“. Beje, su spiralės vaizdiniu kaip tik siejama dialektinio monizmo doktrina³⁶, kuriai ši daina būtų tinkamas himnas.

Toliau vėl diadomis (dvejobėmis) skleidžiamas kosmosas: **blizgučiai** atitinka šį, pasaulietinį, „samsarišką“ pasaulį, nes reiškia tuštybę, kičą, netikrovę, paviršutiniškumą, apgaulę, atspindžius, o štai **žvakės** – tai sakralinė, intymi, savispindė šviesa, atitinkanti vidinį, sutelktą, dvasinį pasaulį.

33 Žr. CC: *Дерево*.

34 Cituojama iš Bhagavadgyta 1991.

35 Žr. CC: *Спираль*.

36 Hogan 2017: 42.

Kita eilutė tęsia diadas – **negalia bei viešpatystė**. Čia vėl dvi priešingos, dichotomiškos būklės sujungtos vienu **esmi**. Kita vertus, negalią galima suprasti kaip dieviškosios viešpatystės prielaidą – įvairiose tradicijose žmogus, kuris „normalios daugumos“ atžvilgiu yra neįgalus (luošas, aklas, „trenktas“ ir pan.), pasirodo tinkamas viešpatystės apsireiškimui (šamanas, pranašas, dvasinis mokytojas, didis poetas).

Spinduliai ir bangos – dangiškosios šviesos ir vandens gelmės susidūrimas. Beje, fizikoje šviesos spinduliai gali būti suprantami tiek kaip dalelių srautas, tiek ir kaip elektromagnetinės bangos ir tuo savaiame suartėja su vandens bangomis.

Esmi jūra pakaušyje. Iš pirmo žvilgsnio tai nesuprantama ištarmė, bet ji vėl atskleidžia gilią esmę. Pakaušyje, pagal indų tantrinę čakrų sistemą, yra vadinamoji *bindu cakra* (arba *bindu visarga*). Sakoma, kad tai nemirtingumo ramos, nektaro (*amṛta*) šaltinis. Bindu čakra siejama su dvasine ir kūniška atgaja, čia esanti visų karminių veiksmų, visų praeitų gyvenimų pėdsakų saugykla. Šios čakros simbolis – mėnulis, tantrinėje psichologijoje siejamas su nuotaikų kaita bei paūmėjimais³⁷. Tačiau *bindu* pažodžiui yra „lašas“, ir šis „lašas“ laikomas nemirtingumo vandenyno, begalinio Brahmano dalele žmogaus sieloje. Įdomios sąsajos čia netgi fiziologinėje plotmėje: pakaušyje esančios smegenėlės siejamos su pašąmoniniais procesais – mentaline pagava, afektais, intencijomis, jos atsakingos už imitacinius veiksmus ir aktyviąją žodinę atmintį³⁸. O juk jūra, vandenynas – būdingas žmogaus sielos, ypač pašąmonės gelmių, simbolis³⁹. Tad jūra pakaušyje – tai kolektyvinė pašąmonė. Gretutiniai simboliai galėtų būti mėnuo pakaušyje arba gyvatės pakaušyje (kaip klasikinėje Šivos ar Budos ikonografijoje). Tai visus įvardytus (ir neįvardytus) įvaizdžius apimanti dvasios gelmė, kurioje ištirpsta paviršutinis žmogaus „aš“ ir sukyla visus pavidalus apimantis pirmapradis archetipų chaosas. Anot Satjanandos Sarasvatės: „Bindu yra slėpiningas. Tai nenusakomas kertinis taškas, kuriame priešpriešos, begalybė ir tuštuma, pilnatvė ir niekis, sudaro sanderbę. Šiame taške, kaip kūrybinis potencialas, telpa milijardai visatos objektų.“⁴⁰ Galima tarti, kad čia tiesiog kitais žodžiais nusakoma kolektyvinė pašąmonė. Šioje eilutėje

37 Saraswati 1996: 143.

38 Ginot 2015: 50–51.

39 Žr. Campbell 2018: 234–235 ir daug kur kitur.

40 Saraswati 1996: 143.

tarsi sutraukta visa pagrindinė dainos mintis apie priešpriešų sanderbę. Su ja ir baigiasi kulminacinė dainos dalis.

Ties brangiu qžuoliniu stalu svyruojantis nelygus šešėlis yra tarsi dainos epilogas. Po tokios prakilnios išstarmių sekos šešėlis tarsi mena pavojų, baugina. Juoba kad jis dargi nelygus, svyruojantis – lyg kokia klaidžiojanti pikta dvasia, ištrūkusi lankantis didingoje pasąmonės karalystėje. Gal tai tas, iš psichoanalizės žinomas šešėlis, tuo didesnis, kuo didesnis buvo sąmonės nušviestas paveikslas? Palyginkime K. G. Jungo analizuojamą šveicarų poeto Karlo Špitelerio (Carl Spitteler) eilutę iš „Prometėjo ir Epimetėjo“: „Kol įkarščio ir šėlsmo apimta taip blaškėsi, keisti šešėliai nusirangė jos veidu aplink burną, suvirpčioję vokai pagavo plastet aukštyn žemyn, o už švelnių purių blakstienų tarsi šmėstelėjo kažkas pritykęs pasaloje, kažkas grėsmingas lyg rusenanti ugnis, slapta išliaužusi į namus, arba už krūmų sėlinantis tigras, pro tamsius lapus švyksančiu geltonomis dėmėmis nusėtu kailiu.“⁴¹ Psichoanalitikas perspėja, kad „atsidėjusį vidiniam pasauliui lygiai taip pat pasitiks demoniška pasąmonės personifikacija“⁴². Nors „pakaušio jūra“ sutirpdė visas skirtybes, sugrįžtantį iš jos atlydi šiurpus šešėlis, primenantis vidinių sielos kelionių grasą.

Apibendrinant, daina „Esmi“ tęsia prosenovinę monistinės dialektikos tradiciją – per tapatinimąsi su daugiu išreiškia vienį. Tam pasitelkiami itin galingi (apstūs *libido*) simboliai, kurie transcenduoja objektą į dieviškąją plotmę (pasąmonę), todėl šią išstarmę galime suprasti kaip tiesioginį Dievybės (kuo bendriausia, konvencionalią moralę peržengiančią prasmę) bylojimą per poetą ir atlikėją. Tai sustiprina ir prakilnus, visavaldę galią spinduliuojantis dainos tonas. Tapatindamasi su priešpriešomis, Dievybė jas peržengia ir atveria suvokėjui pirmapradę, skyrų neturinčią erdvę – „jūrą pakaušyje“. Teksto suvokėjas išvaduojamas iš priešybių bei kasdienio „racionalumo“ gniaužtų ir įgyja galimybę patirti visuminę *esą*. Tačiau šitoks atsivėrimas Dievybei neša ir savitą grasą – sąmonei gresiančius svyruojančius šešėlius.

LAUKINIAI

*Laukiniai... Savages... Edler Wilder...
 Mes šiurkštūs mediniai sprogimai
 Ir vasaros naktį užmigę klojimai
 Mes spurdam iš lizdo iškritę
 Šiaudinėj drėgmėj išsiritę
 Esmių paprastų atradėjai
 Melagiai, kvailiai, niekadėjai
 Mus reikia purvu tik penėti
 Ir retkarčiais pančius uždėti
 Giliausių bedugnių kasėjai
 Liepsnojančių sėklų skleidėjai
 Suplėšę aksominę rimtį
 Mes siekiam kas kartą ištrinti
 Ribas, išeitis bei sutarimus
 Paversti klejonėmis žaidimus
 Kreivi, netašyti laukiniai
 Svarbiausia, jog ne paskutiniai (3 k.)
 Salas tamsoje mes atrasim
 Bandydami savastį gaudyt
 Daugybėj daugybėj garsų
 Ir plėnimis virs kalendoriai
 Kuomet mes riboženklį besim
 Nematomai šypsenai bręstant anapus kalnų...
 Kometomis sminga į dirvą
 Linkėjimai iš tuštumos
 Svarbiausia, kad ne paskutiniai
 Kažkas vis kartos, vis kartos ir kartos (2 k.)
 Kažkas vis kartos...
 Ar įleisi mane, ar įleisi į save? (4 k.)
 Ar įleisi į save?⁴³*

41 Cit. iš Jung 2013: 206.

42 Ten pat: 205.

43 Iš albumo „Cosmogonia“: <<https://vilkdūja.bandcamp.com/track/laukiniai-savages>>.

Daina pradedama tiesiog pasakant jos pavadinimą lietuvių, anglų bei vokiečių kalbomis (tiesa, vokiškai išversta „kilnus laukinis“) ir tarsi repetacijos garsais – kosuliais, atsikrenkštimais. Anot vieno apžvalgininko, „absurdu persmelktą poeziją P. Vaitkevičius čia deklamuoja, išrėkia ir net iškosėja, regis, ant stalo išversdamas visą savo širdies ir plaučių turinį“⁴⁴. Reikia atkreipti dėmesį, kad daina „Laukiniai“ pradedamas albumas „Cosmogonia“, tad tuos kosulius galima laikyti tarsi pirmapradžiais chaoso garsais, dar nepavirtusiais rišlia kalba. Toliau daugiskaitos pirmuoju asmeniu nusakomi dainos „herojai“ – laukiniai. Daugiskaita čia neatsitiktinė – pirmą kartą, nežabotos galios reiškiasi kolektyviai. Juk ir mitiniai laukiniai, barbarai įsivaizduojami ne kaip asmenybės, o kaip amorfiškas daugis. Ir Morkaus evangelijoje (5, 9) Šėtonas prisistato: „Mano vardas Legionas, nes mūsų daug.“ Daugiskaita pabrėžiamas svetimųjų galių necentriškumas, sklaidumas, pakrikumas. Savas, „kosminis“ pasaulis yra mitiškai įcentrintas, hierarchiškas, o svetimios, chtoninės jėgos – periferinės, supančios, pasklidos.

Laukiniai nusakomi tarsi kokios pusiau žmogiškos būtybės – mediniai, netašyti, šiurkštūs, kvaili. Juos galima palyginti su majų kičių epe „Popol Vuh“ vaizduojamais pirmaisiais nepavykusiais žmonėmis: dievai iš medžio ištašė žmogiškas būtybes, lėles, bet jos „neturėjo nei širdžių, nei savų minčių. Jos neatminė savo Kūrėjo, ar Tašytojo. Jos klejojo be tikslo. Jos ropojo rankomis bei keliais ir neatminė Dangaus Širdies. Taigi, jos buvo sukniubę. Tai tebuvo bandymas, ketinimas sukurti žmogų. Pradžioje jos dar kalbėjo, bet paskui visi jų veidai išdžiūvo. Jų rankos ir kojos buvo neišsivysčiusios. Jose nebuvo kraujo, kraujotakos. Jos neturėjo prakaito, riebalų. Jų skruostai buvo sausi, o veidai – kaukės. Jų rankos ir kojos buvo grubios. Jų kūnai buvo stangūs.“⁴⁵ Panašus motyvas žinomas skandinavų mitologijoje: jūros pakrantėje dievai (Odinas, Loduras ir Hėniras arba Odinas, Vilis ir Vė) randa bedvasius medinius žmonių ruošinius (lėles) – Aską ir Emblą („uosį“ ir „ievą“), iš kurių ir padaro pirmuosius žmones⁴⁶. Afrikos hererų mitologijoje pirmieji žmonės atsirado iš Omumboromongo medžio, laikomo ir tėvu, ir motina. Vakarų Sibiro selkupai žmogų manė kilus iš beržo šakumo, o Sachalino ir Paamūrės nivčiai save kildino iš maumedžio⁴⁷.

44 Zilnys 2018.

45 Cit. iš Popol Vuh: 72.

46 МНМ: *Аск и Эмбля*.

47 МНМ: *Антропогонические мифы*.

Mediniai sprogimai, naktį užmigę klotimai, lizdas, šiaudinė drėgmė nurodo į pirmapradžiškumą, gamtiškumą su lietuviško kaimo užuominomis: šiaudai, klotimai, paukščių lizdai – erdvė, kurioje tebeįmanomas savaiminis sklaidus chtoniškojo mitinio pasaulio patyrimas, kur žmogiškumas persilieja su žvėriškumu, demoniškumu, kur skirtingų būties lygmenų nekardo griežtos fizinės ir metafizinės užkardos. Be to, lizdas ir išsiritimas šiaudinėje drėgmėje primena aitvarą – šis sakmėse kartais gimsta iš juodo gaidžio kiaušinio ir sukasi apie klotimus bei šiaudines pastoges⁴⁸. Panašiai aitvarams giminingi kaukai laikosi klotimuose, kažkur pažemėse tarp purvo, gurvuolių, sutryptų šiaudų, atokesnėse chtoniškose trobesių kertėse. Iš kiaušinio besilukštantanti išpera irgi kelia asociacijas su neįaukta, ne šio pasaulio terpe. „Kruvinais nagais nudrėskiau jums ir sau <...> nuo veidų visas kaukes, ir kiekviename radau trūkčiojantį, gleivėtą, minkštą mėsos gniužulėlį, neprasikalusį gaidžiuką, negimusios sielos gemalėlį.“⁴⁹ – sakoma viename dvasinį atsimumą liudijančiame tekste. Tarsi „bjaurusis ančiukas“, atgrasus padaras, kartu turintis milžinišką potencialą virsti didingu paukščiu. „Laukiniai“ galima palyginti ir su Graikijos saloje Samotrakėje garbintais kabeirais. Apie jų prigimtį žinoma mažai, tačiau K. G. Jungui jie išskyla kaip „juokingi išsigimėliai, jauni ir sykiu seni, neūžaugos, susiraukšlėję ir neišvaizdūs slaptyjų menų žinovai, juokingos išminties indai, pirmieji beformio aukso dariniai, kirmiai, išropoję iš išvaduoto dievų kiaušinio, pradžia, negimusi, dar neregima, <...> jūs kvailai keisti, kraupūs, pirmą kartą ir žemiški. Mums nesuvokiama jūsų esmė, jūs, gnomai, daiktų sielos. Jūs randatės iš pačios apačios.“⁵⁰

Stereotipinė triksteriška laukinių prigimtis atskleidžiama žodžiais **melagiai, kvailiai, niekadėjai**. Triksteriai visad yra anapus konvencionalios moralės – jie linkę apgauti, sukčiauti, krėsti eibes, kiršinti, erzinti, apsimesti kvailiais ir pasižymi gašlumu, rajumu⁵¹. Su pastarąja savybe sietinas ir toks jų bruožas kaip „penėjimasis purvu“. Anekdotų Petriuko triksteriškas savybes aptardama Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė pažymi jo polinkį ne tik apskritai į édrumą, bet ir į nevalgomo, pasišlykštėtino turinio (šiukšlių,

48 Razauskas 2008: 16.

49 Dainius 1992: 10.

50 Jung 2017: 433.

51 МНМ: *Культурный герой*.

vėmalų) valgytą⁵². Actekų deivės, įvaizdijančios tamsiąsias galias ir visokių bjaurių, nusidėjėlių, paleistuvių globėjos, vardas Tlasolteotlė (*Tlazōlteōtl*) reiškia „purvo deivė“⁵³, o vienas iš epitetų – „išmatų rijikė“ (*Tlahēlcuāni*). Purvas ir išmatos čia reiškia žmonių nuodėmes⁵⁴, kurias ėsdama ji sunaikina ir taip apvalo maldininkų sielas. Išmatų (= purvo, nuodėmių) rijimas actekų kultūroje laikytas blogio atmainymu, lygiai kaip išmatos yra trąša ir padaro žemę derlingą⁵⁵. Tad purvo rijimas čia ne vien triksterišku pomėgių emblema, bet mitinė nuoroda į integraciją ir transformaciją pačios chtonišiausios medžiagos, kuri yra ir visa ko pradžia (tiek pasaulis, tiek pirmieji padarai jame dažniausiai sukuriami iš purvo, molio, dumblo), ir visa ko pabaiga (atliekos, šiukšlės, išmatos, trūnėsiai). Indų mitologijoje panašią prasmę turi lotoso simbolika: šis augalas, net ir pavadinamas *pānkaja* „purvagimis“, šaknimis penisi iš dumblo, o virš vandens iškelia itin skaistų, švarų žiedą, tad, pasak įvairiais variantais paplitusio indų aforizmo, didis grožis randasi iš purvo. Kitaip tariant, tik „prisirijusi purvo“ (patyrusi blogį, tamsą, bjaurastį) gyvybė gali sukrauti įstabiausią žiedą, iš kurio gimsta dievai (bene žinomiausias „lotosogymis“ yra Višnus). „Atharvavedoje“ ši būtina bambagyslė su pradžių pradžia nusakoma taip: „Vienos kojos žąsis, bekildama iš pirmųkščių vandenų, neištraukia. Jei tik ją ištrauktų – nei šiandienos, nei rytojaus nebebūtų, nei nakties, nei dienos, ir aušra nebeišauštų niekad.“⁵⁶

Giliausių bedugnių kasėjai, be abejo, irgi ryškiai nužymi chtonišką laukinių prigimtį – jie skverbiasi į pačią *χθών χθονών*, žemės šerdį, kasdami joje bedugnes, t. y. prarajas, pragarus. Beje, panašus motyvas yra kitoje „Vilkdujos“ dainoje – „Dangaus kastuvai į žemę“. Šiaip jau kastuvai, arklas ar koks kitas padargas, įsibedęs į žemės gelmę ir tiesiogiai ar netiesiogiai lemiantis jos vaisingumą, derlių, archetipiškai mena lytinę suėitį, o triksteriškiems „laukiniams“ gaivališkumas

52 Skabeikytė-Kazlauskienė 2008: 145–146.

53 MHM: *Тласольтеотль*. Dėl purvo ir paleistuvystės sąsajos lietuviškai galėtume sakyti „žagos deivė“, plg. lie. *žaga* „suteršimas, subjaurojimas“ ir tos pačios šaknies veiksmąžodį *žaginti*, irgi, beje, turintį reikšmę „priteršti“ (LKŽe).

54 Ir viena lie. purvas reikšmių – „nemalonių išgyvenimų atgarsiai, sunkus, slegiantis jausmas, moralinės nuosėdos“ (LKŽe).

55 Klein 1993: 21.

56 AV XI.4.21. Vedų žodį *salilá*, čia žymintį „pirmųkščių vandenį“, viena iš etimologijų kaip tik kildina iš ide. šaknies *sal- „purvo pilkumo“.

ir geismingumas ypač būdingas. Tačiau bedugnes čia galima suprasti ir kitaip – kaip sielos pragarą, prisivėrusį dėl chtoninių jėgų pertekliaus. Išoriniame kosmose, žinia, tokios jėgos irgi netrunka sukelti chaosą bei kančią, todėl svarbu joms bent „retkarčiais pančius uždėti“. Tik pažabotas gaivalas (indų tradicinėje simbolikoje – kinkomas žirgas) gali būti naudingas, teigiamas, o nežabotas, patrakęs tik išsišvaisto ir prasmenga savo išsikasoje bedugnėje.

Triksteris yra savotiškas Sutvėrėjo šešėlis, nes gyvoji kūryba randasi tik iš noetinio dieviškojo įkvėpimo sąjungos su chtonine, „amoralia“ galia. Tokia priešybių jungties simbolika pasaulio mitologijose apsti – gana paminėti gerai žinomą kinietiskąjį dao: „*Dao* yra akivaizdžiai iracionali priešybių jungtis <...>. *Dao* yra kūrybinė esmė, jis kuria kaip tėvas ir gimdo kaip motina.“⁵⁷ Arba islamiškojo sufizmo vaizdinį apie dieviškos dvasios (*ruh*) kovą su įnoringa, demoniška siela (*al-nafs*) dėl jų bendro sūnaus – žmogaus širdies (*qutb*)⁵⁸. Konvencionali moralė, regimai išaukštinanti tiesą, protą ir geradarystę, čia tampa kliūtimi, užkarda laisvai gyvybinės galios (libido) raiškiai, todėl turi būti peržengta ir perkeista į vienį. Visi sielą pančiojantys didaktiniai imperatyvai – sąlygiški susitarimai, dalinės išeitys, padorūs žaidimai (kuriais viskas pavirsta elgiantis „pagal taisykles“), turi būti įveikti. Tik ištrūkusi iš jų gniaužtų kūrybinė galia apvaisina sąmonę, tarsi ilgai lauktas lietus dirvą, perdžiūvusią nuo perdėto „racionalumo“, ir įgalina ją gimdyti naują gyvybę. Upanišadose vienpusiška nuostata supeikiama štai kaip: „Į gūdžią tamsą žengia tas, kas kliaujas neišmanymu, bet dar į gilesnes tamsybes, kas mėgaujas pažinimu“ („Yša upanišada“ 9). O pasiekęs tikrą dvasinį pažinimą yra peržengęs konvencionalią moralę: „Tą Brahmano palaimą žinančiam – jau niekas nebaisu. Išties, jo jau nebekamuoja mintys: ‘Kodėl aš gero nedarau? Kodėl aš darau bloga?’ Kas žino tai, išsivaduoja nuo tokių [minčių]. Išties, nuo abiejų išsivaduoja, kas tai žino“ („Taitiryja upanišada“ 2.9.1). Žymus sufijų šeichas Ibn al Arabijus kalba apie mitinį pranašą Eliją (kartais tapatinamą su Idriu), kuris sunaikino savo egocentriškumą ir išvydo tikrovę pirmąkart archetipiniu pavidalu tik tuomet, kai nusileido žemiau paprastam žmogui būdingo racionalaus proto lygmens ir pavirto tarsi laukiniu (kurį Algis Uždavinys, savo ruožtu, lygina su

57 Jung 2013: 261.

58 Uždavinys 2007: 249.

Povilas Vaitkevičius. „Vilkduja“. Vaidoto Žukauskio nuotrauka.

šumerų-akadų Gilgamešo draugu Enkidu)⁵⁹. Tai ne paprasčiausias pamišimas, o būtent racionalaus proto (*ratio*) peržengimas, atveriantis galimybę sušvisti tikrajam, tikrovę suvokiančiam, neoplatonikų žodžiais tariant, noetiniam intelektui (*nous*). Dalyje sufijų brolijų, kaip būdas ego-centrizmui pažeminti ir dvasiniam vieniui pasiekti, buvo praktikuojamas netgi tyčinis visuomenės normų (šariato) laužymas, apsimetinėjant nevispročiais⁶⁰. Kaip tik todėl „laukiniai“ galų gale yra **esmių paprastų atradėjai** – nes jie atsiskė į painiausius, įmantriausius išvedžiojimus įtraukiančio protą perdėto racionalumo, taip tik nutolinančio nuo esmės, kuri gali būti suvokiama tik intuityviai. Intuicija yra pagrindinė „laukinių“ juslė. Jų draskoma **aksominė rimtis** ir yra tas iš racionalių atsakymų nuaustas neva jau pažintos tikrovės šydas, kuris iš tiesų tėra monai, majos kerai, sudarantys įspūdį, neva pasaulis toks, koks jis racionaliai suvokiamas. „Laukiniai“ savo triksteriška intuicija nuplėšia sustingusios rimties kaukę, panaikina tariamą tikrovės aiškumą, jos savaiame suprantamumą ir tuo kartu atveria galimybę jai pasireikšti kitaip.

Liepsnojanti sėkla – taip pat mitiniuose tekstuose pasitaikantis vaizdinys. Pavyzdžiui, „Rigvedos“ giesmėje Indrai (VIII.6.30) sako: „Ir ten pirmykštės sėklos švitesį rytinį regi (jie), išiziebiantį virš dangaus“; apie dievą Agnį

(= ugnį, V.17.3) pasakyta: „Lyg iš dangaus jo sėklos dėka aukštyn šoka liepsnos.“ Perkūno žaibas palyginamas su sėkla: „Gaja visam pasauliui gimsta, kai Perkūnas (*parjanya*) žemę sėkla apdovanoja“ (V.83.4). Mįslingasis graikų orfikų pirmagimis Protogonas jam skirtoje giesmėje vadinamas *σπέρμα πολύμνηστον, πολύοργιον* „sėkla, daugelio menama (arba – daugel menanti), daugelio garbinama (arba – daugel nudirbanti)“, taip pat *φάος άγνόν* „Fanetu, vaiskiąja šviesa“ bei faline dievybe Priapu. Zoroastrizme sėkla laikoma kilusia iš ugnies⁶¹. Tibeto tantriniame budizme bodhičita (*bodhicitta* „nubudusioji sąmonė“), irgi turinti ugnies požymių, atitinkamuose kontekstuose tapatinama su sėkla⁶². O mahajanos budizme bodhičita mena vaiskiąją sąmonę (*prabhāsvara-citta*). Graikų mąstytojas Zenonas būties pradų laikė pirminę ugnį (*πρωτον πυρ*), kuri, pasak jo, yra „tarsi sėkla (*καθαπερει τι σπέρμα*)“, kurioje glūdi „visa ko prasmė (*λόγους*) bei visų būty, esamų ir būsimų įvykių priežastys“⁶³. Apibendrinant, sėkla susijusi su ugnimi kaip kūrybinis pradas, nes ir visata vedose atsiranda iš sutelkto įkarščio (*tápas*), virtusio geismu (*kāma*) ir pirmąja minties sėkla (*manaso rétas*). Bet koks kuriamasis aktas prasideda sėkla, kuri randasi iš aistros įkarščio, ir atvirkščiai – sėkla gali įžiebtį ugnį. Tad ir mūsų „laukinius“, kurie skleidžia „liepsnojančias sėklas“, galima suprasti

59 Uždaviny 2007: 227.

60 Ten pat, 84–85.

61 CC: *огонь*.

62 Tibetan Studies 1997: 57.

63 Tzamalikos, 2016: 626.

ne tik ir net ne tiek fiziologine prasme (kaip patrakusius nuo aistros), bet juo labiau kaip turinčius galingą kūrybinį potencialą, savo pliūpsniais įžiebiantį ugnį kituose.

Salas tamsoje mes atrasim. Tamsoje atrandamos salos – tai pasąmoninio gaivalo („laukinių“) įsiveržimas į sąmonę („salą“). K. G. Jungas sąmonę yra vaizdžiai prilyginęs salai, iškilusiai iš sąmonės jūros⁶⁴. Triksteriai „laukiniai“ visa savo libido galia veržiasi link tos sąmonės salos, perdžiūvusios nuo *ratio* sausros. Triksteris atstovauja archajinei sąmonei, įkūnija jos barbarišką įsiūtį, palaidumą ir neatsakingumą⁶⁵. Racionali sąmonė tokias savybes kaip tik stengiasi išstumti, tačiau išstūmusi netenka ir jų gyvasties. Sąmonė negali be jų išlikti gyva, be jų ji nesustabarėja. Tad proto gyvastį palaiko „laukinių“ įsiveržimas naktį, kai sąmonė nėra budri. Be to, salas mes atrasime, **bandydami savastį gaudyt daugybė daugybė garsų**. Salų atradimą sąlygoja savasties (Paties, patybės) ieškojimas, o ši atstoja asmenybės visumą – sąmonės ir pasąmonės sandermę, priešybių vienybę⁶⁶. Tačiau dalinei sąmonei ji nepagaunama, pasklidusi garsuose, daugybėje garsų. Upanišadose, kurių vienas pagrindinių motyvų – savasties, arba patybės (*ātman*), pažinimas, pabrėžiama, jog tai nėra lengva: „Šis atmanas nepasiekiamas nei pamokymais, nei samprotavimais, nei žiniomis. Tik kas jo vertas, tam jis pasiekiamas – Paties atvertas sau“ („Katha upanišada“ 1.2.23). Arba: „Nesuvokiamas šis aukščiausias Atmanas, negimęs, neribotas, neišivaizduojamas, nemąstomas – pati Erdvė“ („Maitri upanišada“ 6.17). Be to: „Kaip kad ugnis, viena, pasauly atsidūrus, reiškias įvairiai, taip įvairus būtybėse atrodo vienas atmanas [, išlikdamas] anapus“ („Katha upanišada“ 2.2.9). Be to, upanišadose savastis (*ātman*) nuolat prilyginama aukščiausiajai tikrovei, Brahmanui (*brāhman*), o šis „Maitri upanišadoje“ (6.23) sutapatinamas su žosme (*śabda-brahman*) bei šventuoju garsmenimi AUM, apimančiu bei slepiančiu savyje visus garsus.

Toliau – **plėnimis virs kalendoriai, kuomet mes riboženklį besim**. Tai nutrintos laiko ir erdvės ribos – „laukinių“ chaosas, nevaržomas jokių tvarių pavidalų. **Nematomai šypsenai bręstant anapus kalnų**, kuri mena ne tik triksterišką šypsnį, bet ir užtekančią saulę. Saulė būdingai syja su džiaugsmu, su šypsena: *Pradžiuogo senas bajoras, kaip saulė prašvito* (Vincas Krėvė);

64 Jung 1938: 141; Jung 2015: 329.

65 Ten pat: 304.

66 Jung 2013: 552.

Ir pražibo veidas jo kaip saulė (M. Daukšos „Postilė“); *Žiba džiaugsmo saulė, ašaras džioviną* (iš nenurodytų raštų)⁶⁷. Mįslė *Danguj šypla, miške vyla, ežere pleškutė* reiškia „saulė, varna, žuvis“. Ne nekalbant apie daugybę pavyzdžių poezijoje, pradedant K. Donelaičio „Metų“ įžanga: *Jau saulelė vėl atkopydama budino svieta / Ir žiemos šaltos trūsus pargriaudama juokės*⁶⁸. Iš už kalnų išskylanti saulė – svarbus motyvas senovės arijų mite apie Indros išvaduoją šviesą. „Rigvedoje“ (I.7.3): „Indra saulę dangun iškėlė, kad ilgai matytų, su karvėmis nuritino uolą.“ Tiesa, šypsosi vedose dažniausiai deivė Ušasė, aušra (I.123.10): „Kaip mergaitė pasipuošus, deive, tu eini pas dievą, tavęs trokštantį, / Šypsodama, jaunoji, tu atidengi savo krūtis, kai nušvinti.“ Arba „tarsi viliokė (ji) šypsosi nušvisdama“ (I.92.6). Šiame suasmenintame Aušros įvaizdyje galima išvelgti kulminacinę epifaniją – dievybės pasirodymą, ilgai lauktą, ilgai „brendusį anapus kalnų“ – saulės užtekėjimą iš giliausių tamsos iščių, kai jau nebelikę jokių racionalaus proto užkardų. Tai paties Dievo-triksterio-saulės šypsnis, išaušęs iš tamsybių anapus blyškaus kasdienybės blizgenimo. Kalnai čia ir yra toji sąmonės riba, iš už kurios šis šypsnis subrendęs išaušta.

Kometomis sminga į dirvą linkėjimai iš tuštumos – eilutė, kurią galima interpretuoti kaip žemės apvaisinimą. Dažniausiai dangaus sėkla pasaulio tautų mitologijose žemę pasiekia kaip žaibas arba lietus, o čia pasitelktas dabartinio žmogaus dar įspūdingesnis sąmonei įvaizdis – kometa. Ir pačia savo išvaizda ji tarsi primena švytinčią sėklą (žr. anksčiau aptartą „liepsnojančią sėklą“), atskriejusią iš kosminės tuštumos ir taikančią tiesiai į Žemės iščias. Beje, yra netgi tokia panspermijos hipotezė, pagal kurią gyvybė kosmose yra pernešama įvairių nedidelių tarpžvaigždine erdve skriejančių kūnų, tarp jų – ir kometų. Spekuluojama, esą tokiu būdu galėjusi atsirasti ir gyvybė Žemėje. Mitologijoje vaizdinys atitiktų triksteriškų galių antplūdžio („rastos salos“) sukeltą milžinišką, kosminių mastų vaisingumo pliūpsnį. Čia visa ši kūrybinė galia kyla iš tuštumos, kurią, be fizinio kosminio vakuumo, pirmiausia galima būtų sieti su mahajanos budizmo šūnjata (*śūnyatā*). Skirtingose mokyklose jos samprata kažkiek skiriasi, tačiau esmė bendra: tai visų daiktų, visų reiškinių prigimties tuštuma, jų nesubstancialumas. K. G. Jungas, aptardamas tokios tuštumos patyrimą, rašo: „Jei tik sąmonę pavyktų kiek įmanoma ištuštinti nuo jos turinių, tą pačią akimirką atsidurtume pasąmonės

67 LKŽe: saulė.

68 Žr. Razauskas 2016: 118–119.

būsenoje. Dzene ši slinktis paprastai atliekama perkeliant energiją nuo sąmoningų turinių arba į tuštumos sąvoką, arba į koaną. Kadangi ir vienas, ir kitas sustabdo, vaizdinių seka nutrūksta, o su ja – energija, palaikanti sąmonės dinamiką. Taip sutelkta energija pereina pasąmonėn ir jos savaiminį krūvį sustiprina iki sprogstamosios galios.⁶⁹ Čia kaip tik ir turime tokį sprogstamosios galios protrūkį iš tuštumos – neaprepiamos užsąmoninės erdvės, atkartojantį kosmogoniją ir atkuriantį gyvybės tėkmę. Kosminė tuštuma, kurioje gimsta kometos, atstoja ankstyvųjų Bažnyčios Tėvų minimą švytinčią, spinduliuojančią tamsą – nenusakomą, neišreiškiamą dieviškumo erdvę. Ši spindinti tamsa, beje, jau yra lyginta tiek su išorine kosmine erdve, tiek ir su žmogaus vidiniu kosmosu⁷⁰.

Svarbiausia, kad ne paskutiniai / Kazkas vis kartos... Kosmogonija nėra vienkartinis įvykis – ji turi būti kartojama be paliovos. Kiekvienas kūrybos veiksmas yra maža kosmogonija. Anot Mirčios Eliadės, „kiekviena kūryba kartoja pirminį kosmogoninį aktą, pasaulio sutvėrimą“⁷¹. Tai amžinosios kartotės principas. Ir šie „laukiniai“ nėra paskutiniai, kažkas vis atsivers archajinėms galioms, įsileis jas ir jomis atnaujins pasaulį. Tai galima suprasti kuo įvairiausiai lygmenimis – tiek muzikinės kūrybos, tiek visuomeninio gyvenimo, tiek makrokosminiu. Pirmųjų archajinių galių nuolatinė kraujotaka laiko pasaulį gyvą – jų išsižadėti ir jas užgniaužti reikštų pasaulio mirtį. Ir ši daina, nors labai šiuolaikinėmis priemonėmis, kreipiasi į pirmąją energijos srautą ir jį sužadina lygiai taip pat, kaip tai buvo daroma tūkstantmečiais.

Ši nepavergiamą, nesudrausminamą šventą galia vienintelė įgalina žmogų neprarasti ryšio su užsąmone, su tuo, kas žmogui yra visiškai kita, *Ganz Andere*, ir tuo pat metu – pati žmogiškumo esmė. Užtat galų gale „laukinis“ klausia: **Ar įleisi mane, ar įleisi į save?** Šitą gaivalą įsileisti – mirtinai baisu ir pavojinga (tai mena dainos pabaigoje pasigirstą velniškas juokas). Kita vertus, be jo nebeįmanoma gyventi, jis būtinas prisikėlimui ir atgaivai. Eilutė *ar įleisi į save* kartojama ilgainiui ima skambėti į klausytoją atgręžtas klausimas *ar įleisi save* – ar įsileisi, pripažinsi pats save? Visą, su atstumta tamsiąja puse, kurioje baimių grandinėmis surakinta kali tavo gyvybė?

Daina „Laukiniai“ vainikuoja viso albumo temą – pasaulėkūrą, atgimimą. Tamsios, nežabotos, chtoniškos pirmąją energijos turi praplėsti,

69 Cit. iš Shelburne 1988: 98.

70 Wallace 2009: 82.

71 Eliade 1959: 18.

į skutus sudraskyti „aksominę rimtį“ – įprastas sustingusias taisykles, mandagius kasdienybės žaidimus, paminti ir peržengti visas ribas, iš naujo atverti praamžį antlaikiškumą, užlieti išdžiūvusią „sąmonės salą“ vaisinančia gyvybės banga. Šis laukinių jėgų antplūdis prilįgsta iš kosminės tuštumos atskriejančiai kometai, liepsnojančiai dieviškai sėklai, turinčiai sutriuškinti pernykštį nekaltybės gruodą ir atverti žemės iščias naujam pavasariui. Tai naujo pasaulio pradžia, kuri turi būti kartojama nuolat, be atvangos, nes gyvenimas – tai nepaliaujama, pabaigos nelaukianti pradžia.

APIBENDRINIMAS

„Vilkdujos“ kūryba atveria ištisą mitopoetinį kosmosą, gausų archetipinių vaizdinių, aptinkamų įvairiose archajinėse tradicijose. Žinoma, dabar daugelis senųjų mitinių tekstų nesunkiai prieinami, todėl keblu tikėtis visiško šių vaizdinių autentiškumo, spontaniškumo. Vis dėlto pagavi kūrėjų mitopoetinė vaizduotė geba jais sužaisti ganėtinai įtaigiai, ne tik juos formaliai pakartoti, bet sužadinti ir jų gyvybinį pasąmoninį turinį. Nes, anot Džozefo Kempbelo (Joseph Campbell), gyvas simbolis paveikia ne tik protą, bet ir jausmus, instinktus, sukelia afekto būseną⁷². „Vilkdujos“ dainų tekstus pagrįstai galime laikyti savita ir įtaigia lietuviška mitopoetinės tradicijos tąsa ir gyvu vilties ženklą, kad užmarštin nuožmiai tremiamos archetipinės įžvalgos vis vien prasikals į sąmonę. Belieka tikėtis, kad šitokia poetika ilgainiui susilauks ne tik mąstančių gerbėjų, bet ir gilesnio įvertinimo, o dabartinės lietuvių poezijos užutėkis vėl pratrūks gaivia srove.

LITERATŪRA

- Bhagavadgita 1991 = *Bhagavadgita*. Į lietuvių kalbą vertė Alfonsas Bukontas. Iš: *Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Bigsby 1842 = Robert Bigsby. *The Miscellaneous Poems and Essays*. London: Whittaker & Co., 1842.
- Campbell 2018 = Joseph Campbell. *Mitai, kuriais gyvename*. Iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys. Vilnius: Tyto Alba, 2018.
- Dainius 1992 = Dainius. „Mūšis už žalią giraitę“. Iš: *Psichologija tau*, 1992, Nr. 1, p. 7–11.
- Dobriakov = Jurij Dobriakov. „Vilkdujos nakties viduje“. Prieiga <<http://www.modus-radio.com/kasdienybes-kulturoje/vilkduja>>, žiūrėta 2019 m. kovo 25 d.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
- Eliade 1959 = Mircea Eliade. *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*. New York: Harper & Brothers, 1959.

72 Žr. Campbell 2018: 239–240.

- EMK = *Egipto mirusiųjų knyga*. Vertimas į lietuvių kalbą, įžanga ir priedas Algio Uždavinio. Kaunas: Ramduva, 2003.
- Ginot 2015 = Efrat Ginot. *The Neuropsychology of the Unconscious: Integrating Brain and Mind in Psychotherapy*. New York: W. W. Norton & Company, 2015.
- Hogan 2017 = Laura Reece Hogan. *I live, no longer I: Paul's Spirituality of Suffering, Transformation, and Joy*. Eugene, Oregon: Wipf & Stock, 2017.
- Jung 1938 = Carl Gustav Jung. *Psychology and Religion*. New Haven, CT, Yale University Press, 1938.
- Jung 2013 = Carl Gustav Jung. *Psichologiniai tipai*. Iš vokiečių kalbos vertė Zigmantas Ardickas, Austėja Merkevičiūtė, Giedrė Sodeikienė. Vilnius: Margi raštai, 2013.
- Jung 2015 = Carl Gustav Jung. *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*. Iš vokiečių kalbos vertė Austėja Merkevičiūtė. Vilnius: Margi raštai, 2015.
- Jung 2017 = Carl Gustav Jung. *Raudonoji knyga. Liber novus*. Iš vokiečių ir anglų kalbų vertė Austėja Merkevičiūtė ir Ramutė Rybelienė. Vilnius: Margi raštai, 2017.
- Klein 1993 = Cecelia F. Klein. Teocuitlatl, „Divine Excrement“: The Significance of „Holy Shit“ in Ancient Mexico. Iš: *Art Journal*, 1993, t. 53, Nr. 3, p. 20–28.
- Kunčinas 2018 = Domininkas Kunčinas. „Vilkduja dalinasi keisto traškančio laužo patirties šiluma“ (interviu). Prieiga: <<http://www.ore.lt/2018/12/vilkduja-dalinasi-keisto-traskancio-patirties-lauzo-siluma>>, žiūrėta 2019 m. kovo 25 d.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, 1941–2002. I elektroninis leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga <www.lkz.lt>.
- Marcinkevičius 2000 = Justinas Marcinkevičius. *Poezija*, I. Vilnius: Vaga, 2000.
- MŠ = *Mimiro šaltinis: Senųjų islandų tekstų antologija*. Sudarė ir vertė Rasa Ruseckienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Patackas, Žarskus 2002 = Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus. *Virsmų knyga*. Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras, 2002.
- Popol Vuh = *Popol Vuh: Sacred Book of the Quiché Maya People*. Iš kičių k. vertė ir komentarus pateikė Allen J. Christenson. Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press, 2007.
- Powers 2007 = John Powers. *Introduction to Tibetan Buddhism*. Ithaca, NY: Snow Lions Publications, 2007.
- Raibytė 2010 = Goda Raibytė. „Vilkduja“: purvas – būtina muzikos gyvybės sąlyga (interviu). Prieiga <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-03-19-muzika-isrusio-vilkduja-purvas-butina-muzikos-gyvybes-salyga/42179>>, žiūrėta 2019 m. kovo 25 d.
- Razauskas 2008 = Dainius Razauskas. „Iš baltų mitinio vaizdino juodraščių: Aitvaras“. Iš: *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 6 (123), p. 8–25.
- Razauskas 2016 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Rimdžius 2012 = Aleksandras Rimdžius. „Vilkduja“ – kai plaukia laivai ir žydi katės (albumo apžvalga ir interviu). Prieiga: <<https://laikas.tv3.lt/lt/spausdinti/info/9671/>>, žiūrėta 2019 m. kovo 25 d.
- Saraswati 1996 = Swami Satyananda Saraswati. *Kundalini Tantra*. Munger: Yoga Publications Trust, 1996.
- Shelburne 1988 = Walter A. Shelburne. *Mythos and Logos in the Thought of Carl Jung*. Albany, NY: State University of New York Press, 1988.
- Skabeikytė-Kazlauskienė 2008 = Gražina Skabeikytė-Kazlauskienė. Petriukas – šiuolaikinių anekdotų triksteris. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXVI, 2008, p. 143–153.
- Šimkus 2017 = Šarūnas Šimkus. Vandenyno simbolika vedose. Iš: *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 5, p. 66–75.
- Šimkus 2018a = Šarūnas Šimkus. Aisa: Algirdo Patacko eilėraščio apmąstymas. Iš: *Liaudies kultūra*, 2018, Nr. 3, p. 21–27.
- Šimkus 2018b = Šarūnas Šimkus. Eilės. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2018, Nr. 13. Prieiga <<http://www.satnai.lt/2018/07/06/eiles-63/>>, žiūrėta 2019 m. kovo 25 d.
- Tibetan Studies 1997 = *Tibetan Studies*, t. 1. Sudarė Helmut Krasser. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1997.
- Tzamalikos 2016 = Panayiotis Tzamalikos. *Anaxagoras, Origen and Neoplatonism*. Berlin–Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2016.
- Upanišados 2006 = *Upanišados*. Iš sanskrito vertė Audrius Beinorius. Vilnius: Vaga, 2006.
- Uždavinys 2007 = Algis Uždavinys. *Sufizmas islamo civilizacijoje*. Kaunas: Atvirosios visuomenės studijų asociacija, 2007.
- Wallace 2009 = B. Alan Wallace. *Mind in the Balance: Meditation in Science, Buddhism, and Christianity*. New York: Columbia University Press, 2009.
- West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Zilnys 2018 = Ramūnas Zilnys. „Vilkduja“, „Cosmogonia“ (albumo apžvalga). Prieiga <<https://www.lrytas.lt/zmones/muzika/2018/10/01/news/albumo-apzvalga-vilkduja-cosmogonia--7750760/>>, žiūrėta 2019 m. kovo 25 d.
- MHM = *Мифы народов мира*. Гл. редактор С. А. Токарев, I–II. Советская Энциклопедия, 1992.
- СС = Надя Жюльен. *Словарь символов: Иллюстрированный справочник*. Перевод с французского С. Каюмова, И. Устьянцевой. Челябинск: Урал LTD, 2000.

DISKOGRAFIJA

- Vilkduja. *Cosmogonia* [LP]. 2018.
Vilkduja. *Viduje* [CD]. 2012.

MYTHO-POETIC ROOTS IN THE SONGS OF VILKDUJA

Šarūnas ŠIMKUS

Vilkduja (which means *nightfall* in Lithuanian) is a musical project created in 1999 by Povilas Vaitkevičius. The genre of this music is difficult to classify (the tags *neofolk*, *trip-hop*, *dark cabaret music* are used) but the music itself manifestly tries to evoke the unconscious, emotional space, it reaches into the dark corners of the human psyche. Vilkduja's texts are especially unique because of the prevalent mytho-poetic suggestibility. Two songs – *Esmi* [I am] and *Laukiniai* [Savages] are interpreted here. The first one continues tradition, known from the oldest sacred texts, of identifying oneself with vehement but contradictory images and in this way trying to overcome dichotomies and to unlock a unifying symbol. The song *Laukiniai* deals with trickster, archaic powers that disturb the habitual order but in this way impregnate and renew the world.

LIETUVIŲ ETNOGRAFIJOS RINKINYS EUROPOS IR VIDURŽEMIO JŪROS CIVILIZACIJŲ MUZIEJUJE MARSELYJE (MUCEM), PRANCŪZIJOJE¹

I DALIS

Miglė LEBEDNYKAITĖ

2020-ieji Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu paskelbti Tautodailės metais. Šia proga kviečiu paminėti prieš 120 metų surengtą mūsų šalies prisistatymą 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje, taip pat prisiminti Lietuvą reprezentavusią 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodą. Didžioji dalis XIX–XX a. 4 deš. lietuvių ekspozicijos liaudies meno dirbinių iš minėtų parodų, vykusių Trokadero (Trocadero) etnografijos muziejuje Paryžiuje, šiuo metu yra saugoma Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM) ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje, o mus dominanti archyvinė medžiaga (fotografijos, atvirukai, plakatai, rašytiniai dokumentai) yra išsibarsčiusi po įvairius muziejus, archyvus, bibliotekas Prancūzijoje², Jungtinėse Amerikos Valstijose³ ir Lietuvoje⁴. Šio straipsnio tikslas ir uždaviniai – ištirti XIX–XX a. 4 deš. lietuvių etnografijos rinkinį MuCEM muziejuje. Remiantis istoriniais duomenimis, archyvine medžiaga bei lauko tyrimais išsiaiškinti sukauptos muziejinės kolekcijos apimtį ir ją aktualizuoti, atlikti XIX–XX a. 4 deš. lietuvių aprangos ir tekstilės rinkinio analizę, atskleisti savitus jo bruožus.

Šiame straipsnyje pirmą kartą skelbiama ir iki šiol nepublikuota ikonografinė medžiaga, atkreipiamas dėmesys į minėtuose muziejuose saugomus liaudies meno dirbinius, unikalius savo menine ir kultūrine verte, atidžiau apžvelgiama tekstilė, tradiciniai liaudies drabužiai ir jų priedai.

Lietuvių etnografijos rinkiniai reprezentuoja ir nacionalinę šalies kultūrą. Šio tyrimo metu surinkta informacija apie MuCEM muziejuje saugomą XIX–XX a. 4 deš. lietuvių etnografijos rinkinį iki šiol Lietuvoje nefunkcionavo, tad dar nebuvo išsamiau aptarta Lietuvos dailėtyrininkų, kultūros istorikų, etnologų, muziejūninkų studijose.

Pasitelkti istorinis-kultūrinis, faktografinis-analitinis, lyginamasis metodai, rašytinė ir ikonografinė medžiaga.

Prasminiai žodžiai: lietuvių liaudies menas, tradiciniai liaudies drabužiai, Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejus Marselyje (MuCEM), 1900 m. pasaulinė paroda Paryžiuje, Baltijos šalių liaudies meno paroda Paryžiuje (1935), Trokadero etnografijos muziejus, Žmogaus muziejus Paryžiuje, Lietuvos nacionalinis muziejus, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

1 Projektas bendrai finansuotas iš Europos socialinio fondo lėšų (projekto Nr. 09.3.3-LMT-K-712-14-0096 pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT)) ir Vilniaus dailės akademijos Meno ir mokslo projektų fondo lėšų (VDA MM projektų fondo valdybos posėdžio nutarimas Nr. 2, 2019-05-31).

2 Paryžiuje: Žmogaus muziejuje, *Quai Branly* muziejuje, Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje (*Bibliothèque nationale de France*, čia saugomi lietuvių dovanoti spaudiniai iš 1900 m. parodos Paryžiuje), Nacionalinio gamtos ir istorijos muziejaus Centrinėje bibliotekoje (*Bibliothèque centrale du Muséum national d'Histoire Naturelle*, čia saugomi Trokadero etnografijos ir Žmogaus muziejaus archyvai, kuriuose yra su Lietuva susijusios bylos).

Lietuviškų eksponatų pasiskirstymą po įvairias vietas lėmė 2003 m. įvykusi Paryžiaus muziejų reorganizacija: 2003–2015 m. atnaujinta Žmogaus muziejaus ekspozicija (*Musée de l'Homme*, įk. 1937 m., suformuotas Trokadero etnografijos muziejaus rinkinių pagrindu) ir įkurtos dvi naujos institucijos, į kurias deponuota didžioji dalis Žmogaus muziejaus, taip pat Nacionalinio Afrikos ir Okeanijos meno muziejaus (*Musée national des Arts d'Afrique et d'Océanie*) ir Nacionalinio liaudies meno ir tradicijų muziejaus (*Musée national des Arts et Traditions Populaires*, 1937–2005) eksponatų. Tai Prezidento Žako Širako vardo *Quai Branly* muziejus Paryžiuje (*Musée du quai Branly – Jacques Chirac*, atidarytas 2006 m., į kurį deponuoti Afrikos, Artimųjų Rytų, Azijos, Okeanijos ir Amerikos kolekcijų eksponatai, taip pat Žmogaus muziejaus fonduose buvusios fotografijos, tarp jų – nuotraukos iš lietuvių etnografijos rinkinio) bei Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejus (MuCEM) Marselyje (atidarytas 2013 m., į kurį deponuoti Europos etnografijos eksponatai, tarp jų – ir lietuvių etnografijos eksponatai).

3 Išrašai iš JAV lietuvių 1900 m. periodinės spaudos. Simano Jono Draugelio (1893–1960) rankraščių byla. Litanistikos tyrimo ir studijų centro Pasaulio lietuvių archyvas (Čikaga, JAV).

4 Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, Adelės ir Pauliaus Galaunių namuose, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių mokslo draugijos bibliotekoje, Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslo ir kultūros paveldo centro Rankraščių skyriuje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje.

1. Lietuvių skyriaus ekspozicija 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Roberto Minzlofo (R. Minzloff) nuotrauka. Saugoma LNM GRD 99887.

2019 m. rugsėjo 9–22 d. mokslinėje stažuotėje Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejaus Marselyje (toliau – MuCEM) Konservavimo ir saugojimo centre padaryti atradimai patikslina nuo 2012 m. autorės vykdomų šiame muziejuje saugomų lietuviškų prijuosčių rinkinio tyrimų duomenis⁵, o atlikta lietuvių liaudies meno dirbinių analizė, fotofiksacija bei surinkta ikonografinė medžiaga papildo XIX–XX a. 4 deš. lietuvių etnografijos muziejinių rinkinių kaupimo ir jų reprezentavimo istorijos faktografiją. Straipsnyje remtasi 2012 ir 2019 m. mokslinėse stažuotėse Paryžiuje ir Marselyje surinkta archyvine medžiaga, taip pat 2018 m. išvykoje į Marselį surinktais duomenimis apie lietuviškos etnografijos rinkinį⁶ bei rašytiniais ir ikonografiniais šaltiniais, saugomais Lietuvoje. Taip pat patirtimi, įgyta

2017–2018 m. dirbant Lietuvos nacionaliniame muziejuje Etninės kultūros skyriuje su drabužių ir jų priedų rinkiniu.

Šiame straipsnyje nesistengta aptarti visų MuCEM saugomų lietuvių etnografijos eksponatų, apsiribota būdingesniais ir ryškesnes tendencijas atspindinčiais liaudies meno dirbiniais iš 1900 m. pasaulinės parodos⁷ ir 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos Paryžiuje eksponatų kolekcijos. Antrojoje straipsnio dalyje bus plačiau pristatomi MuCEM ir LNM muziejuje saugomo tekstilės, drabužių ir jų priedų rinkinio iš 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje pavyzdžiai.

MuCEM muziejus lankytojams duris atvėrė 2013 m. Marseliui tapus Europos kultūros sostine. Tai naujas, originalus ir conceptualus muziejus, įsikūręs senojoje uosto prieplaukoje J4,

5 Plačiau žr. Lebednykaitė 2013a: 26–47.

6 Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja už bendradarbiavimą MuCEM kolekcijų mokslinių tyrimų vadovei Emily Žirar (Émilie Girard), tekstilės rinkinio saugotojai Marinai Zviagincof (Marinai Zveguinzoff) ir fondo „Kūnas, vaizdas, seksualumas“ kuratorei Kolina Zelal (Coline Zellal).

7 Straipsnyje patikslinti anksčiau autorės publikuoti duomenys apie barono de Bajaus surinktus lietuviškus eksponatus: perdrobulį (DMH1901.55.13) iš Mažosios Lietuvos, kaišytinę prijuostę (DMH.X1940.80.1) ir 12 prijuosčių, saugomų LNM saugomų (iš 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje rinkinio).

turintis dvi ekspozicijų erdves (pagrindinė pastovi šio menų muziejaus ekspozicija skirta Viduržemio jūros kultūrai, kita – nuolat keičiama). Greta muziejaus – rekonstruotas Sen Žano (*Saint-Jean*) fortas, kurio istorinėje erdvėje įkurtas Viduržemio jūros sodas, ir kiek toliau – modernus Konservavimo ir saugojimo centras, kuriame saugoma daugiau kaip 250 000 objektų, 130 000 tapybos, grafikos darbų, plakatų ir piešinių, 350 000 fotografijų, 140 000 atvirukų, apie 150 000 knygų ir periodinių leidinių, taip pat garso ir audiovizualiniai archyvai. Šiame centre muziejinės vertybės tyrinėjamos, konservuojamos ir restauruojamos.

2005 m. Žmogaus muziejus Paryžiuje (*Musée de l'Homme*) deponavo MuCEM muziejuje Marselyje Europos tautų etnografijos skyriaus kolekciją. Taip Marselyje atsidūrė ir unikali XIX–XX a. 4 deš. lietuvių etnografijos kolekcija, kurios didžiąją dalį sudaro 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje (1 il.)⁸ ir Baltijos šalių liaudies meno parodos (1935) (vykusių Trokadero etnografijos muziejuje) dirbiniai bei lietuviški eksponatai, ten patekę privačių dovanotojų dėka. 1904 m. lietuviškų eksponatų – 5 poros medinių klumpių, medinis kiaurasamtis ir du mediniai šaukštai – gauta iš garsaus prancūzų archeologo ir keliautojo Amūro Augusto Luiso Žozefo Berteloto, barono de Bajaus (*Amour Auguste Louis Joseph Berthelot, baron de Baye, 1853–1931*), kuris ne kartą lankėsi Lietuvoje (pvz., 1893 m. dalyvavo Vilniuje vykusiame IX Rusijos archeologų suvažiavime ir ekskursijoje, kurių metu surinko Vilniuje dirbusio fotografo Stanislovo Filiberto Flerio (*Stanisław Filibert Fleury, 1858–1915*) darbų su įamžintais Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblio vaizdais ir kt.)¹⁰. Didžiąją dalį eksponatų minėtam Trokadero etnografijos muziejui padovanojo Susivienijimas lietuvių Amerikoje (toliau – SLA), padėjęs

8 1900 m. Trokadero rūmuose, Etnografijos muziejaus Europos sekcijoje, Rusijos imperijos paviljone, buvo atidarytas Lietuvos skyrius. Jame liaudies meistrų dirbiniai buvo gausiai eksponuojami šalia draudžiamų lietuviškos spaudos leidinių. Ekspozicijoje buvo įrengtas lietuviško namo interjeras su autentiškais kaimo buities reikmenimis ir manekenais, aprengtais suvalkiečių šventadieniais drabužiais.

9 Plačiau žr. Stanisław Filibert Fleury. *1858–1915. Fotografijos. Lietuvos fotografijos istorija*. Sudarytoja Jūratė Gudaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.

10 Šios fotografijos, taip pat nespaltoti atvirukai su Kauno miesto vaizdu (leidėjas – Davydas Vizūnas) ir Trakų pilies griuvėsiais iš barono de Bajaus rinkinio yra saugomi BnFA Paryžiuje. Taip pat žr. sąrašą asmenų / institucijų, 1901 m. dovanojusių eksponatus Trokadero etnografijos muziejui. Iš: BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185. Lituanie 1901.58 [lapai nenumuoti]. Don Baron de Baye.

surengti lietuvių prisistatymą 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje¹¹ (kita jos eksponatų dalis 1909–1910 m. buvo perduota Lietuvių mokslo draugijai). Tai buvo svarbus žingsnis, lėmęs lietuvių liaudies meno rinkinių formavimo pradžią ne tik Prancūzijoje, bet ir Lietuvoje.

2011 m. straipsnio autorė Nacionalinio gamtos istorijos muziejaus Centrinėje bibliotekoje Paryžiuje (toliau – BC MuNHN) (ten saugomi Trokadero etnografijos muziejaus ir Žmogaus muziejaus archyvai) rinko duomenis apie XIX–XX a. pradžios lietuviškų prijuosčių rinkinį. Tai buvo pirmas žingsnis aiškinantis, kaip prijuostės pateko į Prancūzijos muziejus ir dabartinę saugojimo vietą. MuCEM muziejaus rinkinyje rasta 10 prijuosčių iš 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos. Kaip tik tuo metu Europos tautų etnografijos skyriaus kolekcija iš Paryžiaus buvo gabenama į Marselį, tad galimybės nuodugnai aprašyti šio rinkinio eksponatus (nustatyti audimo techniką, pluoštą, metmenų tankumą, spalvų derinius ir pan.) tąkart nebuvo. Darbas buvo tęsiamas su mokslinė stažuote aplankius MuCEM fondus 2019 m. rugsėjo 9–22 d.¹² Tuomet ir buvo atliktas MuCEM muziejaus Konservavimo ir saugojimo centro fonduose saugomo lietuvių etnografinės aprangos ir tekstilės rinkinio tyrimas.

Prieš stažuotę muziejaus darbuotojams buvo išsiųstas rūpimų eksponatų sąrašas, tad vos atvykus buvo galima pradėti darbus. Susipažinus su viso lietuvių etnografijos rinkinio eksponatų kartoteka, šis rinkinys buvo peržiūrėtas muziejaus fonduose ir tyrimui atrinkti papildomi eksponatai. Ieškant neidentifikuotų lietuvių etnografinės aprangos ir tekstilės eksponatų buvo peržiūrėti ir muziejaus fondai, kuriuose saugomi tradiciniai drabužiai ir jų detalės iš įvairių Europos šalių. Tad šios stažuotės metu surinkti nauji empiriniai duomenys apie XIX–XX a. pr. lietuvių etnografinės aprangos ir tekstilės rinkinį MuCEM muziejuje (išaiškintas tikslus eksponatų skaičius, įgijimo laikas, kilmės vieta, asmenys, surinkę tuos eksponatus), identifikuoti ir informacinėje sistemoje patikslinti katalogo kortelių aprašai (pvz., patikslintos audimo technikos – prijuosčių kortelių aprašuose kaišymo būdu puoštos prijuostės buvo

11 Dokumentas, pasirašytas *Délégué du Comité Lithuanian*, 1900 m. lapkričio 5 d. Iš: BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185. Lituanie [lapai nenumuoti].

12 Dar 2018 m. lapkričio 6–9 d. akademinės išvykos metu straipsnio autorė susitiko su MuCEM muziejaus kuratoriais, tyrėjais, rinkinių saugotojais, pristatė bei išsamiai aptarė 2019 m. numatytos mokslinės stažuotės muziejuje planus, susipažino su fondais. Plačiau žr. CCR MuCEM 2005.

2. Šieno grėbimas. Nuotrauka eksponuota 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Fotografas nežinomas, apie 1870–1900 m. MQB PP0083561¹³.

įvardintos kaip siuvinėtos) ir šie duomenys suvesti į MuCEM duomenų bazę, iššifruoti autentiški lietuviški įrašai ant eksponatų etikečių (vardai, pavardės, vietovės), profesionaliai nufotografuoti tyrimui reikalingi eksponatai, jie išanalizuoti ir susisteminti, apibūdinta XIX–XX a. pr. lietuvių etnografinės aprangos ir tekstilės rinkinio meninė vertė.

Tyrimui gauta ikonografinė medžiaga iš MuCEM, *Quai Branly* muziejaus (toliau – MQB), Lietuvos nacionalinio muziejaus (toliau – LNM), Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinių (toliau – ČDM).

Trumpai paminėsiu, kad MQB fonduose Paryžiuje yra saugoma su Lietuva susijusių fotografijų ir negatyvų (tarpukario portretai su tautiniais drabužiais, Balio Buračo etnografinės nuotraukos, „Senovinių kupiškėnų vestuvių“ spektaklio nuotraukos, lietuvių etnografijos dirbinių nuotraukos ir pan.). Tarp jų – 10 nuotraukų,

13 Ši ir visos kitos MQB kodu pažymėtos fotografijos saugomos: *Photo (C) musée du quai Branly-Jacques Chirac, Dist. RMN-Grand Palais / image musée du quai Branly-Jacques Chirac, Paris.*

kurios buvo eksponuojamos 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje (jose įamžinti tradiciniai Lietuvos kaimo pastatai, jų gyventojai ir žemės ūkio darbai – šienapjūtė, grėbimas, arimas, sėja) (2 il.).

MuCEM muziejininkai turi visų muziejuje deponuotų eksponatų sąrašą su metrikomis, iš kurių galima spręsti apie jų būklę. Peržiūrėjus lietuviškų eksponatų kartotekos sąrašą paaiškėjo, kad dalis eksponatų yra pasimetę arba dingę¹⁴ (jei sąrašė trūksta lietuvių etnografijos dirbinio aprašo, vadinasi, nėra ir paties eksponato arba jis neidentifikuotas). Dalis eksponatų buvo pažeisti: 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje eksponuotų audinių

14 Eksponatų kartotekos sąrašė yra nurodytas MuCEM eksponato šifras (t. p. senasis Žmogaus muziejaus šifras) ir aprašas. Jei prie šifro aprašo nėra, vadinasi, atliekant kolekcijos inventorizaciją, šis objektas fonduose nerastas, t. y. gali būti pasimetęs tarp neidentifikuotų eksponatų. Gali būti, kad deponuojant didžiules Europos ir Viduržemio jūros šalių kolekcijas iš Paryžiaus į MuCEM muziejų, atskiri eksponatai pasimetė arba dingo, arba buvo neatpažinti priėmimo metu (priimant tūkstančius deponuotų eksponatų ir juos registruojant dirbo daug savanorių), priskirti prie neidentifikuotų muziejaus eksponatų fondo ar nurašyti kaip sunykę.

skiaučių, drabužių ir jų detalių būklė tik patenkinama. Galima prielaida, kad kai kuriuos vilnionius audinius kenkėjai galėjo iš viso sunaikinti. O štai didžioji dalis išlikusių pirštinių iš Mažosios Lietuvos yra profesionaliai restauruotos.

Svarbu pastebėti, kad dalis lietuviškų minėtųjų parodų eksponatų iš viso neminimi MuCEM deponuoto turto registre: pasigesta vyriškų ir moteriškų marškinių, merginos galiono su kaspinais, karolių ir kt. Nėra ir išraiškingo polichrominio dekoro kraičio skrynios bei 6 manekėnų su šventadieniais suvalkiečių drabužiais (rasta ir identifikuota tik viena kaišytinė prijuostė, DMH. X1940.80.1), kuriuos Juozas Bagdonas įrašė į vertingų 1900 m. parodos daiktų sąrašą, paliktą Trokadero etnografijos muziejui (Daumantas [Bagdonas] 1901: 89–90).

Iš Pauliaus Galaunės atsiliepimo žinome, kad jau 1923 m. nuolatinėje Trokadero etnografijos muziejaus ekspozicijoje tarp lietuviškų eksponatų (audinių pavyzdžių, klumpių, staklių, žagrės modelių ir kitų smulkių objektų) išieginiais kaimo drabužiais aprengtų manekėnų figūrų nebuvo (Galaunė 1924: 20)¹⁵. Po 1900 m. parodos, jie, matyt, apskritai daugiau nebuvo eksponuoti. Išsiaiškinti, kur tiek metų fonduose pragulėję lietuvių tradiciniai drabužiai galėjo pasimesti, deja, nepavyko.

LIETUVIŲ ETNOGRAFIJOS RINKINYS MARSELYJE

Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM) saugomas vertingas lietuvių etnografijos rinkinys iki šiol Lietuvoje ir pasaulyje mažai žinomas, jis nėra plačiau tyrinėtas ir aprašytas. MuCEM deponuotų lietuvių etnografijos dirbinių sąrašė iš viso yra 331 eksponatas. Fonduose jų yra 255, o 76 eksponatai turi šifrą ir administracinį statusą deponuoto turto registre, tačiau fonduose jų nėra arba jie pasimėtę tarp neidentifikuotų eksponatų. Daugiausia tokių „pasimetusiu“ eksponatų yra būtent iš 1900 m. vykusios pasaulinės Paryžiaus parodos. Jos eksponatų sąrašė iš viso yra 197 pozicijos, o fonduose rasti tik 125 eksponatai, tad dar 72 yra pasimėtę arba neidentifikuoti.

Rašytiniuose šaltiniuose minima, kad pasibaigus 1900 m. pasaulinei parodai Paryžiuje, etnografinių daiktų ir fotografijų kolekcija palikta

Trokadero etnografijos muziejui¹⁶. Detalesnė informacija apie šiuos eksponatus rinkta iš įvairių rašytinių šaltinių ir parodos katalogo¹⁷.

Iš Juozo Bagdono paskelbto daiktų sąrašo (per 83 vnt.), kuriame išvardinti ir po parodos Paryžiuje palikti eksponatai, galima sužinoti, kaip eksponatus vertino patys parodos rengėjai, kurie dirbiniai laikyti vertingais, o kurie – ne tokios didelės vertės:

<...> Etnografiška vertybė daiktų nedidelė: yra daug modelių; modeliai pristato daiktus, vartojamus Lietuvoje dabar, taigi padarytus pagal naujus patyrimus; yra labai mažai apdailintų daiktų, su žmonių išrėžymais, paveikslais, kvietkomis. Prie daiktų, turinčių didesnę etnografinę vertybę, reikia priskirti figūras su parėdais ir drapanas. Iš figūrų geriausiai pristatytas yra tipas šeimininkės ir senuko, kur stovi priešakyje scenos. Iš rakandų akylesniais daiktais iš etnografiškos pusės yra stalas, senoviška kėdė ir kraitinė skrynja; iš rykų – moliniai bliūdai ir ąsočiai, kurie turi kvietkas, ir menturis; iš namų padargų – šaudyklė, kuodelis su medine yla; iš kitų daiktų – dvi pypkės, bliožė, ragutis. Visi kiti daiktai turi mažesnę etnografišką vertybę. (Daumantas [Bagdonas] 1901: 90)

Taigi, prie vertingų eksponatų paminėtos šešios manekėnų figūros, aprengtos šventadieniais kaimo drabužiais, piemens ragutis ir kita (Ten pat: 89–90). Toks grupavimas neabejotinai atspindi to meto supratimą apie liaudiškus dirbinius. Šiame sąrašė nepaminėtas perdrobulis¹⁸, neužsiminta ir apie kankles – mūsų šalies tautiško simbolį, bet iš parodos kataloge aprašytų dirbinių žinome, kad jos buvo eksponuotos aukštoje stiklinėje vitrinoje (greta trobos)¹⁹ ir, be abejonės, minėtinos

16 Dokumentas, pasirašytas *Délégué du Comité Lithuanian*, 1900 m. lapkričio 5 d. Iš: BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185. Lituanie [lapai nenumeruoti].

17 Daumantas [Bagdonas] 1901: 89–90; ALPP 1902; Bagdonas 1937: 372–397; LPPP 2006.

18 VUB RS saugomas dokumentas, kuriame jis minimas prie paaukotų / dovanotų daiktų: perdrobulis (dvi drobėlės palas jungiantis drobės įsiuvas), siuvinėtas augaliniais ornamentais („gražiomis kvietkomis“) iš Mažosios Lietuvos (iš Ragainės), taip pat audinių skiaučių ir juostų fragmentų pavyzdžiai. Žr. „Gražinti, parduoti ir aukoti daiktai Paryžiaus įstaigoms“ iš: VUB RS, F1–E. 335, l. 103, [p. 1–107].

19 „Ties grinčios platforma, žemai ant grindų, stovi aukšta keturkampė stiklinė šėpa (n. 12) su tūlais dailesniais rankų išdarbiais: dvi lazdos gražiai išrėžytos (iš Vilkaviškio pav.), du sidabriniai lenciūgėliai (iš Suv. g), medinė kunigo figūra (Kauno gub.), dvi bonkos, kurių viduryje

15 Apžvalga pasirašyta P. Galaunės 1923 m. gruodžio 31 d.

3. Kanklės. 1854 m.
Lietuva. Ilgis 72 cm,
plotis 29 cm.
Eksponuotos 1900 m.
pasaulinėje parodoje
Paryžiuje. Fotografas
nežinomas, 1953 m.
MQB PP0125818.

4. Piemens ragutis.
Paežerių vls.,
Vilkaviškio aps.,
Suvalkų gub. Medis,
ragas; pjaustymas,
raižymas, šlifavimas.
Ilgis 34,8 cm.
Eksponuotas 1900 m.
pasaulinėje parodoje
Paryžiuje. Fotografas
nežinomas, 1965 m.
MQB PP0125815.

prie vertingųjų lietuviškos etnografijos eksponatų (1854 m. darytas kanklės (DMH1901.55.1)²⁰ į parodą atsiuntė Povilas Višinskis (1875–1906)) (3 il.).

■ randasi sustatytos artistišškai dirbtos figūros nukryžiaivojimo (Kauno g.). Randasi čia teipgi senoviškos lietuviškos kanklės ir keli kiti mažmožiai“ (ALPP 1902: 17 [be lapų numeracijos]).

- 20 Kiek vėlesnis kanklių pavyzdys, datuojamas 1886 m., buvo rodytas Pirmojoje lietuvių dailės parodoje Vilniuje (1907). LNM ikonografijos rinkinyje yra nuotrauka, kurioje įamžintas šios parodos ekspozicijos fragmentas – prie sienos priglausta pakyla yra dengta juostų kilimu, ant jos išdėstyti eksponatai, viršum į sieną atremto parodos plakato kabo medinės skulptūros kompozicija, o pakylės priekyje įkomponuotos kanklės su įrašu „1886“. Žr. LIAIF 2009: 78, 2.7.2.

Taip pat verta atkreipti dėmesį į medinę šaukšdėtę (DMH1901.55.86), pagamintą 1868 metais; J. Bagdono jau paminėtą šaudyklę (DMH1901.55.134), piemens ragutį (DMH1901.58.14) (4 il.), taip pat barškutį (DMH1901.58.28) (5 il.).

Ypač įdomūs namų ūkyje ir buityje naudojamų daiktų miniatiūriniai dirbiniai (skatinantys pasigilinti į Europos liaudies meno ir miniatiūrinių reprezentacinių dirbinių gamybos tradicijas): parodoje buvo eksponuojamas Lietuvos kaimo sodybos maketas su kieme iškeltu gandravidžiu²¹. Kiti įdomūs eksponatai: pipirinė (DMH1901.55.118.1-2); kultuvė skalbimui

■
21 Kriauciūnas 1982: 38.

5. Barškutis. Medis; drožimas, narstymas. Aukštis 24,8, plotis 11,13 cm. Eksponuotas 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1901.58.28. Photo © MuCEM.

6. Lėkštė. XIX a. pab. Lietuva. Molis, glazūra; žiedimas, glazūravimas, degimas. Aukštis 6,2 cm. skersmuo 26,8 cm. Eksponuota 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1901.55.90. Photo © MuCEM.

(DMH1901.55.145), trapecinės formos galva, pastorinta ketera, puošta abiejose pusėse įrėžtomis akimis ir rombų tinklelio ornamentu, apvalia ir tiesia rankena); minėtoji kaišytinė suvalkiečių prijuostė (DMH.X1940.80.1); staklės pakinktams, tiksliau, plėškėms, austi (DMH1901.58.31.1-3, rėmelis, šaudyklė, apmestas ir užaustas metimas); perdrobulio dalis (DMH1901.55.13, kol kas nerasta MuCEM fonduose, kita perdrobulio dalis saugoma LNM rinkinyje, EMO 1706), pirštuotos pirštinės iš Mažosios Lietuvos ir kita.

Iš šio rinkinio ypatingo prancūzų dėmesio sulaukė būtent kanklės, ne vienus metus

rodytos nuolatinėje Žmogaus muziejaus ekspozicijoje. Iš 1984 m. darytų nuotraukų matyti, kad nuolatinėje ekspozicijoje buvo ir keraminė lėkštė (DMH1901.55.90, baltame dugne raštai – šviesiai žalia, ruda glazūra; augalinis ornamentas) (6 il.). Šiuo metu nuolatinėje ekspozicijoje atvirose MuCEM fonduose eksponuojamas karklinis lopšys ir medinė lingė su virvėmis jam pakabinti (DMH1901.55.110). 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje nuotraukoje jis matomas pakabintas trobos viduje, papuoštas iš viršaus nuleista dvinytai eglutės raštu pinta juosta su kuteliais.

7. Klumpės. XIX a. pab.–XX a. pr. Kauno gubernija. Penkios poros klumpių gautos 1904 metais. Iš barono de Bajaus (de Baye) kolekcijos. MuCEM. Pastaba: antroje eilėje viršuje iš dešinės – klumpės MuCEM DMH1901.55.130.1–2 su išraižytomis tulpėmis buvo eksponuotos 1900 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje. Miglės Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

MuCEM rinkinio eksponatų sąrašė tarp 1901-aisiais gautų eksponatų savo atsiradimo istorija išsiskiria medinis kiaurasamtis, du mediniai šaukštai iš Kėdainių ir penkios poros žemaitiškų klumpių iš Raseinių apskrities²² (7 il.). Mokslinės stažuotės metu buvo nustatyta, kad visi šie eksponatai yra iš barono de Bajaus kolekcijos. Reiktų patikslinti, kad minėtieji eksponatai į lietuvių etnografijos rinkinį pateko kiek vėliau – ranka

įrašyti įrašai kitose pusėse rodo, kad baronas de Bajus juos Lietuvoje įsigijo 1904 m. (pvz., ant eksponato DMH1901.58.44.12 yra įrašas rusų kalba, kad klumpės baronui de Bajui padovanojo valstietis iš Švėkšnos valsčiaus 1904 m. liepos 27 d. (Raseinių apskritis, Kauno gubernija)²³ ir pan.). Įdomu, kad Rusijos etnografijos muziejuje Sankt Peterburge lietuvių etnografijos rinkinyje saugoma viena identiška pora XIX a. II p. moteriškų

22 Klumpės iš barono de Bajaus rinkinio: DMH1901.58.42.1–2; DMH1901.58.43.1–2; DMH1901.58.44.1–2; DMH1901.58.45.1–2; DMH1901.58.46.1–2.

23 РИ. От крестьянина Швекшнянской волости Барону Де-Бай 27 июля 1904 года. Россиенский уезд Ковенской губернии. Iš: MuCEM.

8. Verbos. Gauta 1960 m. Gluosnio šakelės, sausučių žiedeliai, žolynai, smilgos, dažai, siūlai; dažymas, rišimas. Aukštis 30,5–31–33 cm. Iš kairės į dešinę: MuCEM DMH1960.60.1, DMH1960.60.2, DMH1960.60.3. M. Lebednykaitės nuotraukos, 2019 m.

dažytų klumpių iš Kauno gubernijos (REM Nr. 8762-31366/1-2), kurias apie 1902–1903 m. padovanojo etnografas, antropologas ir valstybės tarnautojas Aleksejus Charuzinas (Алексей Николаевич Харузин, 1864–1932)²⁴.

Reikia pastebėti, kad XIX ir XX a. sankirtoje parodose buvo rodyti įvairūs lietuvių liaudies meno dirbiniai, o štai į XX a. 3–4 deš. parodas buvo atrenkamos tik tam tikrų eksponatų grupės, kurios kartojasi visose parodose, arba eksponuojami tik vienos grupės meniniai dirbiniai (pavyzdžiui, lietuviškų prijuosčių paroda Kaune 1927 m., pirmoji Šiaurės ir Rytų Europos kilimų paroda Paryžiuje 1927 m. ir pan.). Remiantis išlikusia archyvine medžiaga apie Lietuvos reprezentaciją užsienyje, ekspozicijų bei tarpukario interjerų nuotraukomis, galima teigti, kad kolekcininkus ir muziejininkus itin domino suvalkiečių kaišytinės prijuostės, juostos, religinė liaudies skulptūra (pavyzdžiui, šv. Jurgio, kovojančio su slibinu, scena)²⁵.

24 Klumpės buvo eksponuotos 1972–1995 m. Rusijos etnografijos muziejaus Sankt Peterburge ekspozicijoje „Baltijos tautos. Lietuviai. XIX a. pab.–XX a.“. Plačiau žr. Senoji Lietuva 2009: 163.

25 Pavyzdžiui, Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus archyve saugoma nuotrauka, kurioje įamžinta Unė

1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos eksponatų sąrašė – 33 eksponatai (fonduose yra 32 eksponatai), kuriuos 1934 m., dar prieš prasidedant parodai, Trokadero etnografijos muziejui per įgaliotinį Jurgį Baltrušaitį padovanojo Kauno muziejus (M. K. Čiurlionio galerija). 1935 m. Trokadero etnografijos muziejus gavo dovanų dar 75 eksponatus, tikriausiai taip pat iš 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos Paryžiuje (iš jų nėra 3 eksponatų – vieno švilpuko ir dviejų margučių).

MuCEM rinkinyje iš lietuviškų eksponatų dar yra kumštinė pirštinė iš Šilutės (DMH1938.76.17), papildžiusi 1938 m. Žmogaus muziejaus fondus, taip pat 1946 m. gauti 2 švilpukai ir dekoratyvinė keraminė lėkštė, 1960 m. gauta miniatiūrinė gėlių žiedų segė, suformuota iš duonos, ir trys verbos (aukštis – 30,5; 31; 33 cm) (8 il.), o 1973 m. – trys vąšeliu nertos nėrinių juostos.

Babickaitė-Graičiūnienė savo namuose Kaune: aktorė, pasipuošusi tautiniais drabužiais, sėdi prie lango su knyga rankose, o už jos nugaros matyti ant stalo padėta šv. Jurgio skulptūrinė kompozicija.

9. Nežinomas autorius. Pabaltijo liaudies meno paroda. 1935 05 17–1935 10 15. Paryžius, Trokadero (Trocadéro) muziejus 1935. Spausa Paryžiuje. Spalvota spauda. Aukštis 80 cm, plotis 59,5 cm. ČDM MGpl–367. Audriaus Kapčiaus nuotrauka, 2019 m.

LIETUVIŲ ETNOGRAFIJOS RINKINYS MUCEM: 1935 M. BALTIJOS ŠALIŲ LIAUDIES MENO PARODA PARYŽIUJE

Tarptautinę Lietuvos prisistatymą 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje straipsnio autorė yra plačiau aptarusi ankstesniuose darbuose (Lebednykaitė 2013a: 31–32). Tik galima trumpai paminėti, kad medžiaga apie šios parodos rengimo klausimus (dokumentinė–rankraštinė medžiaga, susirašinėjimo laišakai, datuoti 1935 m. ir 1936 m.) saugoma ČDM Liaudies meno skyriuje, Adelės ir Pauliaus Galaunių namų archyve (toliau – GNA), ČDM fototekos ir dokumentacijos skyriuje M-1-3-30 (1), ČDM užsienio parodų (prieškarinių) byloje, ČDM Grafikos skyriaus fonde saugomas spalvotos spaudos parodos plakatas (spausa Paryžiuje) (9 il.). Didžioji dalis su paroda susijusios korespondencijos prancūzų kalba (M. K. Čiurlionio galerijos direktoriaus P. Galaunės ir LR Užsienio reikalų ministerijos susirašinėjimas su Trokadero etnografijos muziejaus direktoriumi prof. Poliu Rivė (Paul Rivet) ir jo pavaduotoju Žoržu Henri Rivjeru (Georges Henri

Rivière), 1935 m. parodos eksponatų sąrašai, atsiliepimai apie parodą Prancūzijos spaudoje ir kiti dokumentai saugomi BC MuNHN Paryžiuje, Trokadero etnografijos ir Žmogaus muziejaus archyve. MQB saugoma 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos plakato juodai balta nuotrauka, 1935 m. Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje padovanotos fotografijos.

1934 m. Kauno muziejus (M. K. Čiurlionio galerija)²⁶, tarpininkaujant Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje kultūros patarėjui Jurgiui Baltrušaičiui jaunesniajam, padovanojo lietuviškos etnografijos rinkinį Trokadero etnografijos muziejui²⁷. Eksponatų sąrašas rodo, kad buvo padovanoti 33 lietuviškos etnografijos dirbiniai²⁸. MuCEM fonduose saugomą 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos Paryžiuje lietuvių etnografijos rinkinį iš viso sudaro 33 eksponatai (44 vnt.), tačiau iš jų 1 eksponatas – pirštinės (2 vnt.) turi šifrą DMH1934.135.12.1-2 ir administracinį statusą deponuoto turto registre, tačiau pirštinių fonduose nėra arba jos yra pasimetusios tarp neidentifikuotų eksponatų. Tekstilės ir drabužių rinkinį iš viso sudaro 23 eksponatai²⁹ (34 vnt.). Eksponatų būklė gera, rinkinys pasižymi meniškais dirbiniais. Reikia pastebėti, kad į parodą atsiųstas rinkinys buvo suformuotas pagal Lietuvoje vyravusias tarpukario liaudies meno parodų rengimo tendencijas. Rezentacijai atrinkti būdingiausi lietuviški eksponatai, tokie kaip kaišytinės prijuostės (10 vnt.)³⁰, juostos (6 vnt.) (10 il.), pinikų fragmentai (7 vnt.) (11 il.), 5 poros pirštinių (10 vnt., kaip jau minėta, iš jų viena pora neišlikusi arba yra

26 Kol kas nerasta jokių patvirtinančių dokumentų, kad Kauno muziejumi (Lietuva) galėjo būti įvardintas Miesto muziejus, o ne M. K. Čiurlionio galerija. Žinoma, kad 1934 m. Miesto muziejaus Kaune rinkiniai buvo perduoti M. K. Čiurlionio galerijai (Keršytė 2003: 104).

27 1934 m. Trokadero etnografijos muziejui dovanojusių eksponatus asmenų / institucijų sąrašas, Nr. 135, *Ethno–Europe–Lituanie. Don Jurgis Baltrusaitis. Attaché. de Légation. Musée de Kaunas par (?)*. Iš: BC MuNHN, b. MH Ethno–Europe 185. Lithuanie. 2AM 1 I5 *Mouvement des collections. Chasier d'enregistrement des collections données (1930 à 1951)*, l. 73, Nr. 135.

28 Trokadero etnografijos muziejui dovanotų lietuviškų eksponatų sąrašas. *Don du Musée de Kaunas (Lituanie), par J. Baltrusaitis*. 34.135. Iš: BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185, l. FM [be numeracijos].

29 p Dovanojimo sąrašė 7 pinikų fragmentai kaip rinkinys priskirti prie to paties šifro (1934.135.13.1–7). Kad nesimaišytų, straipsnio autorė eksponatus skaičiuoja pagal dovanojimo sąrašo numeraciją, o tikslus jų vienetų skaičius nurodomas skliausteliuose.

30 Plačiau apie prijuosčių rinkinio istoriją žr. Lebednykaitė 2013a: 26–47.

10. Juostos. Lietuva. Eksponuotos 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1934.135.1–7. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

11. Pinikai (fragmentas). Lietuva. Linas; mastymas. Ilgis su kutais 32 cm, plotis 17,5 cm. Eksponuoti 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1934.135.13.7. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

12. Pirštinės. Lietuva. Vilna; mezgimas. Ilgis 25,8–26,5 cm. MuCEM DMH1934.135.9.1–2. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

13. Rankšluostis. Lietuva. Metmenys – balti, medvilniniai, ataudai – balti, medvilniniai ir pilki, lininiai; audimas. Ilgis 176 cm, plotis 40,5 cm. MuCEM DMH1934.135.23. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

14. Švilpukas. Raseinių r. Molis, glazūra; lipdyba, glazūravimas, degimas. Aukštis 6,9 cm, plotis 5,2 cm. Pagamino Jenušas? Eksponuotas 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1934.135.30. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

15. Kultuvė. Lietuva. Padaryta 1880 m. Medis; drožyba. MuCEM DMH1935.73.16. Photo © MuCEM.

16. Iš kairės į dešinę pirmoje eilėje:

1. Prieverpstė. Žibikų k. Vieکشنیų vs. Mažeikių aps. Medis; drožyba. Aukštis 33,8 cm, plotis 12,7 cm. Gauta iš Uršulės Kuodienės. MuCEM DMH1935.73.20;

2. Prieverpstė. Pluogų k. Vieکشنیų vs. Mažeikių aps. Medis; drožyba. Aukštis 36,5 cm, plotis 14,6 cm. Gauta iš J. B. MuCEM DMH1935.73.22;

Iš kairės į dešinę antroje eilėje:

3. Prieverpstė. Lietuva. Medis; drožyba. Aukštis 32,2 cm, plotis 11,8 cm. MuCEM DMH1935.73.21;

4. Prieverpstė. Lielaičių k. Vieکشنیų vs. Mažeikių aps. Medis; drožyba. Aukštis 33,3 cm, plotis 10,4 cm. Gauta iš Onos Virkutienės. MuCEM DMH1935.73.19

5. Prieverpstė. Maigų km. Vieکشنیų vs. Mažeikių aps. Medis; drožyba. Aukštis 31,9 cm, plotis 11 cm. Gauta iš Barbaros Nikiėnės. MuCEM DMH1935.73.17.

M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

pasimetusi) (12 il.), rankšluostis (1 vnt.) (13 il.), moliniai švilpukai (7 vnt.) (14 il.) ir įvairaus siužeto šventųjų skulptūros iš medžio (3 vnt.).

Lietuvos pasiuntinybė Paryžiuje ir vėl minima 1935 m. eksponatus dovanojusių asmenų ir institucijų sąrašė Trokadero etnografijos muziejaus inventorinėje knygoje³¹. Čia rašoma, kad 1935 m. buvo padovanoti dar 75 lietuviški eksponatai (iš jų 3 eksponatai neišlikę): švilpukai (11 vnt.), keramikos dirbiniai (ąsočiai – 2 vnt.;

31 1935 m. Trokadero etnografijos muziejui dovanojusių eksponatus asmenų / institucijų sąrašas, Nr. 73 (*Don du G: et des Musées de Lithuanie par la Légation*). Iš: BC MuNHN, b. MH Ethno–Europe 185. Lithuanie. 2AM 1 I5 *Mouvement des collections. Chasier d'enregistrement des collections données (1930 à 1951)*, l. 79, Nr. 73. Dovanotos nuotraukos (?) Dar viename 1935 m. dokumente E Mus1 pažymėta, kad Lietuvos Respublikos vyriausybės dovana (*Don du gouvernement Lituanien*). Eksponatai: švilpukai, verpstės, keramika, margučiai. Prie etikečių priedašai – pasilieka Trokadero muziejuje nuolatiniame Lietuvių skyriuje.

indai – 2 vnt.), 1 kultuvė (DMH1935.73.16; daryta 1880 m.) (15 il.), 6 prieverpstės (4 iš jų turi nuorodas į Mažeikių apskrities Lielaičių (Lėlaičių), Maigų, Pluogų ir Žibikų k.) (16 il.), margučiai (53 vnt.) (17–18 il.). Pagal peržiūrėtą *Quai Branly* muziejaus bibliotekoje Paryžiuje saugomą Trokadero etnografijos ir Žmogaus muziejaus fototekos medžiagą, reikia manyti, kad 1935 m. buvo padovanota ir nuotraukų (su tautiniais drabužiais, pakelės kryžių ir kita). Tikėtina, kad išvardinti eksponatai buvo eksponuoti Baltijos šalių liaudies meno parodoje.

Tokia liaudies meno dirbinių atranka į 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodą Paryžiuje turėjo ir savo priešistorę – 1931 m. surengtos lietuvių liaudies meno apžvalginės parodos Skandinavijos šalyse, kurias organizavo tuometinei M. K. Čiurlionio galerijai (įk. 1921) vadovavęs Paulius Galaunė ir tuo metu Švedijoje rezidavęs oficialusis Lietuvos atstovas Jurgis

17. Vašku išrašytas margutis. XX a. 3–4 deš. Lietuva. Kiaušinis, vaškas, dažai; vaškavimas, polichrominis dažymas. Aukštis 5,3 cm, plotis 4 cm. MuCEM DMH1935.73.28. Photo © MuCEM.

18. Skutinėtas margutis. XX a. 3–4 deš. Lietuva. Kiaušinis, dažai; monochrominis dažymas, skutinėjimas. Aukštis 5,7 cm, plotis 4 cm. MuCEM DMH1935.73.52. Photo © MuCEM.

19. Skulptūrinė kompozicija „Šv. Jurgis.“ Lietuva. Aukštis 56 cm. Medis; drožyba, polichrominis dažymas. Eksponuota 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1934.135.31. M. Lebednykaitės nuotraukos, 2019 m.

20. Skulptūra „Šv. Antanas ir kūdikėlis Jėzus.“ Lietuva. Aukštis 39,8 cm. Medis; drožyba, polichrominis dažymas. Eksponuota 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1934.135.32. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

21. Skulptūra „Švč. Mergelė Marija.“ Lietuva. Aukštis 37 cm. Medis; drožyba, polichrominis dažymas. Eksponuota 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1934.135.33. M. Lebednykaitės nuotrauka, 2019 m.

23. Švilpukas. Raseinių r. Lietuva. Molis, glazūra; lipdyba, glazūravimas, degimas. Aukštis 7,64 cm, ilgis 9,46 cm. Eksponuotas 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodoje Paryžiuje. MuCEM DMH1935.73.11. Photo © MuCEM.

22. Religinės skulptūros vitrina Žmogaus muziejuje Paryžiuje (*Sculptures religieuses, vitrine du Musée de l'Homme*). Kristijano Lemzaoudos (Christian Lemzaouda) nuotrauka, 1984 m. MQB PP0093172.

Savickis³². Iš archyvinių nuotraukų matyti, kad parodų Švedijoje, Norvegijoje ir Danijoje ekspozicijoms buvo atrinktos tos pačios liaudies meno dirbinių grupės, kaip ir 1935 m. Paryžiuje: tradi-

32 M. K. Čiurlionio galerija tarpukariu itin aktyviai tyrinėjo lietuvių liaudies meną ir rūpinosi išlikusių dirbinių išsaugojimu, rinkinių sudarymu ir jų populiarinimu Lietuvoje ir užsienyje, 1931 m. surengė liaudies meno parodų ciklą Skandinavijos šalyse. Ten rodytos ir šv. Jurgio skulptūrėlės, vienos jų reprodukcija papuošė parodos plakatą. P. Galaunė rašė: „Smagu yra šiuo metu pasivaikščioti gražaus Stokholmo gatvėmis, kaip nuolatos jose pamatai mūsų liaudies meno parodos plakatą – fotograviūrinę reprodukciją vienos šv. Jurgio medinės statulėlės su gražiai prikomponuotu tekstu „Litauisk Folkkonst Uställning. 14 Januari – 16 Februari“ <...> O prie „Nordiska Museet“ ant aukšto stiebo plevėsuoja mūsų tautinė vėliava“ (Galaunė 1931: 62; Lebednykaitė 2017: 73).

cinė liaudies skulptūra, medžio raižiniai, verpstės, prieverpstės, prijuostės, juostos, pinikai, keramika³³. Parodomis siekta plėtoti Lietuvos kultūrinius ryšius, reprezentuoti užsienyje platų lietuvių liaudies meno vaizdą, atskleisti giluminius tautos identiteto bruožus.

Vėliau prancūzai iš 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos rinkinio eksponatų nuolatinei Žmogaus muziejaus ekspozicijai atsirinko visas tris tradicines liaudies skulptūras – šv. Jurgio (DMH1934.135.31) (19 il.), šv. Antano ir kūdikėlio Jėzaus (DMH1934.135.32) (20 il.) ir Švč. Mergelės Marijos (DMH1934.135.33) (21 il.). Iš 1984 m. darytos nuotraukos matyti, kad lietuvių dievdirbių sukurti šventųjų atvaizdai buvo eksponuojami Žmogaus muziejaus vitrinoje, reprezentuojančioje įvairių šalių religinę liaudies skulptūrą (22 il.). 1935 m. Baltijos šalių liaudies meno parodos Paryžiuje lietuvių etnografijos rinkinio švilpukas „Avinas“ (DMH1935.73.11) (23 il.) taip pat ilgą laiką buvo Žmogaus muziejaus instrumentų ekspozicijos vitrinoje (kartu su minėtomis kanklėmis iš 1900 m. Paryžiaus parodos) (24 il.). Atnaujinus ekspoziciją ir pakeitus vitrinas ekspozicijoje lietuviškus muzikos instrumentus reprezentavo tik kanklės.

I dalies pabaiga. Tęsinys kitame žurnalo numeryje.

SANTRUMPOS

BC MuNHN = Nacionalinio gamtos istorijos muziejaus Centrinė biblioteka Paryžiuje (*Bibliothèque centrale du Muséum national d'Histoire Naturelle, Paris*).

BnFA = Prancūzijos nacionalinės bibliotekos (*Bibliothèque nationale de France*) archyvas.

ČDM = Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus; MGpl – Grafikos skyriaus fonde saugomų plakatų šifras.

Gn = Adelės ir Pauliaus Galaunių namai.

GNA = Gn archyvas.

LNM = Lietuvos nacionalinis muziejus; EMO – šio muziejaus eksponato šifras; ATV – filokartija.

LMD = Lietuvių mokslo draugija.

MET = Trokadero etnografijos muziejus (*Musée d'Ethnographie du Trocadéro*).

MH = Žmogaus muziejus (*Musée de l'Homme*).

MuCEM = Europos ir Viduržemio jūros šalių civilizacijų muziejus Marselyje (*Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée*); DMH – šio muziejaus eksponato šifras.

MQB = *Quai Branly* muziejus (*Musée du quai Branly – Jacques Chirac*); PP – šio muziejaus eksponato šifras.

SLA = Susivienijimas lietuvių Amerikoje.

VDA = Vilniaus dailės akademija.

VUB RS = Vilniaus universiteto bibliotekos Mokslo ir kultūros paveldo centro Rankraščių skyrius.

33 Plačiau žr. Lebednykaitė 2017: 70–73.

24. Muzikos instrumentų vitrina Žmogaus muziejuje Paryžiuje (*Instruments de musique, vitrine du Musée de l'Homme*). René Paskvino (René Pasquin) nuotrauka, 1951 m. MQB PP0093218.

ŠALTINIAI

Archyviniai dokumentų šaltiniai

Etninės kultūros skyriaus aprangos ir tekstilės eksponatų inventorinės knygos. Iš: LNM.

Dokumentai, ikonografinė medžiaga, M. K. Čiurlionio Galerijos komisijos posėdžio protokolai. Iš: GNA.

Korespondencija ir kiti dokumentai, ikonografinė medžiaga. Iš: ČDM LMS.

Trokadero etnografijos muziejaus ir Žmogaus muziejaus archyvas (*Inventaire des fonds d'archives du Musée d'Ethnographie du Trocadéro et du Musée de l'Homme*): korespondencija ir kiti dokumentai, ikonografinė medžiaga:

BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185. Lituanie [lapai nenumuoti] – Dokumentas, pasirašytas *Délégué du Comité Lithuanian*, 1900 m. lapkričio 5 d.;

BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185. Lituanie 1901.58 [lapai nenumuoti] – 1901 m. Trokadero Etnografijos muziejui dovanojusių eksponatus asmenų / institucijų sąrašas (don Baron de Baye);

BC MuNHN, b. MH Ethno–Europe 185. Lituanie. 2AM 1 15 *Mouvement des collections. Chasier d'enregistrement des collections données (1930 à 1951)*, l. 73, Nr. 135 – 1934 m. Trokadero Etnografijos muziejui dovanojusių eksponatus asmenų / institucijų sąrašas, Nr. 135, *Ethno–Europe–Lituanie. Don Jurgis Baltrusaitis. Attaché. de Légation. Musée de Kaunas par (?)*;

BC MuNHN, b. MH Ethno Europe 185, l. FM [be numeracijos] – Trokadero Etnografijos muziejui dovanotų eksponatų sąrašas. *Don du Musée de Kaunas (Lituanie)*, par J. Baltrusaitis. 34.135 ;

BC MuNHN, b. MH Ethno–Europe 185. Lituanie. 2AM 1 15 *Mouvement des collections. Chasier d'enregistrement des collections données (1930 à 1951)*, l. 79, Nr. 73 – 1935 m. Trokadero Etnografijos muziejui dovanojusių eksponatus asmenų / institucijų sąrašas, Nr. 73 (*Don du G: et des Musées de Lituanie par la Légation*).

1900 m. Paryžiaus parodos komiteto archyvas, korespondencija ir kiti dokumentai:

VUB RS, F1–E. 335, l. 103, [p. 1–107] – Gražinti, parduoti ir aukoti daiktai Paryžiaus įstaigoms.

Lietuvių etnografijos nuotraukos iš 1900 m. pasaulinės parodos Paryžiuje. Iš: MQB.

Muziejiniai lietuvių etnografijos rinkiniai

Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejaus Marselyje rinkinys (MuCEM)

Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinys (LNM)

Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinys (ČDM)

Trokadero Etnografijos muziejaus rinkinys (MET)

Žmogaus muziejaus rinkinys (MH)

Publikuoti šaltiniai

- Bagdonas 1937 = Juozas Bagdonas. Lietuvių paroda Paryžiuje 1900 metais. Iš: *Mūsų senovė*, t. 2. Kaunas: VDU bibliotekos leidinys, 1937, Nr. 3 (8), p. 372–397.
- Daumantas [Bagdonas] 1901 = Daumantas [Juozas Bagdonas]. Parodos reikalai: Lietuvos folk art parodos daiktai, palikti etnografiniam muziejui Trokadero. Iš: *Vienybė Lietuvninkų*. Plymouth, Pa., 1901, Nr. 8, p. 89–90.
- LPPP 2006 = *Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 metais*. Sudarytojas Remigijus Misiūnas. Vilnius: Versus aureus, 2006.

Albumai

- ALPP 1902 = *Albumas lietuviškos parodos Paryžiuje 1900 metuose*. Tekstą surašė kun. Jonas Žilinskas. Plymouth, Pa. Išleista Pasaulinės parodos Paryžiuje Lietuvių parodos fondo lėšomis, spauda „Vienybė Lietuvninkų“, 1902.

LITERATŪRA

- Fleury 2016 = Stanisław Filibert Fleury. *1858–1915. Fotografijos. Lietuvos fotografijos istorija*. Sudarytoja Jūratė Gudaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.
- Galaunė 1924 = Paulius Galaunė. Džiaugtis ar rausti? Iš: *Vairas*, Kaunas, 1924 01 31, Nr. 5, p. 20.
- Galaunė 1931 = Paulius Galaunė. Lietuvių liaudies meno paroda Stokholme. Iš: *Gaisai*, Kaunas, 1931, Nr. 1, p. 62.
- Kriaučiūnas 1982 = Juozas Kriaučiūnas. Lithuania at the Paris World's Fair // *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*. T. 28. Chicago, Ill.: Lituanus Foundation, Inc. 1982, Nr. 4, p. 26–39.
- Lebednykaitė 2017 = Miglė Lebednykaitė. Atvėrė kelius į pasaulį: 1931 m. lietuvių liaudies meno parodos Skandinavijos šalyse. Iš: *Krantai*. Vilnius, 2017, Nr. 2 (162), p. 70–73.
- Lebednykaitė 2013a = Miglė Lebednykaitė. Lietuviškų prijuosčių rinkinys Europos ir Viduržemio jūros šalių civilizacijų muziejuje Marselyje (MuCEM), Pancūzijoje. Iš: *Liaudies kultūra*. Vilnius, 2013, Nr. 2 (149), p. 26–47.
- LIAIF 2009 = *Lietuvos istorija atvirukuose ir fotografijose: Nuo seniausių laikų iki XX a. Algimanto Miškinio kolekcija*. Spaudai parengė Dalia Keršytė. Vilnius: LNM biblioteka, 2009.
- Keršytė 2003 = Nastazija Keršytė. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų: Lietuvos muziejų raida XVI–XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje*. Vilnius: LNM, 2003.
- Senoji Lietuva 2009 = *Senoji Lietuva: paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje, 2009 09 17–2009 11 30: Katalogas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Rusijos etnografijos muziejus. Konceptijos autoriai Olga Fišman, Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius–Sankt Peterburgas [i. e. Vilnius]: LNM, 2009.

Elektroninės priemonės

- CCR MuCEM 2005 = *Centre de Conservation et de Ressources du MuCEM – Vezzoni Architecte Marseille – Emilie Girard présente le fonctionnement des réserves*. 2005. Iš: *Vimeo*. Prieiga per internetą: <https://vimeo.com/122997728>.

LITHUANIAN ETHNOGRAPHIC COLLECTION AT THE MUSEUM OF CIVILIZATIONS OF EUROPE AND THE MEDITERRANEAN (MUCEM) IN MARSEILLE, FRANCE. PART I

Miglė LEBEDNYKAITĖ

Two folk exhibitions, which took place in Paris – the World Fair in 1900 and the Baltic folk art exhibition in 1935 – exhibited many examples of Lithuanian folk art from the 19th c.–1930s. Most are currently held at the Museum of Civilizations of Europe and the Mediterranean (MuCEM) in Marseille and the National Museum of Lithuania (NML), while archival material (photographs, postcards, posters, written documents) are spread out across various museums, archives, and libraries in France, USA, and Lithuania.

The article presents the valuable ethnographic collection held at the MuCEM, a collection that has not been widely researched. The scope of the museum's collection is discussed, an analysis of the Lithuanian apparel and textile collection is carried out and its specific features are revealed. For the first time, iconographic material from the Quai Branly museum in Paris, the MuCEM, and the NML is presented.

In 2005, the Musée de l'Homme in Paris deposited at the MuCEM museum its collection from the Ethnography of European Nations Division. This is how a unique collection of Lithuanian ethnography found its way to Marseille. The 1900 Lithuanian exhibition at the World Fair in Paris was organised with help from the Lithuanian Alliance of America, which later gifted part of the Lithuanian folk artefacts to the The Trocadéro Museum of Ethnography (Musée d'Ethnographie du Trocadéro), while the rest of the exhibits in 1909–1910 were given to the Lithuanian Scientific Association. This led to the formation of Lithuanian folk collections not only in France but also in Lithuania. The list of Lithuanian ethnographic works deposited by the MuCEM contains a total of 331 exhibits. 255 were found in the museum's funds and 76 (mainly from the Paris exhibition in 1900) were missing or lost in among exhibits.

Photographs of the permanent exhibition of the Human Museum in 1984 show that the Lithuanian kanklės and ceramic dish, exhibited in 1900, received particular attention from the people of France. In 1935, for the permanent exhibition, the following were selected: a whistle in the shape of a ram and three traditional folk sculptures (of St. Jurgis, St. Antanas and the infant Jesus, and the Blessed Virgin Mary).

The second part of the article will present the textiles, clothing and accessories from the 1900 World Fair in Paris, now held at the MuCEM and NML.

Vilniaus dailės akademija,
Maironio g. 6,
01203, Vilnius,
E. paštas: lebednykaite_migle@yahoo.com

Gauta 2019 11 27, įteikta spaudai 2020 02 10.

BŪDAS IŠLIKTI I D.

- Tebūnie šio rašinio įžanga Ingos Mitunevičiūtės ir jos močiutės, tremtinės Paulinos Žukaitės-Ponimaš, dialogas apie siuvinėjimą Sibire.

Inga MITUNEVIČIŪTĖ: O kaip tau, močiute, atrodo, labiausiai dėl ko siuvinėdavot: dėl grožio ar kad būtų ką veikti, ar kad ramiau būdavo, užsimiršdavot?

Paulina PONIMAŠ: Matai, dabar nuveini į parduotuvį – yra viska nusipirkt. O tenajus, būdava, džiaugies, ka kokį nebud ryzą randi: ar perkelia kokia, ar kokios drobėlas nusitvėrįs pasidarai sau papuošalą. Ten gi ni nebuva jokių staltiesių, jokia užtiesala nebuva, jokia nieka. Jeigu kokių tamsų daiktų da gali nusipirkt, va pasidarai – krašteliu apsiuvinėji, kokią gėlytę šviesią, a tinai raudoną, a tinai geltoną, a tinai baltą – va tau ir užtiesalas ant narų ar ant lovas. Labiausiai dėl grožia, pasipuošt. Lietuviai, latviai norėja pasipuošt.

Kad būtų gražiau.

Pati užaugau tremtinių šeimoj, tad ir rašyti šia tema, regis, lengviau – lydi kažkokios išlikimo paslapties žinojimas, persismelkęs kraujin. Pirmoji užduotis tremty – išlikti gyvam, antroji – išlikti lietuviu, trečioji – kad būtų gražiau. Išmokti pačiam ir išmokyti kitus, kaip visa tai padaryti. Tai tartum supaprastintas kultūros raidos algoritmas. Kultūra – tai būdas išlikti.

Prisimenu visad dainuojančią savo tremtinę močiutę (pritardavo radijui, niūniuodavo primityvias melodijas ir pati, – tai buvo tartum koks kvėpavimo palengvinimas), prisimenu ją nuolat su darbėliu rankoje, krutančią, skaitančią, niekad niekad nesėdinčią be darbo, pamenu jos zanavykišką tartį su sulietuvintų rusiškų žodžių trupiniais ir siūlau šįkart su keletu tremtinių pakalbėti apie tautinės kultūros išsaugojimą tremtyje, tautinio charakterio spalvas, būdus išlikti lietuviu ir tiesiog būdus išlikti.

Mano pašnekovai bus skirtingi savo šneku mu ar kalbėseną, pora jų šmėstelės tik probėgšmais (kaip antai Kauno teatre atsitiktinai sutikta Vita Plechavičiūtė-Jauniškienė bei Barnaule aplankyta Danutė Falevičiūtė-Zelencova), bet visi turtingi savo žmogiškosios savasties.

Tai Paulina Žukaitė-Ponimaš, gimusi 1935 m., iš Bajoriškių vienkiemio Panevėžio rajone 1951 m. ištremta į Tomsko sritį, Staro

Šumilovo kaimą, Algirdas Marcinkevičius, gimęs 1934 m., iš Petrašiūnų 1941 m. ištremtas į Altajaus kraštą, po metų – į Bykov Mysą prie Laptevų jūros, ir Marija Makuškaitė-Pudlauskienė, gimusi 1928 m. Rokiškyje, 1945 m. įkalinta, vėliau ištremta į Pieskunovką Krasnojarsko srityje.

Derėtų pradėti nuo dainavimo. Šis būdas palengvinti darbą ir dalią, pasakyti sunkiai pasakoma lietuviui prigimtinis. Tarpukariu ir pokariu klestėjo romansas, beje, ypač palankus išreikšti skaudžius, sunkius jausmus, išgyvenamus dainos atlikimo momentu. Tremty dainuota daug romansų, tokio tipo ir dauguma tremtinių kūrybos. O greta radosi ir trumpų, šmaikščių kūrinių ūpui pakelti. Tokia, sakyčiau, sruogiška dainų ir dainavimo amplitudė nuo giliausio liūdesio ir skausmo iki juokelių, būdinga ir pačiam gyvenimui tremtyje. Neteko sutikti nė vieno tremtinio, kad ir sunkiausiai lemties kryžių gavusio, kuris neturėtų humoro jausmo.

Pasakoja Paulina PONIMAŠ: Kai tik susodina vežt' iš namų, da prieš traukinį, dainavam: „Susodina i mašinu, o kur veža, velniai žina.“

Traukiny kai vežė, tai visi verke, mes dainavam. Vot tyčiom! Visokias partizaniškas dainas dainavam, i viskas. Tinajus buva – vieni giedu, kiti dainuoj, triukšmas didžiausias. Ir aš pasakiau: nepamatys ašarėlių, nepamatys iš Lietuvos ašarėlių, sakau, tik dainuokit! Dainuokit, sakau, visi! Užkalė visus gi langus, užkalė, o nespėja da traukinys pajudėt, vienų langų jau mes atplašėm. Dainavam: „Mes išvažiuojam už Urala tremtinių brolių aplankyti, o gal už tolina Baikala sniegy-nuos galvas paguldyt.“

Marija PUDLAUSKIENĖ: Dirbom sunkiai, prie geležinkelio statybos, bet buvom jaunos. Tai tik kokia pertrauka, susisėdam ir dainuojam. Dainų visos mokėjo. Daugiausia romansus dainuodavom. O šita va iš Amerikos atvežta:

*Sesute, tave aš sapnuoju,
Sapnuoju gražiausiais sapnais,
Tu vaikštai po pievas kaip rojų
Ir leki lengvučiais sparnais.*

*Kai rytą pabudęs pramerkiu
Sapnų užliūliuotas akis,
Su sapnu dingsti tu, sesute,
Oi liūdi, oi skauda širdis.*

Paulina Žukaitė-Ponimaš Staryj Šumilovo k., Tomsko sr., XX a. 6 deš. ir siaurojo geležinkelio Panevėžys-Rubikiai vagonė 2009 m.

*Ir vasara buvo svajinga,
Lingavo vosilkų žiedai,
Ir buvom abu mes laimingi,
Su saule nužertais veidais.*

*Ir staigiai ruduo vėl atėjo,
Išskrido iš lizdo gandrai,
Su klykiančiom gervėm į pietus,
Su paukščiais ir tu išskridai.*

*Išsisiu į mišką aš vienas
Klausti berželio raudos,
Ir verks man širdis kaip berželis
Ir verkti ir verkt nenustos.*

*Matau aš raudonas tas lūpas,
Lietuviškas žydras akis
Ir jaučiu myluojančių ranką,
Ir klausau, ką ji pasakys.*

Mūsų apylinkėj tremtinių dainų nieks nesukūrė, tiesa, buvo viena tokia sukūrusi, kai mus vežė į paskirties vietą laivu „Marija Uljanova“, bet ta daina buvo nesklandi. Daugiau sueiliuodavo lietuviškai ar rusiškai tokias humoristinio turinio balabuškes. Buvo tokia istorija: arkliui

bevažiuojant per mišką, šaka perrėžė jam pilvą, ir tas arklys krito. Ateina mūsų viršininkas, komendantas. Ir klausia: „Ar Marytę jau pavaišintot kotletais?“ Aš ir neragavau tų kotletų... Tai mes sukūrėm:

*Vakar dar šoko, žvengė jis,
Šiandien išvirtas tas arklys.
Daugiau į frontą jau nejos,
Skanūs kotletai jo mėsos.*

Prisimena Algirdas MARCINKEVIČIUS: Mizernai dainuodavom, labai nedaug: šeima ar dvi susėda ant narų – ką tu ten gali meniško daug... Sesuo dvylikos metų, ji jau biškutį daugiau ką, aš buvau aštuonerių metų. Tai sesuo su draugėm susėdusios ant narų fantais žaidžia, žiedą dalina. Kai kurie vyresnio amžiaus pradėjo rašyti kokias dainas arba eilėraščius. Paskui Lietuvoj išleido knygas iš jų kūrybos. Rašė daugiausiai „į lagaminą“, nepasakysi, kad „į stalčių“.

Sibire ištremti buvo įvairių socialinių sluoksnių žmonės. Pavyzdžiui, buvo ministro Černeckio šeima. Žmona Eleonora Černeckienė – ji Lietuvoj išvis beveik negyvenusi, ji Amerikos lietuvė. Tai jina ten ir arijas traukdavo ant narų sėdėdama.

Marija Makuškaitė-Pudlauskienė Peskunovkoje, Krasnojarsko sr., XX a. 5 deš. ir Vilniuje 2020 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

Jinai dar tokios dvasios... Ir kartu badas, ir visa kita. Kai jau Jakutske gyvenom (tai čia jau buvo 1956–1958 metai), Černeckienė savo bute augino kiaules. Virtuvėj tokį gardą padarė – tai buvo įdomu! Ir atsivežė kokį tai seną fortepijoną (dukra Jakutske teatre įsidarbino), tai bute net vietos nebeliko, aplink fortepijoną visi miegojo. Švenčių proga ateidavau pas juos, tai kiaulę išprausdavau (ar dvi tenai jos buvo) ir bantus užrišdavau. Černeckienė virtuvėj verda, ir čia pat kiaulės su bantais. Buvo tokių kontrastų. Kai kurie žmonės skleidė spinduliukus. Jeigu jie vaikščiojo į operas Lietuvoj ar dirbdami ambasadose, o staiga čia reikia gyvent barake, tai jiems buvo baisiai didelis skirtumas nuo buvusio gyvenimo – turėjo nors su paršiukais dainuot arijas!

Tarp merginų buvo labai paplitę atminimų sąsiuviniai. Įrašai juose taip pat atspindėjo tėvynės ilgesį, tremtinių svajones grįžti namo. Tai taip pat romantinio žanro pavyzdžiai. Štai ką Vitos Plechavičiūtės-Jauniškienės atminimų sąsiuvinyje įrašė draugės Jūratė Vaičiūnaitė ir Elena Česnavičiūtė:

*Klaiku klaiku mums tarp ledų,
Tarp vėjų, šalčių užiančių,
Bet neužmirškim, kad yra
Mūsų tėvynė Lietuva.*

*Nors ašaros rieda kasdieną per skruostus,
Vargas ir rūpesčiai spaudžia krūtinę,
Tikėkis, jog Viešpats iš dangiško sosto
Grąžins mus visus vėl į brangią tėvynę.*

Lankantis Altajuje, Barnaule, teko susipažinti su būreliu tenykščių lietuvių, sukūrusių mišrias šeimas ir likusių ten gyventi. Viena iš jų – Danutė Falevičiūtė-Zelencova, atitremta į Altajų pirmuoju ikikariniu trėmimu. Būdama paauglė, ji sugebėjo iš Sibiro pabėgti: apie mėnesį su broliu važiavo traukiniais, slapstydami po vagonu esančiose įrankių dėžėse. Lietuvoje apsigyveno pas gimines, gyveno kelerius metus, lankė mokyklą, priėjo pirmosios komunijos, tačiau buvo demaskuota kaip nelegaliai grįžusi ir grąžinta į Sibirą.

Įdomus Danutės iš šio lietuviškojo laikotarpio parsivežtas atminimų sąsiuvinis. Įrašai 1948–1949 metų, manyčiau, kad kai kurie iš jų būdingi tam laikotarpiui:

Algirdas Marcinkevičius su mama Kazimiera Marcinkevičiene Jakutske 1954 m. ir Kaune 2019 m.

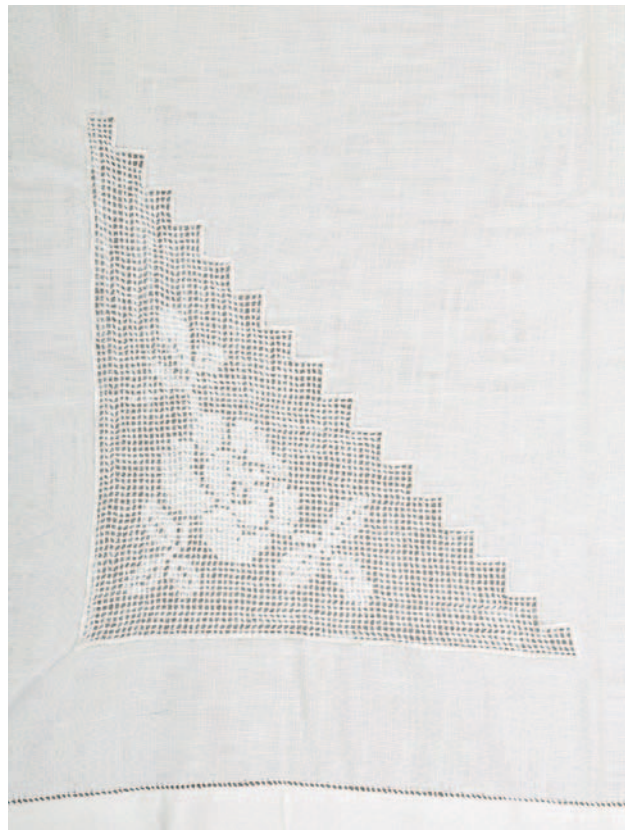
*Danuk,
Štai vakaruos raudona saulė leidžias,
Ta saulė kruvina,
Jos šone stovi kryžius,
Po kryžium rymo Lietuva.
(Pasirašo Julė)*

Kiekvienas įrašas autoriaus (dažniausiai tai buvo merginos) spalvotais pieštukais iliustruotas gėlių motyvais, kurie, beje, beveik identiški tuo metu populiariems siuvinėjimo raštams. Netikėtas atradimas man pačiai – mūsų, apie 1970 m. gimimo kartos, atminimų sąsiuviniai atrodė panašiai: Danutės Zelencovos sąsiuvinyje radau man puikiai pažįstamų ketureilių, o ir mūsų pašyba tuose sąsiuvinuose buvo panaši – lietuviškų ornamentų motyvais taip pat „įrėmindavom“ nuotrauką, tokiais pat bijūnais, rožėmis, našlaitėmis puošdavom puslapį. Tačiau grįžkime į Sibirą. Kaip reikėjo ten įsikurti, Lietuvoje palikus gerovę?

Ypač išskirtinis yra prie Laptevų jūros išremtųjų likimas. Ne tik dėl neįmanomų gyventi sąlygų, didžiulio mirtingumo, bet ir tuo, kad lietuvių (taip pat žydų, latvių, suomių) kolonijos

buvo atvežtos į visiškai iki tol negyventas vietas, taigi, iki šiol buvę nepažįstami žmonės turėjo įkurti gyvenvietę, tapti bendruomene.

Algirdas MARCINKEVIČIUS: Mano gyventos vietos prie Laptevų jūros: Bykov Mysas, Tit Arai, Jakutskas. Lietuvių gyvenimas Šiaurėje buvo lyg kolonija, ten rusų buvo mažai, vien lietuviai, išskyrus vieną kitą kazachą, vokiečių, suomių šiek tiek buvo. Bykov Myse lietuvių buvo apie 650–750, buvo ir žydų, apie 300 suomių. Moralškai lietuviams vadovauti nieks nesiėmė, visos šeimos sukosi savo rate. Brigadininkais ir vykdytojais skyrė tik rusus. Lietuviai grupavosi pagal gultų vietą arba socialinę kilmę – tai jautėsi. Į tas pačias jurtas buvo suvaryti inteligentai, tarnautojai, buvo ministrų šeimų (patys ministrai atsidūrė Rešotų lageriuose). Vaikai, jaunimas – jie visi laikosi kartu. Gyvenant jurtose neįmanoma visiškai atskirti buities – jinau absoliučiai vienoda. Šeimos pagal grafiką eina virti sriubą arba kepti žuvį virš pusbačkio ant keptuvės. Ir keptuvę tą pačią naudoja, ir katilų sriubos – vieni išneša, kiti jame verda vėl. Tokia grandine eina vienas paskui kitą.

Marijos Pudlauskienės siuviniai, parsivežti iš Sibiro. Vilnius. 2020 m. A. Baltėno nuotrauka.

Marija Makuškaitė
(Pudlauskienė) (trečia
iš kairės) su likimo
draugėmis. Peskunovka,
Krasnojarsko sr., XX a.
5 deš.

Tokie buvo pirmieji trys keturi metai. Visų judėjimas toks pat: išeit iš jurtos į tualetą (tokio nebuvo, pusnys tiktai) arba prie tos statinės, kur verda maistą: pabūna dvi trys šeiminkės, paskui po jų ateina kitos šeiminkės, išverda tušonkos kokios, jei turi, kruopų ar žuvies. Ratu eina po vieną.

Mūsų tėvai buvo gimę iš ūkininkų, tik paskui tapo tarnautojais, tai jie greitai adaptavosi. O kitiem adaptuotis buvo sunkiau.

Labai nevienodo amžiaus, patirties ir socialinės padėties žmonės pateko į Sibirą. Stambūs ūkininkai buvo išplėsti iš vienokios terpės, miestelių ar miestų gyventojai – iš kitokios. Kiekvienas Lietuvoje paliko neišsispildžiusias galimybes. Štai kaip savo vaikystę ir pirmuosius potraukius rankdarbiams prisimena Paulina PONIMAS:

Lietuvoj vaikystėj nebūdava kada pasakų sakyti, nu, nebent mama verpdama, tai kadu prisikabini, kad pasakų pasakytų. Arba migdydama, kaip mažučiai būdavam. Kol migdydava vaikus, mama siuvinėdava, kabliuku megzdava. Didelas pasakos neįstriga.

Žaislų tai beveik neturėjam – buva viena lėlė pirkta gal Janei (vyresnei seseriai), kažkokia moline. A kam mum tie žaislai? Pas mum žaislų gyvų buva pilna. Mana žaislai buva tokie: aš prisirenku gražių akmenėlių, išsidėliuju – gyvuliai man būdava. Apačion mėšla padedu, unt viršaus šiaudų padedu, sustatau tuos akmenėlius, kiekvienam akmenėliui šiena po nosim pakišu, nu, būkčiom čia ėdals. Už kiek laika aš vėl tuos visus išgraiboju, tus mėšlus, pakeičiu kitais. Ti mana buva gyvuliai

akmeniniai. A ka tu galvoji? Kur avytes – mažutei akmenėliai buva, kur didesni – karves, da didesni – arkliai buva. Nu ti vasaras laike žaisdavau, pašiūrej pagal kūtę, nuo stoga ka nelašėtų – gražią vietą išrinkdavau, i gyvulių buva mana pridėta. Surasdavam mes tų žaidimų be žaislų. Nebuva kada tėvams pinigų laisti, gal kur mieste i būdava tų žaislų. Nu gal tinajus iš medžia išdroždava kukį daiktų, bet aš ti pri lėlių nelįsdavau labai, man nepatikdava. Nu pat mažens aš lįsdavau pri siuvima: vot, adata man iš runkas neišeidava – nusitveri kukį ryzų i siūlą, bel' tik ka siūt! Mama sakydava: „Nu siūlą tik gadin i gadin“. Megzt anksti pradėjau, man įdomu buva.

Būdava, mama priaudž', priaudž' – tų pirktinių medžiagų gi nebūdava. Nu ti kokias paklodes, užvalkalus ti rankom gi siūdavam mes. Kai aš pradėjau siūt, nebegalėdava atsigint, duodava man maišus siūti. Maišus tai iš pakulių, priaudžia tokios medžiagas pakulines, ir varydavau. Ti man, būdava, baisiai širdis atsilaidž', ka kokius daiktus duodava pasiūt. Paskui, kai viskas gerai išein, ti tada duodava man paklodi siūti. Dabar tai medžiaga tokia va plati, a būdava audž' – gal mētra nėra pločia audeklas tas, nu ti dviejų palų vadinas, vidurį reiki susiūti ir galus atsiūlēt. Ti siūdavam i siūdavam. I siūdavam, i siūdavam, i siūdavam. Priaudž' mama, būdava, milalia. Milalis būdava vien tiktai vilnonis – ir apmatai, ir ataudai. A čerkesu vadindava – apmatai buvelniniai (medvilniniai) būdava, o ataudžia su vilnu. Paskui da tą medžiagą suvelia, turėdava tas vėlma mašinas kažkas iš Miežiškių. Pasidara toki glotni, gražiai suaustas

Darbas prie geležinkelio. Marija Makuškaitė (Pudlauskienė) – dešinėje. Peskunovka, Krasnojarsko sr., XX a. 5 deš.

atrodydava kai pirktinis tas čerkesas. Švarkus siūdava i kelnes, i sijonus, i pal'tus – viskas gi iš šitų dalykų. Mama da visokių klėtkinių, visokių ruožuotų priausdava. Vot tik viens dalyks buva – jin labai tingėdava, negaišdava laika mum pamokyt. Vot kiek tiktais aš iš akių, bet kai tiktai išveže į Sibiru, pamiršau, daba nebemokėčiau. A teip tigi viską mokėjau, žinojau, kaip suvert į tą, skėtis, a kaip jis vadinas. Skėtį suverdava, paskui būdava gijas. Aš mokėjau, bet man nelaisdava, kad aš nesutrikčiau, jin pati graičiau. Galvoja gal, ka ne taip padarysma. Gal mes lėtai dirbdavam, a jos gi pirštai būdava pasiutusia graituma, nepamatysi!

O jeigu jau siuvėjai atvažiuoj ką nebud siūt pas mumis... Tigi lišdavau aš pri tų siuvėjų: nutveriu kokią skiautę. Gaudavau aš nuo jų, kai nutveriu kokių da reikalingų medžiagų – pririšt reikėdava. Visą gyvenimą man patikdava siūti, kad man' nieks ir nemokina. Vat Sibiri, kaip turėjau mašinų nusipirkus, tai pati iš galvos pradėjau – pasižiūrėjus sukerpu ir pasisiuvu. Ir suknes pasisiūdavau, i Verai (dukrai) visokius paltukus pasiuodavau – gi nebūdava ką pirkt. Da, žėk, i kokias bobas priprašydava, atnešdava, kad pasiūčiau, da ir Lietuvoj parvažiavus siūdavau sau suknes. A kiek aš Verai būdavau prisiuvus suknelių Sibire – ka ji kiekvieną valandą keisdava suknes! Pamatys an pilva lašelį, jau viskas – nusidrėske, numete, ti, būdava, priskalbi gal koki dvidešimt, pakabini iš karta, ti žmones juokdavas aidami pro šoną: „Kiek tu vaikų turi?“

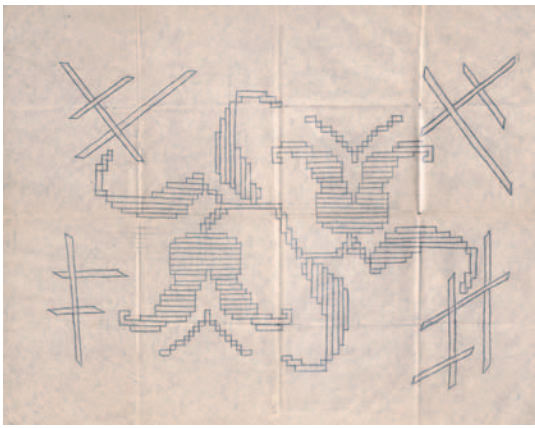
O dabar aš žiūrėt nebegaliu į tą siuvimą, man blogu daras, nebėr kantrybes, visa kantrybe išseka.

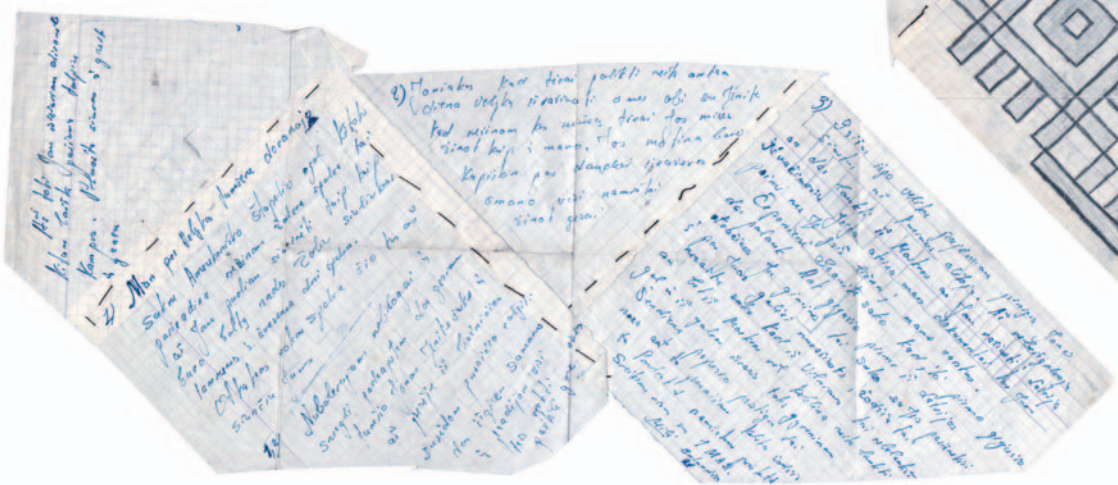
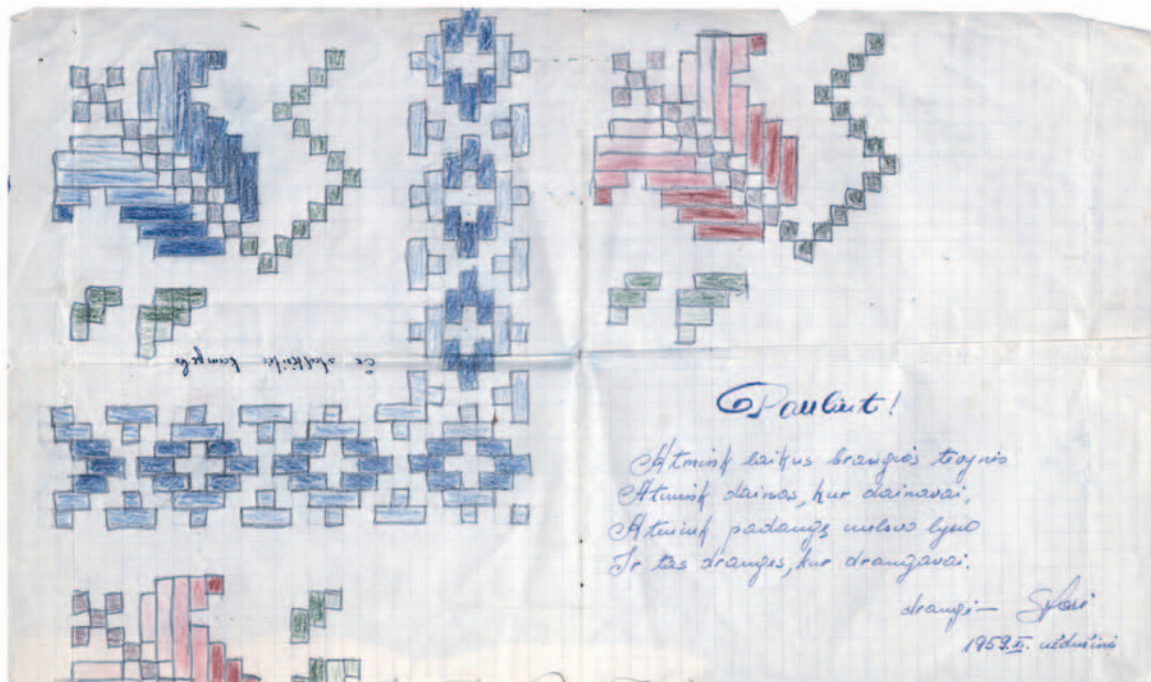
Marija PUDLAUSKIENĖ: Buvo šilkiniai siūlai, jie išsidalindavo į tris dalis. Sunešioji medžiagų, užvalkalus, o šitie išsiuvinėjimai tebėra. Ir lygin-tuva nebija, nieka nebija. Tie siūlai buvo vokiški, iš Lietuvos. Kai vokiečiai buva Lietuvoj, tadu. Ir buvo tokie dar siūlai kaip špagatas. Tų siūlų dar mes prisidraskėm, kai iš kalėjimo parėjam, gi nieka neturėjom nė apsilvilt. Tai prisidraskėm, tai mamutė priverpė, ir dar mes išsiaudėm kostiumėlius prieš išvežant Sibiran. Tas špagatas išsiskyrė tiesiog kaip linai. Tai dėjom vieną siūlą vilnonį, kitą – to špagato. Ir paltų pasiuvo, ir šitų kostiumėlių, ir nusiuntėm medžiagų seseriai, tai ir jinai pasisiuvo švarkelį.

O Sibire buva toks gruzinas. Diržas jam nutrūko makalatyve, kur elektrų suka. Jis sako, ar dar aš turinti tų siūlų. Jam susitaisyt tiktų. „Nu, – sakau, – ir kas, kad aš turiu. Tu arklį turėjai, man nedavei, ir aš siūlų neduosiu.“

Kai pagalvoji, kad materialiai gerai gyvenantys žmonės tremties naktį turėjo apgraiptom pasiimti sau daiktų likusiam gyvenimui... Pavyzdžiui, Marija Pudlauskienė mena, kad pasiėmė tik pagalvių ir tautinius rūbus. Ir vėl kurti naują save – jau kitokį, naujus namus, gražius daiktus iš naujo... Dauguma lietuvių moterų ir merginų tremtyje užsiimdavo rankdarbiais. Pats prieinamiausias pasirodė siuvinėjimas.

Paulina PONIMAŠ: Siuvinėt' ti iki Sibira nebuva kada, Sibiri tiktais pradėjau. Sibiri irgi laikydavomes – į šokius gi neisi, kaip Adventas i

Paulinos Žukaitės (Ponimaš) išsaugoti siuvinėjimo raštai/ priešiniai, kurie su laiškais iš Lietuvos atkeliavo į Sibirą.

Darbas prie geležinkelio. Peskunovka, Krasnojarsko sr., XX a. 5 deš. Iš Marijos Pudlauskienės asmeninio archyvo.

Gavėnia, tai vakarais iš darba parėjus keletą valandų i pasiuvinėji. Va sekmadieniais ti Lietuvoj laki į bažnyčią, po bažnyčias – su pažįstamais suveiti, a ten gi niekur neišeisi! Ten visi pažįstami aplink. Dieną atidirbi, parveže namo, jeigu turi ką valgyt – pavalgėi, neturi – ką *nebud* užsiimk dirbti, ka valgyt nenorėtum. Jeigu neturi ką dirbt, a galvosi apie valgymą, ti išdurnėsi. Laisvalaikis, taip sakant – vieni nuo kitų, vieni nuo kitų va šiteip, brėžinių ten visokių susirasdavam su visokiom gėlytėm. Taip ir prasidėja siuvinėjimai.

Man tai nelabai buva laika siuvinėt', aš ni dienas, ni nakties nemačiau, ni nieka, – kaip tas juodas jautis, man būdava darbas i darbas, i darbas. Kai ant gelžkelia dirbau, man ir naktį reikėdava eiti dirbt. *Podjom – sniegom zadulo! Podjom – platforma svalilas!*¹ Tik nespėji parvažiuot, atsiguoli – jau *podjom*.

A paskui jau pradėjau po biškiuką siuvinėt', kai mažus vaikus pradėjau augint. Nusipiešdavai i da, būdava, – laiškų parašai i Lietuvą, ir prisiųsdava pažįstami. Prasidėja ir Lietuvoj tokie dalykai: siuvinėdava visokiais i kryžiukais, i, nežinau kaip lietuviškai, rusiškai tai *gladju* vadindavas – pilnu siuvinėjimu. Lietuvoj prieš tai gal i siuvinėdava, kas laika turėdava, daugiau gal miestuos, pas mum kaime tai negirdėjau, ka kas siuvinėtų. Lietuvoj labiausiai gi, būdava, verpdava siūlus, ausdava visokius raštuotus tinajus dalykus – audims būdava daugiausia. Sibire nebuva tų siūlų siuvinėt, paskui pradėja privežt i parduotuves, da prisiųsdava pažįstami iš Lietuvos. Jeigu pas mus neatveždava, da buva Poligons, miesteliuks toks,

1 Rus. Keltis – sniegas užpustė! Keltis – platforma nugriuvo!

ten parduotuvių buva. Jeigu tiesiai eit, ten koki penkiolėk kilometrų, bet kelias ain palei Čiulymą [upę], vingiuoj, tai gaunas apie kokius trisdešimt penkis kilometrus. Ti nuveidavam i pareidavam. Kas čia yr? Padien nuveidavam i pareidavam. Dešimt minučių – kilometr. Pasižiūri, jeigu laikrodį turi, i žinai, kiek praėjai. Va tokie žingsniai... Ti nusipirkdavam siūlų, da ko. Raštais tarpusavy dalindavomes. Paskui, vėliau, iš Lietuvos siunte (raštus). Buva daug mana prisiuvinėta, bet viską man išvogė. Viena ponja važiava i Lenkiją, gavus dokumentus, tada gi, matai, lenkai gaudava dokumentus, išleisdava juos. Nu, nepagauts – ne vagis.

Kur išmokau? Agi iš sava galvos. Po biški, po biški. A ko tinajs mokytis? Pasižiūri, pasižiūri. Vieną kartą išeina gražiau, kitą – ne taip, vis tobolini. Kaip mokslų – tobolini, tobolini ir iš-tobolini. Va, dabar aš i tą gaidį žiūriu – va tokį, žiūrėk, nusipieši, nu ir išsiuvinėsi. Didelį padarytum, išdidintum, i viskas. Ogi siuvinėdava ant stalų patiest takelius tokius, paskiau kampelius visokius, servetėles ir kilimėlius išsiuvinėdava. Būdava, išsiuvinėji didelį kilimą ant sienos pakabint. Ant juoda, ant ruda, koki ten medžiagu buva? Satinas tas. Pasikabini, papuošals būdava. Kilimų tadu nebuva jokių pirkti, a vat noris, ka papuošals būtų. Staltieses va kampus išsiuvinėji, staltiese perkeline kokia būdava, drobine, drobėlas jeigu kokios randi, tokios, žinai, gražesnes. I da siuvinėdavam kiauraraščiu: išsiuvinėji, paskui iškarpai, pasidara skylutes, žinai, kaip sagai kilpų ka darai. Kaip tau čia parodyt, kaip čia siuvasi? Nu, duok adatą ir ryzą koki, aš tau parodysiu: va teip va, varai viens prie kita, viens prie kita. Paskui kerpi prie to rumbelia.

Raštus tai mergas vienas iš tų, kitas iš tų, arba išgalvodavam, iš galvos nusipiešdavam kokias našlaites – išraityk ir siuvinėk. Našlaites ir rožes išsiuvinėdavam – visokias gėles. Medžiagas gi irgi paskui į parduotuves atveždava. Ant perkelia siuvinėdavam, paklodinia va tokia, paskui drobėlas atveždava. Gaudavai kokį nebud gabalą ir siuvinėji. Satina gi būdava ruda, juoda, gražiai būdava paduškytes išein. Ant vilnonia kokia nebud storesnia daikta – bil tiktais siūt, siuvinėt. I megzdavam, nu kažkokia užsiėmima gi reikia, negi snausi atsiesėdįs. Ir rūbus sau pasisiūdavam, susikonstruodavam. Iš pradžių, kol mašinas neturėjam, tigi su runkom siūdavam. Aš buvau labai išsicinčius kelnes siūt. Per vakarų pasiūdavam kelnes iš darba parėjus, jeigu niekur neišvej. Ti mama dyvydavas. Daba, matai, mes – jeigu kelnes, ti kelnes, jei sijonų, tai sijonų, a Sibire būdava: kelnes i sijonus da ant viršaus. Bet kelnes siūdavam dėl šilumos, su vatinem kelnem gi tų nevaikščiosi, jas – tik į mišką važiuojant dirbti. O paskui, kai jau pradėja atvežti medžiagų, tigi pradėjam siūtis stora mila kelnes, tos vatines kelnes nebe madoj buva. Sau pasisiuvau, Janei pasiuvau kelnes, nu, sakau, mam, duok, aš tau kelnes kaipmat pasiūsiu. Pamatavau, pamatavau aš ją ten, raz raz, buva medžiagos, sukerpu, sukerpu, kaip sėdau – per vakarų pasiuvau kelnes. Te, mam, pasimatuok. Užsimove: ale ti kaip čia yra, sak, ka čia niekur netempia – i kojas pakelt galem, i pasilenkt'. Dyvs buva. Ti kiek čia ta siuvima: či va susiuvi, či va susiuvi, per tų susiuvi, či padarai klostelas, užtrauktukų nebuva, ti palikdavai skylių tokių va šonan, čia va sagų padarydavai juosmenin – tiek ta ir siuvima. Bet vis tiek gi reikdava susiūti taip, kaip mašinu susiuv, kad pasilenkus subine neišlįstų. Grait man aidavas kažkaip – žybt žybt žybt, i gatava. O be nuoperska – nė iš vietas.

Marija PUDLAUSKIENĖ: Rankdarbius darėm, nes norėjosi turēt savo. Būdavo staltiesėlės, take liai, šukinės, užuolaidos durims, užvalkaliukai. Atsirado rankdarbiai, kai atsirado elektra. Kaime iš pradžių nebuvo šviesos. Degindavom, – nuo žuvies konservų dėžutė būdavo, – aliejaus įpili, dagtį įstatai ir dega. Visas lietuves mokėja siuvinėt, visos – ir jaunos, ir mažos. A dar kai atvažiava mana sesuo iš Magadana, tai jinai pripiešdava visiem visokių raštų, kokių tiktai nori. Jai vis pieštukas buvo rankose. Tai visos labai ėmėsi ir prašė siūlų, kur siuvinėdavau. Ir kitokių siūlų rasdavo – kojines išardydavo. Kitos turėjo iš namų atsivežusios. Taip pat atsiūsdavo iš Lietuvos, paprašo – ir atsiunčia.

Visa šeima tremtyje. Pirmoje eilėje pirma: Paulina-Žukaitė (Ponimaš), jos mama Paulina Žukienė. Antroje eilėje: seserys Emilija ir Janina, brolis Jonas. Staryj Šumilovo k., Tomsko sr. Apie 6 deš.

Grįžau Lietuvon trisdešimties metų. Dirbau Dailės kombinate namudininke, audžiau namuose kaklaraiščius, audinius tautiniams rūbams. Vienąkart per vasarą išaudžiau viską septyniems tautiniams rūbams.

Kaipgi vyrai? Ar jie rasdavo laiko mieliems pomėgiam?

Algirdas MARCINKEVIČIUS: Buvo labai stambi žuvis nelma – metro ilgio. Tai ji turėjo didelį stuburą. Eršketai, kitos tai buvo bestuburės (kremzlinės) žuvys, o čia buvo nelma! Po virimo tie slanksteliai išardomi buvo, ir juodi, ir balti – šaškės būdavo. Juodus suodžiais gerai įtrindavo. Ir buvo šaškės, buvo tam tikras vystymasis. O Bykov Myse pakrantėse jaunimas rasdavo mamutų kaulų nemažai, ilčių tų. Vienas randa, antras, tai paskui išmoko technologiją – pradėjo iš tų mamutų kaulų gamint visokius dirbinėlius. Reikėjo gaut acto tiems kaulams mirkyt. Iš pradžių visokiais būdais perpjaukdavo gabalais, mirkydavo acte ir pradėdavo pjaustyti įvairius dalykėlius. Atsirado širdučių, visokių mažyčių papuošaliukų, kryžiuokų – tokių detalių, kurios jau puošė. Mes tai per maži buvom, o mergaitės, dvylikos–penkiolikos

Paulina Ponimaš
(pirma iš kairės) tvarko
geležinkelį. Staryj
Šumilovo k., Tomsko sr.,
6 deš. Iš P. Ponimaš
asmeninio archyvo.

metų jauniklės, gaudavo visokių dovanų nuo vyriukų: klumpaites visokias, kryželius. Tokie papuošimai buvo didžiausia dovana. Tai irgi iš vaikiškių spinduliukų...

Gražiausia prie Laptevų jūros buvo Šiaurės pašvaistė ir pavasaris, kai patraukdavo pas mus žąsys, gulgės, antys. Buvom išmokę gulbių odą išdirbt. Tos gulgės prie Arkties vasarodavo, keisdavo plunksnas – visiškai jas numesdavo, likdavo tik su pūku. Tuomet net nepaskrisdavo. Va tokios gulgės odą su tuo pūku galima išdirbti, oda pakankamai stora. Išeina toks švelnus kailiukas, moterys naudodavo kaip apykakles.

Marija PUDLAUSKIENĖ: Vyrai tai jokiais dirbiniais neužsiminėdavo, labai sunkiai dirbdavo, namie prie ūkio irgi – malkos pakapot. Tiesa, buvo vienas – ant lėkščių piešdavo.

Paulina PONIMAŠ: Vyrai tai nieka negamindavo, taigoj ti pri medžių prisimūcij visą dieną, paraina namo ir smunk. Vyrai dirba namie sunkesnius darbus. Muzikas instrumentų negamina, jei sava turėja armonikų ar smuikėlių, – pačirškindavo. A darba dienu parvažiuoj privargį, kas nusiprause, kas nenusiprause, kas turėja ką pavalgyt, pavalge i drimb. Gi tinajus nepamaskatuosi taip *siuda-tuda*.

Tremties memuaristikoje nemažai papasakota, kaip lietuviai Sibire švęsdavo Kūčias, Kalėdas, Velykas. Kokie Jūsų atsiminimai, kiek ir kaip pavykdavo pausti tų švenčių sakralumą, ypatingumą?

Marija PUDLAUSKIENĖ: Vietiniai laukdavo, kada mūsų Velykos, mūsų Kalėdos bus.

Lietuviškai klausydavo ir šokdavo, – gi muzika vis tiek, tik šok. Kalėdų laisvų nebūdavo, buvo darbo dienos. O jau Velykos – tegul mes ir ryte pareinam namo iš pamainos pabėgių fabrike (pamaina baigdavosi trečią valandą nakties). Nu tai nusiprausi, būdavo, katilinėj, dar biškį numiegi, ir paskui jau stalų susinešam, kur didelis kambarys. Ką turėdavom? Agi viską turėjom jau paskiau, jau karvę turėdavom. Ir kiaušinių turėdavom, nusidažydavom. Svogūnais dažydavom. Svogūnų lukštus biškį pasmulkinu ir aprišu kiaušinius – ir margi visokių spalvų. O tadu dar kai kas turėdavo dažų, bet užtenka ir svogūnų, o jei dar žolės lapelį įdedi kai kokį, tai ten lieka balta truputėlį. Kartais neturėdavom kiaušinių, kartais vištų neturėdavom. Šližikų tai išsikepdavom, juk miltai ir vanduo, bet kai kas ir piena turėdavo. Tremtinių valdžia, komendantai, labai norėdavo ateit, kai mes baliavodavom, bet negalėdavo dėl savo ir mūsų padėties. Tai jie, būdavo, ateidavo sandėliukan, tai jiems nunešdavo vaišių ant lėkštės, stiklinę išgert ko nors. O už tremtinių stalo negalima buvo. Kūčios, Kalėdos – pasimelsdavom, mes ir teip sekmadieniais suveidavom vienon trobon ir melsdavomės.

Paulina PONIMAŠ: Lietuviškas švęsdavom visas šventes, bet mūsų tos šventes būdavo uždaras. Neduok Dieve, kas sužinos, ti tuoj, kaip tas saka, un kilimėlia. Šeštam barake gyvena vien lietuviai. Ketvirtam barake mes gyvenom – ten pusė rusų. Ti ką tu manai, gegužės mėnesį visų laikų gi Mojavų giedodavom. Lietuvoj Mojavų būdavo: gegužines, birželines, – va tuos du mėnesius būdavo tai lėkdavom kiekvienų vakarų. Pas vienu

Velykos Jakutske.
Viduryje sėdi Kazimiera
Marcinkevičienė.
1954 m.
Iš A. Marcinkevičiaus
asmeninio archyvo.

žmogų pataisa tų Mojavų pagal eilį, i visa apylinke sulakia. Kai užtraukdavam, lempas iškart užgesdava.

Šeštas baraks, vien lietuviai, jie Mojavų giedodava – visi susirenku, pas vienus padara altorėlį, koridoriuj pilna žmonių, visi gied ir poteriauja. A ti pamėgink ketvirtam barake, mes pradėjam giedot, sulėke gi tas komunistes, su pagaliais visą tų mūsų altorių sudauže, i da iššauke pasiaiškint – sektantai atseit mes. Ti mes slap-tai tiktais pasipoteraudavam. A šeštan barakan, kur vieni lietuviai, nieks nelįsdava, visi bijodava, vyrų ti buva, vien Jakšta Jona bijodava, tas ti kariuomenėj tarnavjys buva, kaip Sibiran vežė, taigi rusišškai apsirengjys buva, ir su pilotke, tiktai žvaigždės neprisisegjs.

Kūčias valgydavam. Kiek mes galėdavam pasitaisyti, tiek patiekalų būdava. Šiaudų po staltiese neprisimenu, gal kokias žolalas i pasigrabydavam kur nebud'. Gerai, būdava, išein i be nieka. Burtus darydavam. Kiekviens sava gryčioj, kiekviens sava kambarėly. I Kalėdas švėsdavam, i Velykas švėsdavam, kiaušinių jeigu gaudavam kur, pasidažydavam. Nu tik va švėsdavam nelabai aiškiai, kur *miešankoj* šitoj gyvenom. Kad nepultų. Nu bet tį pirmus antrus metus labai didelis buva puolims. Paskui, kai jau tie visi durneliai išvažinėja, verbovni [darbams užverbuoti komjaunuoliai, komunistai] tie visi glušai, visokias komjaunuolas tį partines išsilakste, ti tada jau biškj ramiau buva.

Algirdas MARCINKEVIČIUS: Pirmas Kūčias prisimenu fragmentiškai. Žinau tik, kad tai buvo pasėdėjimas su sutaupytom atskirom riekutėm

duonos. Ir buvo dar kažkokia žuvis paruošta. Pasėdėjimas, malda, kas kiek sugeba sukalbėti, o tėvai daugiau pakalba tarp narų prie langelio (panašiai kaip vagone plackarte yra plyšiai tarp gultų ir langeliai). Tai tam tarpely kokios dvi šeimos badosi viens kitam į nugarą... Kūčioms sueidavam jurtom, tik paskui šeimom. O Kalėdom tai vat būdavo eglutės iš pagaliukų, nes ten nebuvo medžių. Tik pusės metro berželiai tokie augo. Sukaišiodavam pagaliukus į kitą – stiebą. Įpjauni peiliu ir įkiši ten pagaliuką į tą plyšiuką, ir badai – vis aukštyn, mažyn, mažyn. Išaina tokia eglutė. Su samanom ką nors tokio pasidaro, kas kaip sufantazuoja.

Tęsinys kitame žurnalo numeryje
Parengė Eglė GUDONYTĖ

A WAY OF SURVIVING

According to the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, during the genocide of the Lithuanian nation by Stalin in 1940–1953, 131,600 people were exiled from Lithuania: civil servants, social figures, teachers, farmers, and other people deemed dangerous by the Soviet government. Having lost their homes, their possessions, social standing, suffering through starvation, cold, and forced labour in a foreign country with an ideologically unfavourable environment, the exiles nurtured within themselves a source of intangible strength – national culture, national character as a means of staying Lithuanian, or simply as a way of surviving. Innate culture is treated as the seed from which it is possible to rebuild the community. The nations' cultural traditions, the ability to take over and foster them under their current conditions, have had a major impact on the exiles' lives. Memories of handicrafts and songs in exile are shared by former exiles Paulina Žukaitė-Ponimaš (b. 1935), Algirdas Marcinkevičius (b. 1934) and Marija Makuškaitė-Pudlauskienė (b. 1928). Recorded by Eglė Gudonytė.

APIE BATAKIŲ ŽYDUS

Kartais važiuodamas pro tą vietą stabteliu. Eglės suaugo per tiek metų. Jų šakos kečiasi, tiesiasi linkui kauburio. Kas joms uždraus užželti, užkloti, užlyginti viską, paversti šią vietą paprastu miško žvėrių guoliu? Tūkstantis aštuoni šimtai moterų ir mergaičių iš Skaudvilės, Adakavo, Batakių, Upynos, Eržvilko, Varlaukio, Pašaltuonio, Lomių guli čia, miško viduryje, prie senovinio kelio iš Batakių į Žemaitijos gilumą. „Žydkapiai“, – sako žmonės, ir tiek. Ir jau beveik nebeliko tų, kurie gali papasakoti bent apie vieną iš jų: ar mylėjo ką, ar nekentė ko, ar mėgo, kaip ir mes, dainuoti ir juoktis?

Daktarės Felicijos žvilgsnis guvus, protas aštrus, o atmintis šviesi. Susėdame ir kalbamės. Žmonių vardus, pavardes, jų istorijas ji atsimena taip, tarsi tai būtų buvę vakar. Jos senelis Kazimieras Krežečkauskas buvo Batakių vargonininkas, mokėsis Krokuvoje, be to, dar garsėjęs visoje apylinkėje kaip savamokslis homeopatas. Tėvas Rimkus kurį laiką buvo Batakių viršaitis. Šeima gyveno pačiame miestelio centre, kur virte virė gyvenimas, kur gyveno susispietę aplink bruku klotą aikštę katalikai ir liuteronai, lietuviai ir žydai. Batakiei tuo metu turėjo viską, kas privalu turėti garbingam provincijos miesteliui: kryžiaus plano katalikų bažnyčią – senovinį, be vinių suręstą baroką, dviejų galų kleboniją su pjaustiniais, špitolę, dviaukštę sinagogą, vadinamą škala, evangelikų bažnyčią, malūną, kartoką, mokyklą, vaistinę, Šemškio valdomą karčemą, dvarą, gaisrinę, kalvę, keletą parduotuvių.

Prieš pat karą gyvenimas buvo paprastas, bet vaikams atrodė rojus. Žiemomis su rogutėmis jie leisdavosi nuo kalniuko pro pat Rudbarziu pravardžiuojamo Kaplano langus, vasaromis eidavo maudytis į Ančią, girdyti arklių arba pasisupti ant beždžionių liepto. Felicija buvo jauniausia iš seserų. Už ją vyresnės Benedikta, vadinta Bene, ir Michalina, vadinta Mikase. Na, ir dar visas draugių pulkas. O tarp jų visų ypatingiausioji Zlatkė, geriausia Benės draugė. Stasys Remeikis iš Eidintų, Zlatkės bendraklasis, kai ji visai neseniai aplankiau, atrodė mažakalbis, bet, išgirdęs Zlatkės vardą, sukruto: „Nu, ale didei, didei puiki mergeli buva!“ Tragiška žydu istorija supurtė Batakius. O su smurtu ir neteisybe labiausiai negalėjo susitaikyti vaikai.

Felicija Rimkutė, gimusi 1934 metais, ilgametė Tauragės gydytoja pediatrė, sutiko sugrįžti prisiminimais į praeitį, į vaikystę, kad prikeltų paveikslą bent vieno kito žmogaus iš bemaž dviejų tūkstančių, kurių vardus gožia laikas ir vis aukštyn besistiebiančios Gryblaukio girios eglės.

Felicija Rimkutė po abiturės egzaminų. Skaudvilė. 1953 m.

ZLATKĖ

Jos buvo visos keturios draugės: Kubiliūtė Agota, mano sesuo Benė, pilnas vardas Benedikta, Folė, arba Florencija, Neimantaitė, Lengvino dukterėčia, ir Zlatkė Berkytė. Visur keturios, visur fotografijose keturios, su uniformom, žaliom kepuraitėm, juodais žiurstukais, baltais kalnieriukais. Zlatkė buvo gimusi 1925 metais, ji buvo metais jaunesnė už Benę ir buvo geriausia jos draugė. Mano sesuo tankiausiai nakvodavo pas tą Zlatkę, ten, pakalnėje, kur vėliau buvo paštas. Jau mes žinodavom, kad ji šįvakar nepareis, jau turėjo ten savo lovą, viską. Zlatkė labai mylėjo mane, pakeldavo ir supdavo, ir supdavo, kai pas ją nueidavau. Jos mama buvo vieniša, važiuodavo į turgų, į Tauragę, su tokia nedidele kumelaite. Ji atrodė labai pamaldi. Kai būdavo *Jom Kipur*¹, iš eglėšakių

1 Jom Kipur (Yom Kippur) – viena svarbiausių dienų žydu kalendoriuje, dar vadinama Permdavimo, arba Atpirkimo, diena. Ji minima praėjus dešimčiai dienų nuo žydu naujųjų metų (Roš Hašana). Tikima, kad per Jom Kipur galutinai nusprendžiamas žmogaus likimas ir tai, ar jis vertas būti įrašytas į Gyvenimo knygą – *Red. past.*

Zlatkė Berkytė. 1940 m.

pasidarydavo prie namo tokią būdą ir neišlysdavo iš ten dienų dienas, meldavosi. Mano sesuo Benė tuo laiku su Zlatke lošdavo iš kauliukų. Jos vieną fotografiją išsivežė Folė devyniasdešimt septintaisiais metais, kai buvo atvykusi iš Amerikos.

Keturiasdešimt pirmais metais stovėjo aerodromas Eidintuose. Ir ten būdavo jau tų lakūniukų rusiukų. Ateidavo jie čia į šokius, į Batakių salę. Sesuo mano vyriausioji mokėdavo ant akordeono

pagroti, patampydavo. Bet mūsų mama Benės neišleisdavo, kol ji nepagirdydavo arklių. O Zlatkė šeštadieniais negalėdavo rodytis, kad dirba, mat, šabas. Tai ji semia kibiriuką vandens iš šaltinuko apačioje, atneša iki kalno, palaukia, tada Folė perima ir nuneša dar toliau. Folė sakydavo, kad jos pati lengviausia dalis, nes nereikėdavo į kalną lipsti, bet bėda, kad ji bijodavo arklių. Tad galiausiai ir lengviausiai arklius pagirdydavo Benė. Tai mes

Zlatkės klasė. Pirmą eilę iš kairės: Ona Valantiejūtė (Remeikienė) iš Rikyškių, Ona Lingaitytė iš Miciškes, Aldona Bakšaitė (Kirpšienė), Antanas Steponavičius – vienturtis geležinkelio meistro sūnus.

Antroje eilėje: neatpažintas, Šikšnius, Marytė Remeikytė (Kireilienė), Benedikta Rimkutė iš Batakių miestelio, Juciūtė iš Lybiškių, Stefanija Barčaitė iš Eidintų, Macaitytė iš Ožnugario.

Trečioje eilėje: direktorius Lukas Jakelaitis, mokytoja Kojelytė-Miniatienė, Zlatkė Berkytė iš Batakių miestelio, Agota Kubiliūtė iš Batakių k., Florencija Neimantaitė iš Batakių miestelio, Pranas Remeikis iš Gerviečių, neatpažinta, Martynas iš Molupio.

Ketvirtoje eilėje: Alfonsas Žeringis, Šimaitis iš Gerviečių, Stasys Remeikis iš Eidintų, Gerulis iš Gryblaukio, Šakys iš Gerviečių, mokytoja Pėstininkaitė.

Penktoje eilėje: mokytoja Marija Šimanauskienė, Juozas Remeikis iš Eidintų, Antanas Laugalys iš Batakių k., Antanas Karosas iš Batakių k., Bendikas, neatpažintas, neatpažintas, Kazimieras Karosas.

iš to viso labai juokdavomės. Zlatkę buvo įsimylėjęs jaunas rusų lakūnas, tikriausiai žydukas, raudonskruostis, gražuolis toksai. Ir mano sesuo Benė, ir Folė, ir Zlatkė ten šokdavo. Bet Benė labai pyko, kai Zlatkė tą kavalierių susirado. Tas vyrukas įsidėjo Zlatkės nuotrauką į medalioną ir visą karą su juo prabuvo.

Zybartas, prieš tai buvęs kariškis, buvo to geto viršininkas. Tėvas sakydavo: „Nu, jis toks neblogo žmogus, kodėl jį dabar paėmė čia?“ Mes ten nuvažiuodavom į tą getą, o Zybartas išleisdavo Zlatkę į savo namus. Jo šeimininkė sena pana Zakaraitė patiekdavo stalą, duodavo gražias lėkštes, mes pavalgydavom kugelio, Zlatkė labai mėgdavo tarkuotus blynus. Pavalgydindavo, tada pridėdavo maisto – ir atgal į tą getą. Benė su Fole dažnai pėsčios ten nueidavo. Ir tėvas nuvažiuodavo su *padvada*, toliau sustodavo ir nesirodavo, o mes nueidavom. Zybartas paskui tėvui

pasakė: „Tavo duktė tegul taip tankiai nesirodo, vokiečiai prisikabins.“ Getas buvo aptvertas tokia tvora kaip virbais. Mes labai norėjom Zlatkę ir jos seserį Rachelę paimti ir Šiaudinėj laikyti, sutarėm jau su tuo savo pusininku Laugaliu. Drabužių, kur iš Amerikos labai daug gaudavom, jam atidavėm, jisai sutiko. O Berkienė nedavė mums Zlatkės, sakė: „Ponas Rimkau, mūsų knygos rodo, kad mūsų tauta anksčiau ar vėliau turi žūti.“ Ji buvo labai tikinti. Mes visą laiką nunešdavom duonos kepalą, sūrį, sviesto paduodavom per tvorą. Vežimą pastatydavom toliau, kad vokiečiai nematyti.

Po karo atvažiavo į Batakus tas buvęs Zlatkės kavalierejus, su Bene jiedu nuėjo prie tos duobės Gryblauky, dar nei paminklo, nieko ten nebuvo. Ir kaip jis ten verkė, kaip jis verkė prie to kauburio! Tebeturėjo jis ir tą medalioną su jos atvaizdu. Ir jis sakė, kad nežuvo kare tik dėl to, kad

tas mylimosios veidas jį saugojo. O mes, kai išsiruodavom grybauti, Benė sakydavo: „Einam su Zlatke pasisveikinti.“ Pabaigus grybavimą vėl sakydavo: „Eik tu pirma atsiveikinti, o aš paskui.“ Pareidavo braukdama ašaras.

Buvo dar toks nutikimas netrukus po žydžių sušaudymo. Pamatė ji ant vieno vaiko Zlatkės kepurę. Ji tokia šilta, atsiūsta buvo iš Izraelio, toks kapišonas rusvas su šviesiu kantuku ir šone gėlytė. Benė pripuolusi nutraukė ją šaukdama: „Čia Zlatkės kepurė!“, ir viskas! Liepia jai atiduoti – ne, šaukia, negali išplėšti. Tai tėvas paskui vežėsi ją tų žmonių atsiprašyti.

Devyniasdešimt septintaisiais iš Amerikos atvažiavo Florencija, Folė, kaip vadindavom, viena iš to ketverto. Tai ji labai norėjo Zlatkės nuotrauką turėti. Aš jai ir atidaviau, o dabar žiūriu, kad dar viena pas mane yra, tai te, *turiekės*, gal kas pagalvos apie ją.

ROZA

Batakiuose daug buvo žydų: Boruks pakalnėje buvo, Mendelis, ant kalno – Kaplanas, o netoli bažnyčios – Šemškis, Kaimotkis. Mendelis, tą mergaitę, kur išaugino – Rožė – ji pas mane atvažiudavo dar šešiasdešimtais metais, labai graži, į motiną panaši, labai, labai graži... Ją slėpė Latoža, paskui Račkauskiai. Paskui tam Račkauskiui padavanojo namą Lybmanas, tas Skaudvilėje, žinai.

Mano vyriausios sesers Mikasės vaikas ir tos Mendelienės mergaitė Roza, buvo vienais dvidešimt devintaisiais metais gimusios. Kada jos, motinos, eidavo link Pilaitės su vežimėliais tuo taku, ir aš eidavau į sesers vežimėlį įsikibusi. O Mendelienės vežimėlis buvo daug gražesnis, toks rožinis, su langeliais šonuose. Mano sesers tai paprasta būda buvo, ir gana. Mendelienė ir Lybmanienė buvo Aronaitės iš Skaudvilės, abidvi gražuolės, ypač Mendelienė buvo nepaprasto gražumo moteris. Man ji akyse tebestovi. Ir ta mergaitė Roza, tokia pat kaip motina gražuolė. Jų namas stovėjo prie pat malūno, šalia tvenkinio. O tėvas iš to Arono Skaudvilėje daug ką pirkdavo. Jiedu labai subendraudavo.

Mendelienė, Rozos motina, per šaudymus išliko, ją paslėpė Račkauskis ir išlaikė iki keturiasdešimt ketvirtų metų. Vėliau Račkauskiams į butą vokiečiai įkėlė repatriantus Necelius, davė vieną kambarį su bendra virtuve. Ta Necelienė kažką įtarė – niekas apačioje pečiaus nekūrena, o dūmai rūksta, girdėdavo, kad kažkas krebždėdavo. Račkauskis nedavė jai rakto nuo viršaus, sakydavo: ten žiurkės krebžda, ir gana. Viršus buvo neįrengtas, kopėčios tokios stačios, viskas. Aš labai gerai prisimenu tą dieną. Ruošiausi į mokyklą eiti, vyresnioji mano sesuo Benė dantų milteliais nupudravo baltai mano batus – turėjau tokius baltus, medžiaginius, kaip kedai dabar būna. Norėjau, kad visi matytų kokie mano batai gražūs. Ir staiga pro langus kažkokia boba klykdama

Vieškelio posūkis ties buvusiu Boruko namu. Laidotuvių procesija pokariu. Tolumoje – Šliomo Mendelio vandens malūnas.

Zlatkė Berkytė, Folė (Florencija) Neimantaitė, Benė (Benedikta) Rimkutė, Agota Kubiliūtė. Batakių pradžios mokyklos 6 skyriaus mokinės.

bėga, tokia aukšta, su suknele, susirišusi skarele į užpakalį. Necelienė! Kai Račkausko nebuvo, ji kažkaip raktą rado, prisitaikė, užlipo ant viršaus ir pamatė moters alkūnę iš už statinio pečiaus. Ir pradėjo klykti, nežinodama, kas ten yra. O tos išsigandusios šoko iš antro aukšto, Mendelienei nieko, o ta jos auklė ar tarnaitė, sako kiti, jos giminitė, susilaužė koją. Mendelienė galėjo pabėgti, bet nepaliko tos auklės. Jos nušliaužė tik iki žydkaupių pakalnėje. Jas surado ir uždarė valsčiaus pastate į kalėjimą. Kaip šiandien prisimenu: mes, vaikai, sportuojam, mokytoja šaukia mums laksyti, o aš matau, kaip viršaitis Latoža, kur Aksinuose gyveno, ir dar vienas kažin koks vyras per langą su jomis kalba. O paskui jas išvežė. Buvo keturiasdešimt ketvirtų metų gegužės mėnuo. O aš, matai, norėjau su savo baltais batais pasirodyti. Jos buvo Aronaitės iš Skaudvilės, Arono, didelio prekybininko, dukterys. O Roza Mendelytė liko gyva. Po karo ji atvažiuodavo į Batakus. Buvo du kartus pas mane, pianinu pagrodavo. Sakydavau, einam, Rožyte, pažiūrėsim į tavo namą, bet ji neidavo. Paskui tą Rožę tetos pasiėmė į Izraelį, dar vėliau į Kanadą ištekino už seno turtingo žydo, paskui girdėjau, kad ji anksti mirė. Lybmanienė Skaudvilėje, Mendelienės sesuo, išliko. Kas

išlaikė juos, nežinau. Jie šešiasdešimt penktaisiais atvažiavo į Račkausko, to, kur jos seserį slėpė, laidotuves, o kunigas Pridotkus pamokslą tada tokį sakė, kad pragare degs žmonės, o velniai juos su šakėmis badys. Tai man taip gėda buvo prieš tuos žydus, lyg gyventumėm prieš kokius šimtą ar daugiau metų.

BORUKS

Šalia Račkausko, ant kampo, buvo Boruko namas, tokie keturkampiai langai. Atsimenu du Borukiukus: gal jie dvyniai buvo, nes labai panašūs, kaip viens: raudoni, nedideli, storuliai, gražūs, labai labai baltais baltiniais, tik būdavo rankovės atraitotos. Jie vis išvažiuodavo bizniauti kažkur į Tauragę ar užsienius, tai Batakiuose mažai būdavo. Jų sesuo Leikė išbuvo per karą pas Preikšaitį Lomiuose. Nuo jo ji pagimdė vaiką Dovydą. Ji paskui išėjo į Kauną, kepykloj dirbo, o tas Dovydas čia kurį laiką liko.

Boruko namas buvo su langinėm. O mums reikėdavo eiti karvę milžti, čia, pro Boruko ganynklas, kur Šarpjaunis buvo. Kai mes eidavom pro tą trobą, mama taip man keistai suspausdavo

Zlatkė Berkytė, Folė (Florencija) Neimantaitė, Benė (Benedikta) Rimkutė, Agota Kubiliūtė su mažyte Felicija Rimkų sodelyje.

ranką. O jos ten, viduj, buvo ir taip, kaip bitės ūžė, ar jos meldėsi, ar verkė, taip: „Ūūūūūūūūūū...“ Man tas baisus garsas, tas ūžimas iki dabar ausyse liko. Buvo nedaug laiko praėję, nuo tada, kai vyrai jų buvo sušaudyti, o jos dar nebuvo suvartytos į getą. Tai jos užsirėmusios tame Boruko name laikėsi. Žmonės pasakojo, kad jos prie Mažintų lyg tai atsikasusios tuos sušaudytus savo vyrus... O mama man suspausdavo taip ranką ir sakydavo: „Tylėk, tylėk, nekalbėk dabar...“

RUDBARZIS

Rudbarzis ateidavo pas mano tėvą pasikišęs maišiuką avižų nusipirkti po pusę centnerio, matyt, arklį turėjo. Rudbarziu jį vadino tik taip, jo tikra pavardė Kaplanas. Vaikščiodavo su tokiais dailiais rausvais kailinukais. Jis gyveno, kur paskui Steponavičienė. Dvi dukterys buvo, dvi panos, ir viena iš jų paskui ženijosi. O viršuj ant aukšto toks senolis gyveno, toksai vienišas žydas, ten žvakė degdavo visą šeštadienį lange, mes, vaikai, jį vadinom *barachatinoj* ir akmenukus mėtydavom. Ar jis buvo su tomis Rudbarzikėmis

surištas kaip nors, aš nežinau. Mažą mane vis gąsdindavo, kad ateis ir mane paims Rudbarzis. Vieną kartą aš sėdėjau, Eičienė lupė bulves nagu, aš, kai pamačiau tą Rudbarzį, išsigandau mirtinai ir apsisysiojau.

ŠKALA

Kur Peleckienės namas dabar, tai buvo žydų škala. Žydukai mane priimdavo su rogėm, nuo kalno leisdavomės, o aš šaukdavau: „Leika, Leika, Leika!“ Tai tie mane praminė Leika. Aš sakydavau: „Leiki, Leiki, palauk!“ Jis pasisodindavo mane prieky, tokį kaip motociklą roges turėjo, tai jis mane vežiodavo, smagu būdavo. Antroj pusėje kelio ant kalno buvo Bakšo restoraniuks. Buvo dar didžiulis medinis budinkas, kur gyveno Steigvilienė, tai čia stovėjo Lengvinų namas. O ant pačio kalno – Šiaulys. O toliau jau gyveno vieni žydai, kur dabar paštas, buvo bulkinė. Anksčiau tų mašinų nebuvo. Čia nuo to kalno, kur Steponavičienė dabar, tai ir leisdavomės sau su rogėmis pakalnyn pro Zlatkės trobą. Buvo trisdešimt devinti metai maždaug. Aš buvau keturių metų, jau paaugusi.

Felicija su drauge Onute Žiūraityte prie daktaro Rimšos namo. Nuotraukos iš Felicijos Rimkutės asmeninio archyvo.

Batakių škala buvo dviaukštis pastatas su dideliais langais. Mačiau vestuves, nežinau, ar sesuo Kaplano, ar dukra tekėjo, tokia stamboka moteriškė. Išnešė tokį baldakymą iš tos škalos su tokia palyda ir daužė kažkokį indą, lyg stiklinę, į akmenį, o mes pasislėpusios su Maryte Jurgilaite, vėliau Skirmantiene, žiūrėjom, kaip jie ženijasi.

Tuojau už škalos stovėjo Kaimotkio namas – čia, kur gyvena Pilypai dabar. Toks senas namas. Kaimotkis turėjo dukterį, vardu Šėfė. Kitoje pusėje, čia, kur mokytojų namas, čia buvo Šemškinė, mano tėvas ten alų gerdavo. Ten Šemškis karaliavo, o Šliomkis gyveno visai apačioj, kažkur ten, kur paskiau Lingaitienė. Šalia Lengvino buvo namas – karšykla, kepykla. Buvo dar Kobrins. Ant kalno, čia, kur dabar apylinkė, buvo didžiulis namas – čia vieni žydai. Mama sakydavo, kad žydai labai geri būdavo. Jie, vaikai, nubėgdavo ir jiems duodavo bulkutes kelias už dyką.

RASKĖ

O paskui aš turėjau draugę Rachelę, Raškė vadindavau. Jos motina Belkė, ar našlė, ar vieniša buvo, nežinau. Ta mergaitė gal vyresnė metais už mane, tokia šlakuota visa, geltonplaukė, ryža tokia. Su manim jos motina leisdavo draugauti. Aš ją įsileisdavau į namus. Mano mamytė, kai kepdavo duoną, tai padarydavo tokią varnikę ir duodavo man ir jai valgyti, užtepdavo medaus ar sviesto, bet jinai neimdavo. O, kai mes išeidavom, išsinešdavom, ji iš manęs imdavo. Tas mūsų namas žemais šlaitais, tai mes žiemą pasiekdavom su rątom varvekliais, išsinešdavom cukraus gabaliukus ir mudvi pasislėpusios čiulpdavom. Bet ji dingo iki karo iš Batakių. Gal išvažiavo ta Belkė į Tauragę tarnauti, ir jų jau nebuvo. Rachelei tada buvo gal septyni, gal aštuoni metai. Belkė Batakiuose tarnavo čia, ant kalno, kur dabar apylinkės kamapas, kur laidojimo biuras. Tai ta motina vis dukters pasigesdavo, atbėgdavo šaukdama: „Kur tu esi?“ – ir lietuviškai, ir žydiškai, visaip. Na, jau ta mergaitė išsigąsdavo, imdavo drebėti visa. Kai rasdavo, sakydavo: „A, čia esi, tai būk“, – ir nuėidavo. Na, ir aš ją paskui sapnuodavau, kažkodėl labai sapnuodavau. Prieš kiekvieną egzaminą aš pradėjau ją sapnuoti, kad ląkstom kartu, žaidžiam. Ir vis gaudavau po penkis. Ir prieš vieną egzaminą nepasapnavau. Bijau eiti, šeimininke, sakau, aš bijau eiti, aš Raškės nepasapnavau. Sako ji, duok man du rublius, aš nunešiu kunigui ant mišų. Nu, jinai nunešė, o aš išlaikiau penketui. Ir paskutinis vėl buvo penketui, jau vėl su Raškės sapnu. O paskui jau aš jos nemačiau.

SUNAIKINIMAS

Pačioj karo pradžioj tai Batačiai pilni Tauragės žydų buvo. Aš tuo metu pirmą kartą miesčionkas pamačiau, nes jos visos buvo išsidažiusios, šešėliai apie akis, viskas. Ožkų privedė tie tauragiškiai žydai, mes, vaikai, jas melždavom, atsimenu. Kur jos paskui dingo nežinau. Žydus čia, priešais Rimšos namą, varė vokiečiai tokiais, kaip mama sakydavo, *glencevuotais* paltais: „Į eilę, į eilę, į eilę!“ Vienas toks tėvo pažįstamas žydas prekybininkas iš Skaudvilės atbėgo pas mus prašyti duonos. Sako: „Mus veža į darbą.“ Tai žinau, kad mama atpjovė pusė kepalo naminės duonos. „Ačiū, ačiū, ponas Rimkau, – sako, – pasidalinsim.“ Tai juos vežė su arkliais šaudyti.

Batakių žydų kapinės. 2012 m. E. Gaidausko nuotrauka.

O žydes šaudė gegužės mėnesį, kai jau šilta buvo, pavasaris. Aš atsimenu kaip šiandien, kaip vežė jas. Visi manėm, kad veža į darbus. Pravažiuoja viena mašina, kita grįžta. Batakių miestelis buvo grįstas bruku. Būdavo, arkliai stovėdavo, turgus visur būdavo. Oknerikės rinkdavo tuos arklių mėšlus kiaulėms šerti. Pačiam Batakių centre gaisrinė buvo, bačkutė tokia ir vienas toks kambaryukas, kur dabar šventos Onos statula padaryta. Tai jie atidaro tas durikes, visus tų sušaudytųjų drabužius suverčia. Barauskis, kur kaime riezniu būdavo, ten tvarkėsi. Ir vienu momentu mašina suvėlavo, ir jos pamatė tuos drabužius vežamus. Antrą ar tretį reizą darant sutiko jos mašiną, pilną rūbų. Tada jos jau suprato viską. Pradėjo šaukti, klykti, lipti iš mašinos. Gal tada Borukikė ir pabėgo. O mums, vaikams, tėvai neleido į gatvę išeiti. Benė klykė, draskėsi, šaukė Zlatkė, bet jos tėvai neišleido. Žydelkas vežė su sunkvežimiais, aš labai gerai atsimenu, mes žiūrėjom per langą – pilnos mašinos jų buvo.

Paskui buvo balius apylinkės salėj, kur šokiai būdavo. Viršuj gyveno zvanininks Liutkus. Tai mes su ta Liutkute ėjom žiūrėti. Ten tokios

grindys laikinos uždėtos buvo, tai mes žiūrėjom per tuos tarpus. Stalai buvo į keturkampį sudėti. Kiekvienam buvo balta lėkštutė ir pirmą kartą gyvenime aš pamačiau ten popierines stiklines. Žmonių dar nebuvo, dar ta egzekucija turėjo parvažiuoti. Paskui mes bėgom ir nesirodėm.

Parengė Egidijus GAIDAUŠKAS

ON THE JEWS OF BATAKIAI

Felicija Rimkutė (b. 1934) in Batakių (Tauragė d.) talks about her childhood in the town, which was home to many Jewish people. She talks about the daily life and interactions of her neighbouring Lithuanians and Jews, the common games among the children, and the great trauma experiences with the start of Holocaust in 1941. Even many years later, Felicija's older sister Benedikta couldn't forget her murdered best friend Zlatkė Berkytė. Many eloquent details were fixed in the child's mind. In her memories, Felicija brings back to life images of the Aron Jews of Skaudvilė, Batakių miller's wife Lėja and daughter Roza Mendelytė, as well as other persons: Kaplan, her childhood friend Rachelė, the families of Borukas, Kaimotkis. Recorded by Egidijus Gaidauskas.

LIETUVOS
NACIONALINIS
KULTŪROS
CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ
ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2020 Nr. 2 (191)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKČINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrintinė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Viktorija DAUJOTYTĖ. Būdas išbūti | 1

Moksliniai tyrimai

Asta SKUJYTĖ. *Atvažiuoja vidurnaktį karieta,
ketvertu juodų arklių pakinkyta: keliaujančios
epideminės ligos lietuvių tautosakoje* | 5

Parodos

Libertas KLIMKA. Sugrįžtanti vaizdiniais tautos atmintis.
Apie Ramunės Vėliuviienės parodą
„Regimoji atmintis“ | 16

Ramunė VĖLIUVIENĖ. Šeimos albumai. XX amžius | 20

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Skirmantė RAMOŠKAITĖ, Juozas ŠORYS.
2020 metais papildytas Nematerialaus kultūros
paveldo vertybių sąvadas | 25

Pirtis su ugnimi, vandeniu ir garu.

Pokalbis su pirtininku Aridu PABEDINSKU | 36

Skaitymai

Šarūnas ŠIMKUS. „Vilkdujos“ dainų
mitopoetiniai ataidai | 43

Moksliniai tyrimai. Tautodailės metams

Miglė LEBEDNYKAITĖ. Lietuvių etnografijos rinkinys
Europos ir Viduržemio jūros civilizacijų muziejuje
Marselyje (MuCEM), Prancūzijoje. I d. | 56

Pažintys

Eglė GUDONYTĖ. Būdas išlikti. I d. | 74

Atmintis

Egidijus GAIDAUSKAS. Apie Batakių žydus.
Pasakoja Felicija RIMKUTĖ | 88

Viršelyje: Arnoto kolonos fragmentas. XIX a. II pusė.

Arnoto kolonos audinys – medvilninė lama, įvairiaspalviai vilnoniai ir šilkiniai
siūlai: siuvinėjimas lygiuoju, atlasiniu, stiebelio, virvelės, tiesiuoju dygsniu,
pusiniu kryželiu, prancūzišku mazgu. Audiniai iš Rusijos, siuvinėta Lietuvoje.
Saugomas Paberžės bažnyčioje (Kėdainių r.). 2015 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos V“.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2020

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2020 04 10

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 800 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius